III. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI GENÇ AKADEMİSYENLER KONGRESİ

İLETİŞİM, PSİKOLOJİ, KÜLTÜR VE SANAT BİLDİRİLERİ

10-13 MAYIS 2026

BAKÜ, AZERBAYCAN

SATIR YAYINLARI

SATIR
YAYINLARI

III. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI GENÇ AKADEMİSYENLER KONGRESİ

İLETİŞİM, PSİKOLOJİ, KÜLTÜR VE SANAT BİLDİRİLERİ

Editörler

Esra KARACA

III. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI
GENÇ AKADEMİSYENLER KONGRESİ
İLETİŞİM, PSİKOLOJİ, KÜLTÜR VE SANAT BİLDİRİLERİ

Editörler: Esra Karaca

Satır Yayınları : 013

© Satır Yayınları.
Bu kitabın tüm hakları saklıdır. Yayın Hakları Satır Yayınlarına aittir. Kitabın hiçbirbölümü yayıncının izni olmadan fotokopi ve bilgisayar ortamında yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

1. Baskı, 2026

Genel Yayın Yönetmeni: Dr. Mustafa Murat BATMAN
Yayın Yönetmeni: Dr. Necmettin AYAN
Kapak ve İç Tasarım: Genç Akademisyenler Birliği

Sertifika No: 52518

KÜTÜPHANE KARTI
Editör: Karaca, Esra.
III. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI GENÇ AKADEMİSYENLER KONGRESİ İLETİŞİM, PSİKOLOJİ, KÜLTÜR VE SANAT BİLDİRİLERİ
1. Baskı, 17x24 cm 236 sayfa.
ISBN: 978-625-91300-2-6
1. Türk Dünyası 2. Kongre 3. Genç Akademisyenler

SATIR YAYINLARI
Şenyuva Mahallesi Şeyhan Caddesi, No:11-C/13 Keçiören/Ankara

Satır Yayınları, Genç Akademisyenler Birliği Derneği kuruluşudur.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER 4

KONGRE BİLGİLERİ 7

DUYGU ALGILAYAN YAPAY ZEKÂ İLE DİNAMİK REKLAM UYUMLAŞTIRMA
Dr. Öğr. Üyesi Sinan Akseki 31

KÜLTÜREL BEKA VE DİJİTAL AKTİVİZM: AFGANİSTAN'DAKİ ÖZBEK TÜRKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Mirza Mubarez 57

DİJİTAL ÇAĞDA EĞİTİM VE İLETİŞİM: SOSYAL MEDYANIN İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNDE KİMLİK İNŞASI VE KÜLTÜREL SÜREKLİLİKTEKİ ROLÜ
Zeki Okyay
Aygerim Toktobekova 81

TÜRK DÜNYASINDA DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN STRATEJİK BOYUTLARI: BÖLGESEL ENTEGRASYON, EKONOMİK KALKINMA VE ORTAK POLİTİKA PERSPEKTİFLERİ
Prof. Dr. Mehmet Yüce 117

THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE IMPACT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON NATIONAL SELF-AWARENESS AND CULTURAL DEVELOPMENT PRIORITIES IN MANAGEMENT IN AZERBAIJAN
Zeynab Hajamova 139

XOŞBƏXTLİYİN PSİXOLOGİYASI: HEDONİK VƏ EUDAİMONİK RİFAH MODELLƏRİNİN İNCƏLƏNMƏSİ
Dr. Eldar Kərimov 149

TAR ÇALGISININ SOSYO-KÜLTÜREL TEMSİLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Yusuf Altun 173

RECONSTRUCTION OF AZERBAIJANI CARPET ORNAMENTS WITH GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE SUSTAINABILITY OF CULTURAL HERITAGE
Gunel Jabbarli 185

SOMUTTAN SOYUTA TÜRK KÜLTÜRÜNDE KİLİT SEMBOLİZMİ: TAVŞANLI ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN TİPOLOJİK VE MİTOLOJİK BİR İNCELEME
Elif Kara
Prof. Dr. Erdal Aday 201

KONGRE YÜRÜTÜCÜSÜ

Genç Akademisyenler Birliği

DESTEKLEYEN KURUMLAR

T. C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)

Türkiye Maarif Vakfı

Yunus Emre Enstitüsü

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY)

PAYDAŞ ÜNİVERSİTE VE KURUMLAR

Amasya Üniversitesi

Ankara Üniversitesi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Azerbaycan Hazar Üniversitesi

Azerbaycan İlahiyat İnstitutu

Azerbaycan Milli Aviasiya Akademiyası

Bartın Üniversitesi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Erzurum Teknik Üniversitesi

Gazi Üniversitesi

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

İbn Haldun Üniversitesi

İslam Ülkeleri Akademisyenler ve Yazarlar Birliği

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

İzmir Bakırçay Üniversitesi

Kayseri Üniversitesi

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)

Sakarya Üniversitesi

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Somali Plasma Üniversitesi

Taşkent Devlet Doğu Araştırmaları Üniversitesi

Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi

Türk Dünyası Parlamenterler Vakfı

Uluslararası Balkan Üniversitesi

Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Yalova Üniversitesi

Yıldız Teknik Üniversitesi

KONGRE ONUR KURULU

Dr. Abdullah ÇALIŞKAN, Türk Dünyası Parlamenterler Vakfı Başkanı

Abdullah EREN, TİKA Başkanı

Prof. Dr. Abdurrahman ALİY, Yunus Emre Enstitüsü Başkanı

Doç. Dr. Agil ŞİRİNOV, Azerbaycan İlahiyat İnstitutu Rektörü

Prof. Dr. Ahmet AKKAYA, Bartın Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN, Uluslararası Vizyon Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ali Cengiz KÖSEOĞLU, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ahmet YOZGATLIGİL, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Rektörü

Prof. Dr. Arif PAŞAYEV, Azerbaycan Milli Aviasiya Akademiyası Rektörü

Prof. Dr. Atilla ARKAN, İbn Haldun Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Bakhshillo K. KHOJAEV, Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Birol AKGÜN, Türkiye Cumhuriyeti Azerbaycan Büyükelçisi

Prof. Dr. Bülent ÇAKMAK, Erzurum Teknik Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Jafar M. Jafarov, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ebubekir CEYLAN, AYBİR Başkanı

Prof. Dr. Eyüp DEBİK, Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Hamlet ISAXANLİ, Azerbaycan Hazar Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

Prof. Dr. Hamza AL, Sakarya Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Hassan Mohamed HASSAN, Plasma Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. İsmail KÜÇÜK, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA, Kayseri Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Lütfi SUNAR, Uluslararası Balkan Üniversitesi Rektörü

Mahmut M. ÖZDİL, Türkiye Maarif Vakfı Başkanı

Prof. Dr. Mehmet BAHÇEKAPILI, Yalova Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mehmet SARIBIYIK, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

Prof. Dr. Mustafa Kasım KARAHOCAGİL, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Necdet ÜNÜVAR, Ankara Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Rasim AKPINAR, İzmir Bakırçay Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. R. Gulchehra Shavkatovna, Taşkent Devlet Doğu Araştırmaları Üni. Rektörü

Prof. Dr. R. Cüneyt ERENOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü

Selim Cerrah, Cihannüma Genel Başkanı

Sultan RAEV, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı Genel Sekreteri

Prof. Dr. Uğur ÜNAL, Gazi Üniversitesi Rektörü

KONGRE BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdulkerim YILDIRIM (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet ÜNSAL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet Saim KILAVUZ (Mudanya Üniversitesi)

Prof. Dr. Almir FATIC (Sarajevo Üniversitesi-Bosna Hersek)

Prof. Dr. Anvarbek MOKEYEV (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)

Prof. Dr. Arshi KHAN (Aligarh Muslim Üniversitesi-Hindistan)

Prof. Dr. Ayşen APAYDIN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Azra ZAIMOVIC (Sarajevo Üniversitesi-Bosna Hersek)

Prof. Dr. Bakhtiyor RASULOV (Andijon Devlet Pedagoji Enstitüsü Rektörü)

Prof. Dr. B. Shahnez SOUMAYA (E. Abdülkadir İslami İlimler Üniversitesi- Cezayir)

Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Cengiz BUYAR (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)

Prof. Dr. Dildora UMARKHANOVA (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi – Özbekistan)

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Eldar ASLANOV (Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi-Azerbaycan)

Prof. Dr. Elman QULIYEV (Azerbaycan Pedagoji Üniversitesi-Azerbaycan)

Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAİL (Kars Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. Eyüp BAŞ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih KOCA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Gaybulla BABAYAR (Özbekistan Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Habibullaev Davlatjon YULCHİBOYEVİCH (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamid LAHMAR (Sidi Mohamed Ben Abdellah Üniversitesi-Fas)
Prof. Dr. Hasan Ali ÇELİK (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Hazratqulov Odilbek TURSUNOVICH (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya TERZİOĞLU (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim ERMENEK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan ERDOĞAN (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İldor TULYAKOV (Özbekistan Devlet Gelişim ve Strateji Merkezi)
Prof. Dr. Inom MAJIDOV Urishevich (Özbekistan Milli Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan ASLAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan Milli Elimler Akademisi)
Prof. Dr. İslam HASSANİ (Priştine İslami İlimler Fakültesi – Kosova)
Prof. Dr. İslambek RUSTAMBEKOV (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi-Özbekistan)
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV (Silk Road International Üniversitesi-Özbekistan)
Prof. Dr. Jusup PIRIMBAEV (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)
Prof. Dr. Kamalia MEHTİYEVA (Paris 1 Panthéon Sorbonne Üniversitesi-Fransa)
Doç. Dr. Kamile TÜRKOĞLU ÜSTÜN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Katerina TOSHEVSKA (SS. Cyril And Methodius-Kuzey Makedonya)
Prof. Dr. Kürşat GÖKTÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ŞAMLIOĞLU (Samsun Üniversitesi)
Prof. Dr. Marufjon YULDASHEV (State Institute of Arts and Culture-Özbekistan)
Prof. Dr. Mehmet ÖZDAMAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa SARIBIYIK (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Narziev Otabek SADİEVİCH (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Neslihan KARATAŞ DURMUŞ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Oğuz GÖKSU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman EMİN (Üsküp Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramakrushna PRADHAN (Hindistan Guru Ghasidas Vishwavidyalaya Ün.)
Prof. Dr. Rodziah Binti ATAN (Putra Üniversitesi-Malezya)
Prof. Dr. Said GULYAMOV (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi-Özbekistan)
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Shuhrat SİROJİDDİNOV (Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üni. – Özbekistan)
Prof. Dr. Şafak NARBAY (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Sönmez KUTLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şahin AHMETOĞLU (Kilis Üniversitesi)
Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar SARI (İbn Haldun Üniversitesi)
Doç. Dr. Adem YILDIRIM (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Arsan Hashım MAHMMOOD (Erbil Salahaddin Üniversitesi – Irak)
Doç. Dr. Azizullah Aral (Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi-Özbekistan)
Doç. Dr. Damira JAPAROVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)
Doç. Dr. Denis KUZNETSOV (Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü-Rusya)
Doç. Dr. Dilfuza JORAKULOVA (Semerkant Devlet Üniversitesi-Özbekistan)
Doç. Dr. Francirosy CAMPOS BARBOSA (São Paulo Üniversitesi-Brezilya)
Doç. Dr. Mehtap YÜCEL BODUR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Obidjon SHOFİYEV (Termiz Üniversitesi-Özbekistan)
Doç. Dr. Telman NUSRETOĞLU (Hazar Üniversitesi – Azerbaycan)
Doç. Dr. Tezcan ABASIZ (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Zaur GASIMOV (Bonn Üniversitesi – Almanya)
Dr. Ergash JUMAEV (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Hamid SLİMİ (Kanada Dini Araştırmalar Merkezi-Kanada)
Dr. Raziyahan ABDİEVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)

KONGRE DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Dr. Yunus KOCABIYIK

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. Hasan SÖZEN

Doç. Dr. Telman NUSRETOĞLU

Dr. Mustafa Alper ENER

Dr. Mustafa Murat BATMAN

Dr. Necmettin AYAN

Dr. Ömer Faruk KARAMAN

Dr. Emre Emrullah BOĞAZLIYAN

Dr. Volkan KUTLUCA

Dr. Mesut ARSLAN

Dr. Talha TURHAN

Dr. Abdullah ÇELİK

Öğr. Gör. Nurşen ÇAĞLAK

Öğr. Gör. Cihad İslam YILMAZ

Öğr. Gör. Baycan ATEŞ

Arş. Gör. Tuğba TÜRKAN

Arş. Gör. Ali KOÇ

Arş. Gör. Merve Nur ASLAN

Arş. Gör. Esra KARACA

Arş. Gör. Gökçehan AKTÜRK

Ramazan Furkan TÜRKAN

Hülya ASLAN

KATILIMCILAR

Prof. Dr. Abderrahmane Younes	Cezayir Endüstriyel Teknolojiler Araştırma Merkezi
Prof. Dr. Ali Cımbız	İstanbul Rumeli Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Çımat	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Alparslan Okur	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Aslı Büyükokutan Töret	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Aziza Kuldasheva	Semerkant Uluslararası Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Bekzhan Torobekov	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Dilşad Güzel	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal Aday	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Esra Banu Sipahi	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ferhat Mehtiyev	Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Gasim Hajiyev	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Hamza Çakır	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Anıl Değermen	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ilham Rustamov	Azerbaycan Devlet Petrol ve Sanayi Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal Şamlıoğlu	Samsun Üniversitesi
Prof. Dr. Kurbanova Aziza	Özbekistan Devlet Sanat ve Kültür Enstitüsü
Prof. Dr. Mehmet Arslan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Yüce	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Caner Ilgaroglu	Londra SOAS Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Akdağ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Muradov	Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Mohamed Amine	Cezayir Mascara Üniversitesi
Prof. Dr. Pelin Ö. Göçmen	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Said S. Gulyamov	Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi
Prof. Dr. Shener Bilalli	Uluslararası Balkan Üniversitesi
Prof. Dr. Sübhan Əliyev	Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Şerife Yurdagül Kumcu	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Vahit Göktaş	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel Gelişli	Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Adem Yıldırım	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. A. Filiz Çalışkan Keçe	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Agil Asadov	Center for Analysis of Economic Reforms and Communication
Doç. Dr. Ahmet Gani	Kayseri Üniversitesi
Doç. Dr. Ayten Qurbanova	ANAS, University of Literature
Doç. Dr. Bahar Özsoy	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Berat Barış Buldum	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Emel Sherif Miftar	Üsküp Milli Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Evita Yuliatul Wahidah	Yogyakarta Muhammadiyah Üniversitesi, Endonezya
Doç. Dr. Eyüp Kurt	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Gulnar Yunusova	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Doç. Dr. Gulnara Rizakhojayeva	Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
Doç. Dr. Gülay Yazıcı	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Gülfem Kurt	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Gülşen Yağır	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Akkurt	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Hammad Badar	Faysalabad Tarım Üniversitesi, Pakistan
Doç. Dr. Hasan Sözen	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. İlyas Uçar	Amasya Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Dönmez	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Lala Aliyeva	Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Masuma Obidjonova	Alisher Navo'i Taşkent Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Nurlana Mustafayeva	Bakü Slavyan Üniversitesi
Doç. Dr. Öncel Demirdaş	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Sevda Abdullayeva	Azerbaycan Devlet Ziraat Üniversitesi
Doç. Dr. Sevil Hümmətova	Bakü Slavyan Üniversitesi
Doç. Dr. Şeref İba	TBMM ve Ufuk Üniversitesi
Doç. Dr. Tarık Demir	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Telman Nusretoğlu	Hazar Üniversitesi
Doç. Dr. Vəfa Allahverdiyeva	Bakü Slav Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Uzun	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Zahra Gasimzade	Özyeğin Üniversitesi

Doç. Dr. Zulfiya Marufova	Özbekistan Devlet Sanat ve Kültür Enstitüsü
Doç. Dr. Qasımlı İnci Təvəkgül qızı	AMEA Z.M.Bünyadov Adına Doğu Araştırmaları Enstitüsü
Dr. Öğr. Üyesi Ahmad Dhiyaul Haq	Makassar Muhammadiyah Üniversitesi, Endonezya
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Bedri Yavuz	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gümüştop	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Almaz Erbay	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arife Eray	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Baybarshan Ali Kazancı	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Beyza Çakır	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak Doğan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can Bekaroğlu	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can Sakar	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Dr. Öğr. Üyesi Dılrabo Abdazımova	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilnoza Rahmatillaeva	Kırgızistan–Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrullah Tanır	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdal Elmas	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Cüre	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Ekici	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Esenyel Hanaz	Kıbrıs Uluslararası Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Goncha Eyvazova	Bakü Devlet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Goshgar Baylarov	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halim Alperen Çıtak	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun Alkan	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Kaya	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Eren	Girne Amerikan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Türk	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlahə Dadaşova	Azerbaycan Spor Akademisi
Dr. Öğr. Üyesi İntikam Mammadov	Azerbaycan Diller Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Jülide Erken	Fenerbahçe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kenan Özmen	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Khaiitmirza Sotvoldiev	Kırgızistan–Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kürşad Gölgeli	Erciyes Üniversitesi

Dr. Öğr. Ü. Makhsuda Tillyashaykhova	Özbekistan Devlet Sanat ve Kültür Enstitüsü
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Bolat	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Metin Uzun	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Dr. Öğr. Üyesi Miray Hallak	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Alper Ener	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Murat Batman	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Salih Edis	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Necip Fazıl Şenarslan	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Necmettin Ayan	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Güzel	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk Karaman	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özden Baskan	İstanbul Rumeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Recep Çolak	Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rümeysa Nur Doğan	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sadia Khanum	Bahria Üniversitesi, İslamabad
Dr. Öğr. Üyesi Serhat Keskin	Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinan Akseki	Iğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şafak Güleç	Ankara Bilim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şehriban Aygün	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tabriz Jafarov	ADA Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Talha Turhan	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tekin Aycan Taşçı	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ulvu Rahimli	Batı Hazar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Yenginar	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Kocabıyık	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Yıldırım	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Abdulhan Taşbaşı	Bağımsız Araştırmacı
Dr. Afat Farzullayeva	Milli Aviasiya Akademiyasi
Dr. Agil Abdur Rohim	Airlangga Üniversitesi, Endonezya
Dr. Ahmet Erkam Selvi	Gazi Üniversitesi
Dr. Aigul Turikpenova	Shakarim Üniversitesi
Dr. Aladdin Sultanov	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Dr. Ali Can Gözcü	Hakkari Üniversitesi
Dr. Arzu Mammadkhanly	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Aydın Talışinski	UID Azerbaycan
Dr. Aynur Babayeva	Bakü Devlet Üniversitesi
Dr. Ayşegül Baykan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Aytac Bayramova	Azerbaycan Milli Edebiyatı Müzesi
Dr. Beyza Alparslan Kaba	Alanya Üniversitesi
Dr. Bürhan Mustafa Büyükarslan	Bağımsız Araştırmacı
Dr. Büşra Gök	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Büşra Üzehan	İstanbul Üniversitesi
Dr. Ebru Değe Güven	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Dr. Ebru Kaya	Ankara Üniversitesi
Dr. Elçin Zamanov	Aliabad İslam Koleji
Dr. Eldar Kərimov	Bakü, Azerbaycan
Dr. Elmas Burcu Karataş	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Enes Mert Demir	Gazi Üniversitesi
Dr. Esin Altun	Atatürk Üniversitesi
Dr. Fatih Çakmak	Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü
Dr. Fatma Betül Damar Çıtak	Ankara Üniversitesi
Dr. Festim Rizanaj	Priştina Üniversitesi
Dr. Güler Abdullayeva	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Gülşen Yaylı	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Günel Ahmedova	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Hakan Ülker	T.C. Ticaret Bakanlığı
Dr. Hakim Aziz	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi Akademisi
Dr. Hande Gündüz	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Hanife Gül Bozkurt	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Hasan Altawil	Gazze İslam Üniversitesi
Dr. Humay Usubbaylı	Bakü, Azerbaycan
Dr. Hüsameddin Mehmet Tüzün	T.C. Cumhurbaşkanlığı
Dr. Hüseyin Çakır	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. İbrahim İslah	Milli Eğitim Bakanlığı

Dr. Ilyas Huseynov	Center for Analysis of Economic Reforms and Communication
Dr. Kamal Salimov	Bakü, Azerbaycan
Dr. Khairil Anwar	Muhammadiyah Üniversitesi, Endonezya
Dr. Komilova Gavharoy	Alisher Navo'i Tashkent Devlet Üniversitesi
Dr. Kübra Kamer Ekici	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr. Lamiyə Nəsirova	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi
Dr. Leyla Hasanzade	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Leyla Ramazanova Mirzə qızı	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Manabayeva Saltanat	Darul Huda İslam Üniversitesi
Dr. Mukadder Güneri	Bağımsız Araştırmacı
Dr. Nawal Bouchentouf	Tlemcen Üniversitesi, Cezayir
Dr. Necati Bükecik	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Nigar Abdullayeva	Ankara Üniversitesi
Dr. Nigora Rakhimdjanova	Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi
Dr. Nilüfer Karadavut	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Onur Güven	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Dr. Ömer Faruk Güngör	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Özkul Haraç	Kuzey Kıbrıs Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Özlem Utku Bilici	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Saadoon Obaid Eyada	Al Maarif Üniversitesi, Irak
Dr. Salman Shahzad	Institute of Clinical Psychology, University of Karachi
Dr. Samet Balta	Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Dr. Samira Dadashova	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Sidra Abbas	Pakistan Virtual Üniversitesi
Dr. Sümeyye Akpınar	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr. Sümeyye Kılınç	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Şahin Hancanov	Şeki İslam Koleji
Dr. Şohimardan Orunbekov	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Tolkun Bekturgan kyzy	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Tuğçe Yaşa Toprak	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Volkan Kutluca	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Yusuf Altun	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Yusuf Duygu	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Zeki Okyay	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Zenfira Aslan	Gence Şehir Okulu
Dr. Zeynep Atılgan	Atatürk Üniversitesi
Dr. Zumrud Huseynova	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Öğr. Gör. Ayşegül Aydınlı	Trabzon Üniversitesi
Öğr. Gör. Baycan Ateş	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Öğr. Gör. Cihad İslam Yılmaz	Milli Savunma Üniversitesi
Öğr. Gör. Dilorom Sogukpinar	Özbekistan Devlet Dünya Dilleri Üniversitesi
Öğr. Gör. Edip Özkan	Mardin Artuklu Üniversitesi
Öğr. Gör. Ergas. Zilola Saydulloevna	Özbekistan Devlet Sanat ve Kültür Enstitüsü
Öğr. Gör. Elif Yaren Özcan	Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
Öğr. Gör. Esin Ekşi	Sakarya Üniversitesi
Öğr. Gör. Esma Nur Batur	İstanbul Medipol Üniversitesi
Öğr. Gör. Eyyublu Zərqələm	Bakü Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Fidan Doğru	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Öğr. Gör. Gulgun Elc. gizi Baghirova	Azerbaycan Devlet Kültür ve Sanat Üniversitesi
Öğr. Gör. Gulnar Nazarova	Azerbaycan Üniversitesi
Öğr. Gör. Gunay Bayr.Mirza-zade	Bakü Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Gunel Jabbarli	Milli Havacılık Akademisi
Öğr. Gör. Gültəkin Knyazova	Mingəçevir Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Günay Mecidova	Azerbaycan Üniversitesi
Öğr. Gör. İlaha Sadigova	Nahçıvan Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. İrem Güçlü	Polis Akademisi
Öğr. Gör. Kamilla Gamzatova	Sankt Petersburg Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Kamola Nosirova	Özbekistan Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi
Öğr. Gör. Khansa Nabila	Darussalam Gontor Üniversitesi
Öğr. Gör. Laman Guliyeva	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Öğr. Gör. Lamiye Orucova	Azerbaycan Mingeçevir Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Matanat Mammadzada	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Öğr. Gör. Meerim Erkinbek kyzy	Kyrgyz Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Mehmet Latif Candemir	Muş Alparslan Üniversitesi

Öğr. Gör. Mesut Şara	Ankara Üniversitesi
Öğr. Gör. Musayeva Sahibe	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Öğr. Gör. Nail Mammadov	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Öğr. Gör. Narmina Mirzaliyeva	Bakü Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Nəzrin Nağıyeva	Azerbaycan Milli Havacılık Akademisi
Öğr. Gör. Nurana Aliyeva	Bakü Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Nureddin İzbasar	Bağımsız Araştırmacı
Öğr. Gör. Nurhoca Akbulayev	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Öğr. Gör. Nurşen Çağlak Emiroğlu	Yüksek İhtisas Üniversitesi
Öğr. Gör. Osman Bostancı	Ege Üniversitesi
Öğr. Gör. Oynisa Hojiyeva	Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi
Öğr. Gör. Parvana Karimova	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Öğr. Gör. Ramiz Abisov	Azerbaycan Spor Akademisi
Öğr. Gör. Rasim Hasanzade	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Öğr. Gör. Sabır Murataliev	Kırgızistan–Türkiye Manas Üniversitesi
Öğr. Gör. Sabina Mammadova	Sabah Group
Öğr. Gör. Sani Hammad	Türkiye Maarif Vakfı Kırgızistan
Öğr. Gör. Sebahat Çakırlar	İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa
Öğr. Gör. Selda Alkan	Kayseri Üniversitesi
Öğr. Gör. Səma Süleymanova	Mingachevir Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Seval Bozkurt	İstanbul Gedik Üniversitesi
Öğr. Gör. Shafag Mustafayeva	Azerbaycan Dil Üniversitesi
Öğr. Gör. Sümeyye Anıl	İstanbul Kent Üniversitesi
Öğr. Gör. Seyidnisa Aliyeva	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Öğr. Gör. Şəbnəm Quliyeva	Mingəçevir Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Şule Dirilen	İstanbul Medipol Üniversitesi
Öğr. Gör. Tuğçe Coşkun	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Öğr. Gör. Zeynep Arıcı	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Öğr. Gör. Zhanyl Barpybaeva	Kyrgyz Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Zulfiya Aghayeva	Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi
Arş. Gör. Abdurrahman Enes Bozkurt	Kırıkkale Üniversitesi
Arş. Gör. Abrar Abdallatif Aldebsawi	El-İsra Üniversitesi, Amman

Arş. Gör. Ahmet Yasin Aydın	Atatürk Üniversitesi
Arş. Gör. Anıl Yasin Oğuz	İbn Haldun Üniversitesi
Arş. Gör. Büşra Öçal	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Arş. Gör. Chountagi Bekir	İbn Haldun Üniversitesi
Arş. Gör. Cinara Rzayeva	Lankaran Meyve Yetiştiriciliği ve Çay Yetiştiriciliği Enstitüsü
Arş. Gör. Dinara Sazanova	Yesevi Araştırma Merkezi, Kazakistan
Arş. Gör. Djilali Allou	Endüstriyel Teknolojiler Araştırma Merkezi, Cezayir
Arş. Gör. Enes Doğanalp	Dokuz Eylül Üniversitesi
Arş. Gör. Eren Akkoç	Ege Üniversitesi
Arş. Gör. Fatima Asadova	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Fidan Rzazadeh	Lankaran Meyve Yetiştiriciliği ve Çay Yetiştiriciliği Enstitüsü
Arş. Gör. Gizem Korkut	Munzur Üniversitesi
Arş. Gör. Gulnisa Samedova	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Günay Aliyeva	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Hafsa Mobarek	Cezayir 2 Üniversitesi
Arş. Gör. Hayriye Gencel Sözen	Erciyes Üniversitesi
Arş. Gör. Ibtisam Shhob Alahmar	Libya Mühendislik Teknolojisi Fakültesi
Arş. Gör. Javohir Azimkulov	Özbekistan Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Javohir Zafarzoda	Özbekistan Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Khuraman Hajiyeva	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Kuldasheva Nafisa	Navoi Specialized School of Culture
Arş. Gör. Lamiyye Bagirzade	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Mesut Arslan	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Arş. Gör. Mahammadali Ayralov	Bakü Mühendislik Üniversitesi
Arş. Gör. Mehmet Tarık Copur	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Arş. Gör. Merve Nur Helvacı	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Arş. Gör. Mevlüt Sami Ergül	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Arş. Gör. Muhammed Furkan Arık	İbn Haldun Üniversitesi
Arş. Gör. Narmina Mustafaeva	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Naziya Mammadova	The Institute of Philosophy and Sociology of ANAS
Arş. Gör. Nebi Coşkun	İstanbul Arel Üniversitesi
Arş. Gör. Nurhayat Bekir	İbn Haldun Üniversitesi

Arş. Gör. Nushaba Yagubova	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Arş. Gör. Pelin Nur Çağlayan	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Arş. Gör. Ramila Jafarli	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Reshad Abilzade	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Arş. Gör. Samira Naghiyeva	Lankaran Meyve Yetiştiriciliği ve Çay Yetiştiriciliği Enstitüsü
Arş. Gör. Şəhanə Hümmətli	Sumgayit Devlet Üniversitesi
Arş. Gör. Shams Shirinova	Sumgayit Devlet Üniversitesi
Arş. Gör. Tuğba Çelik	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Arş. Gör. Tuğba Türkan	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Arş. Gör. Vəsilə Salmanova	Bakü Avrasya Üniversitesi
Arş. Gör. Vildan Doğanay	Atatürk Üniversitesi
Arş. Gör. Yeldos Toktarbay	Şakarim Üniversitesi
Doktora Öğr. Adrian Sadowski	Adam Mickiewicz University, Pozna
Doktora Öğr. Ahmed Aladini	Azerbaycan Devlet Petrol ve Sanayi Üniversitesi
Doktora Öğr. Aigerim Zhanatkyzy	Astana, Kazakistan
Doktora Öğr. Akegozhayeva Raya	Kazakistan Ulusal Kadın Öğretmen Yetiştirme Üniversitesi
Doktora Öğr. Ali Mammadzada	Varşova Üniversitesi
Doktora Öğr. Alibek Baibol	Abai Kazak Ulusal Pedagoji Üniversitesi
Doktora Öğr. Asiye Işık	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doktora Öğr. Assel Yessenbayeva	Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
Doktora Öğr. Ayan Mirzayeva	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doktora Öğr. Aybike Karahan Gökdere	İnönü Üniversitesi
Doktora Öğr. Aygun Samadzada	Batı Hazar Üniversitesi
Doktora Öğr. Aynur Nəzərova	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doktora Öğr. Aytaç Anak	Milli Eğitim Bakanlığı
Doktora Öğr. Bendjelloul Abdelhak	Mascara Üniversitesi, Cezayir
Doktora Öğr. Berna Cantekin	Ege Üniversitesi
Doktora Öğr. Büşra Ari	Fırat Üniversitesi
Doktora Öğr. Chandra Dwi. Widodo	University of Darussalam Gontor, Indonesia
Doktora Öğr. Cihat Ulu	Marmara Üniversitesi
Doktora Öğr. Dana Ruslankyzy	Marmara Üniversitesi
Doktora Öğr. Demet Erken Taşoğlan	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doktora Öğr. Dilek Uysal	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Doktora Öğr. Elat Abdulrəhmanov	Şeki, Azerbaycan
Doktora Öğr. Elif Yıldız Yüce	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doktora Öğr. Elgiz Jamalzade	Bakü, Azerbaycan
Doktora Öğr. Elifnur Bahşi	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doktora Öğr. Elshad Guliyev	Bakü, Azerbaycan
Doktora Öğr. Emir Attokurov	İbn Haldun İslam Enstitüsü, Bişkek
Doktora Öğr. Eshraq A. M. A. Al-Olofi	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doktora Öğr. Fatıma Koç	Uludağ Üniversitesi
Doktora Öğr. Fatma Ismayilova	Bakü Devlet Üniversitesi
Doktora Öğr. Fatma Zehra Dost	İstanbul Üniversitesi
Doktora Öğr. Fariz Hasanov	İstanbul Üniversitesi
Doktora Öğr. Ferhad Rüstemzade	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doktora Öğr. F. Elshod Tadhikhuzhaeva	Taşkent Devlet Doğu Bilimleri Üniversitesi
Doktora Öğr. G. E. Sánchez Ramírez	Ankara Üniversitesi
Doktora Öğr. Gul Jamal Jahid	Afganistan
Doktora Öğr. Guzal Najmidinova	Buhara Devlet Üniversitesi
Doktora Öğr. Hande Saraçoğlu	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doktora Öğr. Hulusi Gölpınar	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doktora Öğr. Huseyn Guliyev	Katowice Ekonomi Üniversitesi
Doktora Öğr. Hüseyin Furkan Çolak	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doktora Öğr. Hülya Aslan	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doktora Öğr. Isa Kasum	Uluslararası Balkan Üniversitesi
Doktora Öğr. İlaha Ahmedova	Bakü Devlet Üniversitesi
Doktora Öğr. İlahe Seferzade	Bakü Devlet Üniversitesi
Doktora Öğr. İpek Senem Gedikoğlu	Bahçeşehir Üniversitesi
Doktora Öğr. İsmihan Topdağ	Ankara Üniversitesi
Doktora Öğr. Javid Zeynalov	Selçuk Üniversitesi
Doktora Öğr. Khadija Ahuilat	Ibnou Zohr Üniversitesi, Agadir, Fas
Doktora Öğr. Kübra Şahin Ceren	Mersin Üniversitesi
Doktora Öğr. Laghouati Youcef	Cezayir Mascara Üniversitesi
Doktora Öğr. Lale Memmedli	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi Akademisi

Doktora Öğr. Lale Şabanova	Halkbilim Enstitüsü, Azerbaycan
Doktora Öğr. Lalə Qurbanova	Sumgayit Devlet Üniversitesi
Doktora Öğr. Ləman Hüseynova	AMEA Tarix və Etnologiya İnstitutu
Doktora Öğr. Leyla Pirimova	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doktora Öğr. Malik Atar	Kocaeli Üniversitesi
Doktora Öğr. Mehin Mehdiyeva	Ankara Üniversitesi
Doktora Öğr. Mirza Mubarez	Atatürk Üniversitesi
Doktora Öğr. Mirzo Zokirov	Taşkent Devlet Ekonomi Üniversitesi
Doktora Öğr. Muhammad Yasir Khan	Pakistan
Doktora Öğr. Muratcan Işıldak	Uluslararası Balkan Üniversitesi
Doktora Öğr. Muxhahid Ismaili	Tiran Avrupa Üniversitesi
Doktora Öğr. Mürsade Meryem Kılıç	İstanbul Üniversitesi
Doktora Öğr. Nargiza Zhusueva	Kırgız Devlet Teknik Üniversitesi
Doktora Öğr. Narmin Alizade	Bakü Mühendislik Üniversitesi
Doktora Öğr. Nurcan Çevik	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doktora Öğr. Olena Kronina	İstanbul Üniversitesi
Doktora Öğr. Osman Sevim	Sakarya Üniversitesi
Doktora Öğr. Özge Akkoç Tüzün	TED Üniversitesi
Doktora Öğr. Pınar Çiftci	Sakarya Üniversitesi
Doktora Öğr. Ramazan Furkan Türkan	Ankara Üniversitesi
Doktora Öğr. Ramazanova Shoira	Özbekistan Devlet Sanat ve Kültür Enstitüsü
Doktora Öğr. Ramiz Orujaliyev	SGH Varşova Ekonomi Üniversitesi
Doktora Öğr. Rashad Mammadov	Gazi Üniversitesi
Doktora Öğr. Ravi Raj	Jawaharlal Nehru Üniversitesi, Yeni Delhi
Doktora Öğr. Rovhsan Gulmammadov	Akdeniz Üniversitesi
Doktora Öğr. Saida Aliyeva	The State University of Management
Doktora Öğr. Saleha Irfan Khan	Pakistan
Doktora Öğr. Səbuhi Quliyev	Bakü Devlet Üniversitesi
Doktora Öğr. Səkinə Əliyeva	Azerbaycan Tıp Üniversitesi
Doktora Öğr. Sherali Shavkatov	Taşkent Devlet Doğu Bilimleri Üniversitesi
Doktora Öğr. Suela Kocibellinj	Tarım Üniversitesi, Tiran
Doktora Öğr. Surayyo Khodjoeva	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doktora Öğr. Syifa Firdausi Putri	Sunan Kalijaga İslam Devlet Üniversitesi, Endonezya
Doktora Öğr. Taleh Mirzayev	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doktora Öğr. Tazabekqyzy Moldir	Kazakistan Ulusal Kadın Öğretmen Yetiştirme Üniversitesi
Doktora Öğr. Telzhan Myrzabekov	Zhanibekov Güney Kazakistan Pedagoji Üniversitesi
Doktora Öğr. Tuğçe Vural	Hacettepe Üniversitesi
Doktora Öğr. Tural Ahmadli	Hazar Üniversitesi
Doktora Öğr. Turan Karimli	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doktora Öğr. Umid E. Arabboy Ogli	Taşkent Devlet Doğu Bilimleri Üniversitesi
Doktora Öğr. Umud Orujov	Bakü, Azerbaycan
Doktora Öğr. U. Khum. Ahmadjanovna	Özbekistan Devlet Sanat ve Kültür Enstitüsü
Doktora Öğr. Ümit Bağatur	İstanbul Üniversitesi
Doktora Öğr. Vaibhavi Gupta	Jawaharlal Nehru Üniversitesi, Hindistan
Doktora Öğr. Vüsalə Cəmilzadə	Bakü Devlet Üniversitesi
Doktora Öğr. Yenglik Zhamansariyeva	Kazakistan Ulusal Kadın Öğretmen Yetiştirme Üniversitesi
Doktora Öğr. Yessengazy Turalin	Abai Kazakh National Pedagogical University
Doktora Öğr. Yusuf Yılmaz	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doktora Öğr. Zabita Mammadzada	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doktora Öğr. Zaur Şüküroğlu	Ankara Üniversitesi
Doktora Öğr. Zeynab Hajamova	Office of the Presidium of the ANAS
Doktora Öğr. Zhanerke Amangeldi	Çukurova Üniversitesi
Doktora Öğr. Zibeydə Quliyeva	Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi
Doktora Öğr. Zülal Söğüt	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
YL Öğr. Aday Albada	Tulkarem, Filistin
YL Öğr. Afra Betül Daşdan	Kırıkkale Üniversitesi
YL Öğr. Ahmad Farhan Rif'an Najib	Darussalam Gontor Üniversitesi
YL Öğr. Ahmet Can Yavuz	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
YL Öğr. Aigerim Toktobekova	Uluslararası Orta Asya Üniversitesi
YL Öğr. Alime Büşra Hamzayev	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
YL Öğr. Aliyə Allahverdiyeva	Bakü Devlet Üniversitesi
YL Öğr. Alma Bogenbay	L. N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi
YL Öğr. Aray Yedilbayeva	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
YL Öğr. Ayaz Mammadov	ADA Üniversitesi

YL Öğr. Aysel Huseynova	ADA Üniversitesi
YL Öğr. Ayşegül Turan	Atatürk Üniversitesi
YL Öğr. Ayşenur Güney	Uludağ Üniversitesi
YL Öğr. Babayeva Nəzrin	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
YL Öğr. Badam Mammadova	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi
YL Öğr. Betül Sude Batman	Düzce Üniversitesi
YL Öğr. Canberk Şahin	Gazi Üniversitesi
YL Öğr. Ece Oruçhan	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
YL Öğr. Elif Kara	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
YL Öğr. Elif Zengin Çelik	Anadolu Üniversitesi
YL Öğr. Erva Aydın	Gent Üniversitesi
YL Öğr. Esra Söylemez	İstanbul Üniversitesi
YL Öğr. Ezgi Soylu	Erciyes Üniversitesi
YL Öğr. Fatma Betül Alıcılar	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
YL Öğr. Fatma Melike Kocabıyık	Necmettin Erbakan Üniversitesi
YL Öğr. Ferhat Can Ozar	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
YL Öğr. Fidan Vahid	Bakü Devlet Üniversitesi
YL Öğr. Gunel Allahverdiyeva	Hazar Üniversitesi
YL Öğr. Gül Kuş	Mersin Üniversitesi
YL Öğr. Gülsüm Karimova	Bakü, Azerbaycan
YL Öğr. Hasan Satılmışoğlu	Amasya Üniversitesi
YL Öğr. Həzizadə Cavidan	UNEC Zagatals
YL Öğr. Hilal Tekeoğlu	Erciyes Üniversitesi
YL Öğr. Hilmi Karcı	Kayseri Üniversitesi
YL Öğr. Hüsna Talu	Fırat Üniversitesi
YL Öğr. Islomkulova Iroda	Özbekistan Zarmed Üniversitesi
YL Öğr. İbrahim Furkan Çal	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
YL Öğr. İrem Sude Macit	Düzce Üniversitesi
YL Öğr. İsmail Ülger	Kırıkkale Üniversitesi
YL Öğr. Kamala Hasanova	Azerbaycan Tıp Üniversitesi
YL Öğr. Kristina Grigoreva	Ankara Üniversitesi
YL Öğr. Lütfiye İrem Özgeriş	Moskova iktisat Yüksekokulu

YL Öğr. Malika Nurlanova	Bişkek, Kırgızistan
YL Öğr. Marta Hirsz	SGH Varşova Ekonomi Üniversitesi
YL Öğr. Martin Putra Perdana	Darussalam Üniversitesi (UNIDA) Gontor, Endonezya
YL Öğr. Melis Yıldız	Gedik Üniversitesi
YL Öğr. Merve Atış	Bursa Uludağ Üniversitesi
YL Öğr. Merve Ekinci	Bartın Üniversitesi
YL Öğr. Merve Şahin	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
YL Öğr. Muhammed Çalış	Iğdır Üniversitesi
YL Öğr. Muhammet Yasir Çolak	Nevşehir Haci Bektaş Veli Üniversitesi
YL Öğr. Musa Chiragli	Anadolu Üniversitesi
YL Öğr. Nigar Muradlı	Bakü Devlet Üniversitesi
YL Öğr. Nijat Huseynov	Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Kamu Yönetimi Akademisi
YL Öğr. Nurbanu Tınas	Gaziantep Üniversitesi
YL Öğr. Omneya Elkafafy	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
YL Öğr. Orkhan Ahmad	Bakü Devlet Üniversitesi
YL Öğr. Pelin Elmalı	Giresun Üniversitesi
YL Öğr. Pervin Hazar	Mudanya Üniversitesi
YL Öğr. Ramazan Asgarkhanov	Ankara Üniversitesi
YL Öğr. Ramazan Sarıkaya	Yalova Üniversitesi
YL Öğr. Renato Mirze	Ecole Conte Üniversitesi, Lyon
YL Öğr. Rizvan İbrahimov	Bakü, Azerbaycan
YL Öğr. Robina Ali Ahmed	Faysalabad Tarım Üniversitesi, Pakistan
YL Öğr. Romaisa Munawar	Institute of Clinical Psychology, University of Karachi
YL Öğr. Rufina Rahimli	ADA Üniversitesi
YL Öğr. Sabrina Med Krachai	Cezayir
YL Öğr. Safarov Saddan	Bakü, Azerbaycan
YL Öğr. Sefa Çiçek	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
YL Öğr. Sefa Gündoğdu	Yalova Üniversitesi
YL Öğr. Semiha Dede Erel	Milli Eğitim Bakanlığı
YL Öğr. Semiha Dilber	Nevşehir Haci Bektaş Veli Üniversitesi
YL Öğr. Sevda Akkan	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
YL Öğr. Shirinoy Davlyatova	Özbekistan Angren Üniversitesi

YL Öğr. Shynar Abiir	L. N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi
YL Öğr. Sinem Sena Keser	Adnan Menderes Üniversitesi
YL Öğr. Südabə Eyubova	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
YL Öğr. Sümeyye Küpüç	Marmara Üniversitesi
YL Öğr. Tologon Sabyrbekov	Kırgızistan-Turkey Manas Üniversitesi
YL Öğr. Tuba Kılıç	Bursa Uludağ Üniversitesi
YL Öğr. Tuğba Çiftci	İstanbul Rumeli Üniversitesi
YL Öğr. Tuğba Nur Tomakin	Sakarya Üniversitesi
YL Öğr. Tural Gafarlı	Ankara Üniversitesi
YL Öğr. Turgınbay Ayjan Sabitkızı	L. N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi
YL Öğr. Türkan Ahmedzade	Anadolu Üniversitesi
YL Öğr. Ulduz Uralay Bəkirova	Bakü Devlet Üniversitesi
YL Öğr. Vusal Khalilli	Azerbaycan Spor Akademisi
YL Öğr. Vusal Suleymanli	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
YL Öğr. Yusuf Çeliktaş	Akdeniz Üniversitesi
YL Öğr. Zübeyde Korkmaz	Marmara Üniversitesi
Abderahim Abada	University of Saad Dahleb Blida, Cezayir
Abdur Rohman Hizbullah	Kahire El-Ezher Üniversitesi
Arif Susanto	Yogyakarta Muhammadiyah Üniversitesi, Endonezya
Damla Karadeniz	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Gunay Azizova	Bakü Uluslararası Tıp Merkezi
Manal Najdawi	Orta Doğu Üniversitesi, Amman, Ürdün
Muammer Özbebit	Milli Eğitim Bakanlığı
Mustopa, M.Ag	Uin Siber Syekh Nurjati Cirebon, Endonezya
Nuray Abbasova	Bağımsız Araştırmacı, Azerbaycan
Otabek Omonkulov	Bağımsız Araştırmacı, Özbekistan
Rachid Amraoui	Endüstriyel Teknolojiler Araştırma Merkezi, Cezayir
Rəmzi Həsənquliyev	Bağımsız Araştırmacı, Azerbaycan
Rezo Gasanov	Bağımsız Araştırmacı, Azerbaycan
Silda Ghazi Mohammed Doori	Al-Qalam Üniversitesi, Kerkük
Sohaib Safique	GIFT Gujranwala Üniversitesi Pakistan
Sümeyye Yıldırım Büyükarslan	Bağımsız Araştırmacı, Türkiye
Thamer Y. Ahmed	Anbar Üniversitesi, Irak

DUYGU ALGILAYAN YAPAY ZEKÂ İLE DİNAMİK REKLAM UYUMLAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Sinan AKSEKİ*

Özet

Bu çalışma, duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırma uygulamalarını kavramsal, etik ve stratejik boyutlarıyla ele almayı amaçlamaktadır. Dijital reklamcılıkta yapay zekâ temelli sistemlerin yaygınlaşmasıyla birlikte, reklam mesajlarının yalnızca demografik ve davranışsal verilere değil, bireylerin anlık duygusal durumlarına göre de uyarlanabildiği görülmektedir. Kamera ve ses analizi gibi teknolojiler aracılığıyla elde edilen duygusal veriler, reklam içeriğinin tonu, görsel dili ve sunum biçiminin gerçek zamanlı olarak yeniden yapılandırılmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, reklamın algılanan uygunluğunu ve kişisel ilgisini artırarak tüketici deneyimini zenginleştirmektedir. Çalışmada, duygu temelli reklam uyumlaştırmanın tüketici algıları üzerindeki etkileri; algılanan güven, adalet, şeffaflık ve manipülasyon riski bağlamında tartışılmıştır. Duygusal verilerin kullanımı, reklamın ikna edici gücünü artırma potansiyeli taşırken, kullanıcı mahremiyeti ve etik sınırlar açısından önemli sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Özellikle tüketicinin farkındalığı ve kontrol algısı, bu tür reklam uygulamalarının kabul edilebilirliğini belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Bu kavramsal derleme, mevcut literatürdeki yaklaşımları bir araya getirerek duygu algılayan sistemlerin pazarlama iletişiminde hangi koşullarda değer üretebileceğini ve hangi koşullarda güven kaybına yol açabileceğini değerlendirmektedir. Çalışma ayrıca, duygu algılayan yapay zekâ temelli reklamcılığın marka değeri ve uzun vadeli tüketici ilişkileri üzerindeki rolünü incelemekte; sürdürülebilir ve güven odaklı reklam tasarımının önemini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, teknolojik yeniliklerin etik duyarlılık ve toplumsal sorumluluk ilkeleriyle dengelenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, teknolojik yarar ile etik sorumluluk arasındaki ilişkinin yalnızca teknik performans üzerinden değerlendirilemeyeceğini; kullanıcı rızası, açıklanabilirlik, veri minimizasyonu ve hesap verebilirlik gibi ilkelerin uygulama başarısında belirleyici olduğunu savunmaktadır. Elde edilen değerlendirmeler, duygu verilerinin bilinçli ve ölçülü kullanımıyla reklamların daha anlamlı deneyimler sunabileceğini; ancak gizlilik ve kontrol mekanizmaları zayıf olduğunda aynı teknolojilerin tüketici direncini artırabileceğini göstermektedir. Bu nedenle çalışmanın bulguları, reklam tasarımında yalnızca kişiselleştirme düzeyinin değil, tüketiciye sunulan bilgilendirme ve tercih hakkının da kritik olduğunu vurgulamaktadır. Duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırma, doğru sınırlar içinde uygulandığında, pazarlama iletişiminde etkili ve sürdürülebilir bir dönüşüm potansiyeli sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Duygu algılayan yapay zekâ, dinamik reklam uyumlaştırma, dijital reklamcılık, tüketici algıları, mahremiyet.

* Iğdır Üniversitesi, Türkiye, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, aksekiogluu@gmail.com, ORCID:0000-0002-0630-5011

EMOTION-AWARE ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DYNAMIC ADVERTISING ADAPTATION

Abstract

This study examines emotion-aware artificial intelligence and dynamic advertising adaptation from conceptual, ethical, and strategic perspectives. With the increasing integration of artificial intelligence into digital advertising, advertising messages can now be adapted not only according to demographic and behavioral data but also based on consumers' real-time emotional states. Technologies such as camera- and voice-based analysis enable the collection of emotional cues, allowing advertising content to be dynamically adjusted in terms of tone, visual style, and presentation. This adaptive structure enhances perceived relevance and personalization, contributing to a more engaging consumer experience. The study discusses the effects of emotion-based advertising adaptation on consumer perceptions, focusing on trust, fairness, transparency, and perceived manipulation. While the use of emotional data can strengthen persuasive communication, it also raises significant concerns regarding user privacy and ethical boundaries. Consumers' awareness of data usage and their sense of control emerge as critical factors influencing the acceptance of such advertising practices. When these factors are neglected, emotion-driven advertising may lead to resistance and negative brand evaluations.

As a conceptual review, the study brings together current discussions in the literature and evaluates the conditions under which emotion-aware systems may create marketing value or produce trust-related risks. In addition, the study highlights the role of emotion-aware advertising in building brand value and sustaining long-term consumer relationships. Emotionally adaptive advertising strategies can support stronger emotional bonds between brands and consumers; however, their long-term effectiveness depends on trust-oriented and consumer-centered design principles. From this perspective, the study argues that technological benefit cannot be separated from ethical responsibility. User consent, explainability, data minimization, and accountability are central requirements for the sustainable use of emotional data in advertising. The assessment indicates that responsible use of emotion-aware systems can make advertising experiences more meaningful and context-sensitive, whereas weak privacy and control mechanisms may increase consumer resistance and harm brand trust. Overall, the findings suggest that these technologies offer significant opportunities for digital marketing while requiring careful consideration of ethical standards and privacy concerns.

Keywords*:* Emotion-aware artificial intelligence, dynamic advertising adaptation, digital advertising, consumer perceptions, privacy.

Giriş

Dijital reklamcılıkta yapay zekâ temelli dönüşüm, mesajların yalnızca kullanıcı profillerine değil, bireylerin anlık duygusal durumlarına göre de uyarlanabilmesini mümkün kılmıştır. Özellikle duygu algılayan yapay zekâ sistemleri, kamera ve ses verileri üzerinden yüz ifadeleri, ses tonu ve konuşma ritmi gibi ipuçlarını analiz ederek izleyicinin ruh hâline ilişkin çıkarımlar üretmektedir (Benbasat ve Lim, 2021). Bu yaklaşım, reklam içeriğinin bağlama duyarlı biçimde yeniden yapılandırılmasını sağlayarak statik mesajlardan dinamik ve kişiselleştirilmiş reklamlara geçişi hızlandırmaktadır (Kumar ve Gupta, 2020).

Bu çalışma, nitel bir kavramsal derleme niteliğinde tasarlanmıştır. Literatürde yer alan yapay zekâ destekli reklamcılık, duygu analizi, tüketici güveni, mahremiyet ve etik ikna tartışmaları birlikte değerlendirilmiş; böylece duygu temelli reklam uyumlaştırmanın pazarlama iletişimindeki yeri açıklanmıştır.

Kamera tabanlı analizlerde yüz ifadeleri ve mikro mimikler, ses tabanlı analizlerde ise vurgu, hız ve tonlama gibi özellikler, izleyicinin duygusal tepkilerini anlamada temel veri kaynakları olarak kullanılmaktadır. Bu veriler aracılığıyla reklamın görsel dili, mesaj tonu ve sunum biçimi gerçek zamanlı olarak değiştirilebilmekte; bu durum, tüketicinin algıladığı ilgi düzeyini ve mesajla kurduğu duygusal bağı güçlendirebilmektedir (Lin ve Chen, 2023). Duygusal uyumun artması, marka algısı ve reklama yönelik tutumlar üzerinde belirleyici bir rol üstlenmektedir (Yıldız ve Kaya, 2024).

Dinamik reklam uyumlaştırma, yalnızca içerik düzeyinde değil, ikna edici stratejilerin biçimlenmesinde de etkili olmaktadır. Tüketicilerin duygusal durumlarına göre şekillenen mesajlar, algılanan uygunluk ve adalet duygusunu güçlendirebildiği gibi, yanlış veya aşırı müdahaleci uygulamalarda ters etki yaratabilmektedir (Grewal ve Hardesty, 2021). Bu noktada, duygu temelli uyarlamaların tüketici güveni ile olan ilişkisi kritik bir tartışma alanı olarak öne çıkmaktadır (Chen ve Huang, 2022).

Duygu algılayan yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaşması, kullanıcı mahremiyeti konusunu da kaçınılmaz biçimde gündeme taşımaktadır. Kamera ve ses verilerinin sürekli biçimde toplanması ve işlenmesi, bireylerin izlendiklerine dair farkındalıklarını artırmakta ve bu durum, reklamlara yönelik güven algısını zayıflatabilmektedir (Gefen ve Straub, 2004). Özellikle tüketicilerin bu tür uygulamaları manipülatif veya adaletsiz olarak algılaması, marka–tüketici ilişkisini olumsuz yönde

etkileyebilmektedir (Karaman, 2021).

Bu bağlamda, ikna edicilik ile mahremiyet arasındaki denge, duygu algılayan yapay zekâ temelli reklam stratejilerinin sürdürülebilirliği açısından belirleyici bir unsur hâline gelmektedir. Reklamların duygusal uyum kapasitesinin artması, etik sınırların daha net biçimde tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır (Rodgers, 2021). Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar da tüketicilerin yapay zekâ ile üretilen ve uyarlanan reklamlara yönelik algılarında şeffaflık ve veri kullanımı konularının merkezi bir rol oynadığını göstermektedir (Çeber ve Çeliker, 2024).

Bu çerçevede, duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırma, pazarlama iletişiminin etkinliğini artırma potansiyeli taşırken; tüketici güveni, mahremiyet ve etik ikna sınırları açısından çok boyutlu biçimde ele alınması gereken bir alan olarak konumlanmaktadır.

1. Bölüm

Duygu Algılayan Yapay Zekâ Ve Dinamik Reklam Uyumlaştırmanın Kuramsal Çerçevesi

Yapay zekâ teknolojilerinin pazarlama iletişimine entegrasyonu, reklam mesajlarının hedef kitleye sunulma biçimini dönüştürerek bireylerin yalnızca demografik ve davranışsal özelliklerine değil, anlık duygusal durumlarına da duyarlı stratejilerin geliştirilmesine olanak tanımaktadır (Benbasat ve Lim, 2021). Bu bağlamda duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırma, reklam içeriğinin kamera ve ses verileri aracılığıyla izleyicinin ruh hâline göre yeniden yapılandırılmasını mümkün kılan çok boyutlu bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır.

1.1. Yapay Zekânın Pazarlama İletişimindeki Dönüşümü

Yapay zekâ teknolojilerinin pazarlama iletişimine dâhil edilmesi, reklamın planlanması, üretilmesi ve sunulması süreçlerinde köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Geleneksel reklam anlayışında hedef kitle, büyük ölçüde demografik değişkenler ve geçmiş satın alma davranışları üzerinden tanımlanırken; yapay zekâ temelli sistemlerle birlikte bireylerin çevrim içi etkileşimleri, içerik tüketim biçimleri ve anlık tepkileri daha ayrıntılı biçimde analiz edilebilir hâle gelmiştir (Verma ve diğerleri, 2021). Bu durum, pazarlama iletişiminin tek yönlü bir aktarım süreci olmaktan çıkarak, karşılıklı etkileşime dayalı bir yapıya evrilmesine zemin hazırlamaktadır (Rodgers, 2021).

Makine öğrenmesi ve doğal dil işleme gibi yapay zekâ alt bileşenleri, büyük veri setleri üzerinden örüntüler tespit ederek reklam mesajlarının hedef kitleyle daha

yüksek uyum göstermesini mümkün kılmaktadır. Özellikle hedefli reklamcılık uygulamalarında kullanılan sınıflandırma ve tahminleme modelleri, kullanıcıların ilgi alanlarını ve eğilimlerini daha isabetli biçimde belirleyebilmektedir (Choi ve Lim, 2020). Bu teknik altyapı, reklam içeriğinin yalnızca kime sunulacağını değil, nasıl ve hangi bağlamda sunulacağını da belirleyen stratejik bir araç hâline gelmiştir (Wu ve diğerleri, 2021).

Yapay zekânın pazarlama iletişimindeki dönüştürücü etkisi, kişiselleştirme kavramının yeniden tanımlanmasına da yol açmıştır. Klasik kişiselleştirme yaklaşımları çoğunlukla statik kullanıcı profillerine dayanırken, yapay zekâ destekli sistemler dinamik ve sürekli güncellenen profiller üzerinden çalışmaktadır. Bu sayede reklam mesajları, kullanıcının o anki bağlamına ve psikolojik durumuna daha duyarlı hâle gelebilmektedir (Kumar ve Gupta, 2020). Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar da yapay zekâ destekli kişiselleştirmenin tüketici algıları üzerinde belirgin etkiler yarattığını göstermektedir (Karaman, 2021).

Bu dönüşüm süreci, pazarlama iletişiminin ikna edici boyutunu da güçlendirmektedir. Yapay zekâ, hangi mesajın hangi koşullarda daha etkili olacağını öngörebilmekte ve bu doğrultuda reklam stratejilerini optimize edebilmektedir. Özellikle duygusal verilerin analizine dayalı uygulamalar, tüketicinin reklama verdiği tepkileri daha derinlikli biçimde anlamaya olanak tanımaktadır (Benbasat ve Lim, 2021). Bu yaklaşım, marka ile tüketici arasındaki ilişkinin daha duygusal ve anlam temelli bir zeminde kurulmasını desteklemektedir (Yıldız ve Kaya, 2024).

Bununla birlikte, yapay zekânın pazarlama iletişimindeki artan rolü, tüketici algıları açısından yeni tartışma alanlarını da beraberinde getirmektedir. Reklamların giderek daha görünmez algoritmik süreçler tarafından şekillendirilmesi, şeffaflık ve kontrol algısına ilişkin soru işaretlerini güçlendirmektedir (Türksoy, 2022). Özellikle yapay zekâ destekli uygulamaların ikna gücünün artması, tüketicilerin bu sistemlere duyduğu güvenin nasıl inşa edileceği sorusunu merkezi bir konuma taşımaktadır (Gefen ve Straub, 2004).

Bu çerçevede yapay zekâ, pazarlama iletişimini yalnızca teknik açıdan değil, aynı zamanda kuramsal ve etik boyutlarıyla da yeniden yapılandıran bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Reklamın içeriği, zamanı ve sunum biçimi üzerinde belirleyici hâle gelen yapay zekâ sistemleri, dinamik reklam uyumlaştırma ve duygu algılama gibi ileri uygulamaların kuramsal temelini oluşturmaktadır (Bozkurt, 2023).

1.2. Kullanıcı Mahremiyeti ve İkna Edicilik Dengesi

Duygu algılayan yapay zekâ temelli reklam uygulamaları, ikna edici iletişimin gücünü artırırken kullanıcı mahremiyetine ilişkin hassasiyetleri de belirgin biçimde gündeme taşımaktadır. Kamera ve ses verileri aracılığıyla bireylerin duygusal durumlarının analiz edilmesi, tüketicinin çoğu zaman farkında olmadığı bir veri işleme sürecini içermekte ve bu durum, reklama yönelik güven algısını doğrudan etkileyebilmektedir (Gefen ve Straub, 2004). Bu bağlamda, ikna edicilik ile mahremiyet arasındaki denge, yapay zekâ destekli reklam stratejilerinin meşruiyeti açısından kritik bir unsur hâline gelmektedir (Rodgers, 2021).

Tüketici davranışı literatürü, bireylerin kendilerini izleniyor veya yönlendiriliyor hissettikleri durumlarda reklamlara karşı direnç geliştirebildiklerini ortaya koymaktadır. Özellikle duygusal verilerin kullanımı söz konusu olduğunda, tüketiciler bu uygulamaları fayda sağlayıcı olmaktan ziyade manipülatif olarak algılayabilmektedir (Zhao, Wang ve Chen, 2023). Bu algı, reklamın ikna gücünü zayıflatmakta ve marka–tüketici ilişkisinde güven temelli bir kırılmaya yol açabilmektedir (Karaman, 2021).

İkna edici iletişim açısından bakıldığında, duygu temelli reklam uyumlaştırma, mesajların bireyin ruh hâline uygun biçimde sunulmasını sağlayarak algılanan ilgi düzeyini artırabilmektedir. Tüketicilerin kendilerine "uygun" ve "anlaşıldıklarını hissettiren" reklamlara daha olumlu tutum geliştirdikleri, bu durumun satın alma niyeti ve marka algısı üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Benbasat ve Lim, 2021). Bununla birlikte, bu etkinin sürdürülebilir olabilmesi, tüketicinin veri kullanımına ilişkin algıladığı adalet ve şeffaflık düzeyiyle yakından ilişkilidir (Grewal ve Hardesty, 2021).

Mahremiyet algısının zedelendiği durumlarda, yapay zekâ destekli ikna stratejileri ters etki yaratabilmektedir. Özellikle duygusal kırılganlık anlarında sunulan reklamlara ilişkin etik kaygılar, tüketicilerin bu tür uygulamalara yönelik olumsuz tutum geliştirmesine neden olabilmektedir (Türksoy, 2022). Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar da tüketicilerin yapay zekâ ile oluşturulan reklamlara yönelik algılarında veri güvenliği ve mahremiyet konularının merkezi bir rol oynadığını göstermektedir (Çeber ve Çeliker, 2024).

Bu çerçevede, duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırmanın başarısı, yalnızca teknolojik yetkinliklere değil, aynı zamanda etik ilkelere dayalı bir tasarım anlayışına bağlıdır. Tüketiciye veri kullanım süreçleri hakkında açık bilgi sunulması ve kontrol hissinin korunması, ikna edicilik ile mahremiyet arasındaki den-

genin sağlanmasında belirleyici olmaktadır (Chen ve Huang, 2022). Bu denge gözetilmediğinde, yapay zekâ destekli reklam uygulamalarının uzun vadede marka değerine zarar verme riski ortaya çıkmaktadır (Yıldız ve Kaya, 2024).

1.3. Duygu Temelli Reklam Uyumlaştırmanın Tüketici Algıları Üzerindeki Etkileri

Duygu algılayan yapay zekâ ile gerçekleştirilen reklam uyumlaştırmaları, tüketicilerin reklama ve markaya yönelik algılarını çok boyutlu biçimde etkilemektedir. Reklam mesajlarının izleyicinin anlık ruh hâline uyumlu biçimde sunulması, algılanan ilgi düzeyini artırarak mesajın daha anlamlı ve kişisel olarak değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Benbasat ve Lim, 2021). Bu durum, tüketicinin reklama yönelik tutumunu olumlu yönde şekillendirebilmekte ve marka ile kurulan duygusal bağı güçlendirebilmektedir (Yıldız ve Kaya, 2024).

Tüketici algıları açısından önemli bir diğer boyut, algılanan uygunluk ve adalet duygusudur. Duygu temelli uyumlaştırma, reklam içeriğinin bağlama uygunluğunu artırdığında tüketiciler tarafından fayda sağlayıcı bir yenilik olarak değerlendirilebilmektedir. Buna karşılık, uyumlaştırmanın aşırı veya gizil biçimde gerçekleştirilmesi, reklama yönelik adaletsizlik ve manipülasyon algısını tetikleyebilmektedir (Grewal ve Hardesty, 2021). Bu algı, tüketicinin reklama karşı bilişsel ve duygusal direncini artırarak ikna sürecini zayıflatabilmektedir (Zhao, Wang ve Chen, 2023).

Duygusal uyumun tüketici güveni üzerindeki etkisi de literatürde öne çıkan bir tartışma alanıdır. Yapay zekâ destekli reklamların, tüketicinin beklentileriyle örtüşen bir deneyim sunması durumunda güven algısını desteklediği; buna karşılık veri kullanımına ilişkin belirsizliklerin güveni zedelediği belirtilmektedir (Gefen ve Straub, 2004). Özellikle duygusal verilerin kullanıldığı senaryolarda, tüketicinin reklama yönelik değerlendirmesi büyük ölçüde şeffaflık ve kontrol algısına bağlı olarak şekillenmektedir (Chen ve Huang, 2022).

Duygu temelli reklam uyumlaştırmaları, satın alma niyeti üzerinde de dolaylı etkiler yaratmaktadır. Reklamın duygusal tonunun izleyicinin ruh hâliyle örtüşmesi, mesajın ikna ediciliğini artırabilmekte ve tüketicinin ürüne yönelik değerlendirmesini olumlu yönde etkileyebilmektedir (Kumar ve Gupta, 2020). Bununla birlikte, bu etkinin kalıcı olabilmesi, tüketicinin reklama yönelik etik değerlendirmeleriyle yakından ilişkilidir (Rodgers, 2021).

Türkiye bağlamında yapılan araştırmalar, tüketicilerin yapay zekâ ile uyumlaş-

tırılan reklamlara yönelik algılarında duygusal uygunluk kadar veri güvenliği ve mahremiyet kaygılarının da belirleyici olduğunu göstermektedir (Çeber ve Çeliker, 2024). Bu bağlamda, duygu temelli reklam uyumlaştırmalarının tüketici algıları üzerindeki etkileri, teknolojik yeniliklerin yanı sıra kültürel ve etik hassasiyetler çerçevesinde ele alınması gereken bir yapı sergilemektedir.

1.4. Ses Tabanlı Duygu Analizi

Ses tabanlı duygu analizi, bireylerin konuşma sırasında sergiledikleri ses tonu, vurgu, hız, ritim ve frekans değişimleri üzerinden duygusal durumlara ilişkin çıkarımlar yapılmasını amaçlayan yapay zekâ temelli bir yaklaşımdır. Pazarlama iletişimi bağlamında bu yöntem, tüketicinin yalnızca ne söylediğine değil, nasıl söylediğine odaklanarak daha derinlikli bir duygu çözümlemesi sunmaktadır (Kumar ve Gupta, 2020). Bu yönüyle ses verileri, kamera temelli analizleri tamamlayan güçlü bir duygusal gösterge seti oluşturmaktadır.

Doğal dil işleme ve makine öğrenmesi teknikleriyle desteklenen ses analizi sistemleri, konuşma içeriğinden bağımsız olarak sesin akustik özelliklerini inceleyerek mutluluk, stres, öfke veya ilgisizlik gibi duygusal durumları sınıflandırabilmektedir. Bu sınıflandırmalar, reklam mesajlarının tonu, anlatım biçimi ve seslendirme stratejilerinin izleyicinin ruh hâline uygun biçimde yeniden düzenlenmesine olanak tanımaktadır (Lin ve Chen, 2023). Böylece reklam, yalnızca görsel değil, işitsel düzeyde de bağlama duyarlı bir yapıya kavuşmaktadır.

Ses tabanlı duygu analizinin reklam uyumlaştırmadaki rolü, özellikle dijital asistanlar, çağrı merkezleri, podcast reklamları ve sesli içerik platformlarında daha belirgin hâle gelmektedir. Tüketicinin sesli etkileşimler sırasında sergilediği duygusal ipuçları, reklamın ikna edici gücünü artırabilecek biçimde kullanılabilmektedir. Bu durum, tüketicinin reklama yönelik algıladığı ilgi ve uygunluk düzeyini destekleyebilmektedir (Benbasat ve Lim, 2021).

Bununla birlikte, ses verilerinin duygusal amaçlarla işlenmesi, tüketici algıları açısından hassas bir alan oluşturmaktadır. Özellikle konuşma verilerinin sürekli analiz edilmesi, bireylerde izlenme ve yönlendirilme hissini güçlendirebilmekte ve bu durum reklama yönelik güven algısını olumsuz etkileyebilmektedir (Gefen ve Straub, 2004). Bu nedenle ses tabanlı duygu analizinin pazarlama iletişiminde kullanımı, teknik yeterlilik kadar etik çerçeveye de bağlı bir yapı sergilemektedir.

Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde, yapay zekâ destekli ses analizi uy-

gulamalarına yönelik tüketici algılarında şeffaflık ve veri kullanımı konularının belirleyici olduğu görülmektedir. Tüketicilerin, ses verilerinin hangi amaçlarla ve ne ölçüde kullanıldığına dair açık bilgilendirme beklentisi, bu tür reklam uygulamalarının kabul edilebilirliğini doğrudan etkilemektedir (Çeber ve Çeliker, 2024). Bu çerçevede ses tabanlı duygu analizi, dinamik reklam uyumlaştırmanın önemli bir bileşeni olmakla birlikte, tüketici güveni ve mahremiyet algılarıyla birlikte ele alınması gereken çok boyutlu bir yaklaşım sunmaktadır.

1.5. Dinamik Reklam Uyumlaştırma Kavramı

Dinamik reklam uyumlaştırma, reklam içeriğinin önceden sabitlenmiş mesajlar yerine, kullanıcıya ait veriler ve bağlamsal göstergeler doğrultusunda gerçek zamanlı olarak yeniden yapılandırılmasını ifade eden bir pazarlama yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, reklamın kime, ne zaman ve hangi biçimde sunulacağına ilişkin kararların algoritmik sistemler tarafından verilmesini mümkün kılmakta ve pazarlama iletişimini daha esnek bir yapıya taşımaktadır (Grewal ve Hardesty, 2021). Yapay zekâ destekli dinamik uyumlaştırma, reklamın yalnızca içeriğini değil, tonu, görsel dili ve sunum biçimini de kapsayan bütüncül bir dönüşümü beraberinde getirmektedir (Lin ve Chen, 2023).

Geleneksel reklam modellerinde içerik büyük ölçüde standartlaştırılmış ve geniş kitlelere aynı biçimde sunulurken, dinamik reklam uyumlaştırma bireysel farklılıkları ve bağlamsal değişkenleri merkeze almaktadır. Kullanıcının çevrim içi davranışları, etkileşim geçmişi ve anlık tepkileri doğrultusunda şekillenen bu sistemler, reklam mesajlarının algılanan uygunluğunu artırmayı hedeflemektedir (Kauffman ve Wang, 2021). Bu yönüyle dinamik uyumlaştırma, kişiselleştirme kavramının daha ileri ve sürekli güncellenen bir formu olarak değerlendirilmektedir (Kumar ve Gupta, 2020).

Dinamik reklam uyumlaştırmanın önemli bir boyutu, tüketicinin reklama yönelik değerlendirmelerinde ortaya çıkan adalet ve güven algılarıdır. Reklam içeriğinin kullanıcıya özel biçimde düzenlenmesi, doğru uygulandığında fayda sağlayıcı bir yenilik olarak algılanabilmektedir. Buna karşılık, uyumlaştırma sürecinin şeffaf olmaması veya aşırı müdahaleci bir nitelik taşıması, tüketicilerin reklama yönelik olumsuz tutum geliştirmesine yol açabilmektedir (Chen ve Huang, 2022). Bu durum, dinamik reklam stratejilerinin etik sınırlarının belirlenmesini gerekli kılmaktadır (Rodgers, 2021).

Duygu algılayan yapay zekâ ile bütünleştiğinde dinamik reklam uyumlaştırma, kullanıcıların yalnızca bilişsel değil, duygusal bağlamlarını da dikkate alan bir yapı kazanmaktadır. Reklamın izleyicinin ruh hâline uygun biçimde sunulması, algılanan

ilgi düzeyini ve mesajın ikna ediciliğini artırabilmektedir (Benbasat ve Lim, 2021). Bununla birlikte, bu tür uygulamaların tüketici algıları üzerindeki etkisi, veri kullanımına ilişkin mahremiyet ve kontrol hissiyle yakından ilişkilidir (Karaman, 2021).

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar, tüketicilerin yapay zekâ destekli ve dinamik biçimde uyumlaştırılan reklamlara yönelik algılarında şeffaflık, veri güvenliği ve etik ikna unsurlarının belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır (Çeber ve Çeliker, 2024). Bu çerçevede dinamik reklam uyumlaştırma, teknolojik bir yenilik olmanın ötesinde, tüketici güveni ve marka değeriyle doğrudan ilişkili stratejik bir pazarlama yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir.

2. Bölüm

Duygu Algılayan Yapay Zekâ Temelli Reklamlarda Etik, Mahremiyet Ve İkna Boyutu

Duygu algılayan yapay zekâ ile geliştirilen reklam uygulamaları, pazarlama iletişiminin ikna edici gücünü artırırken etik sınırlar ve kullanıcı mahremiyeti açısından yeni tartışma alanlarını da beraberinde getirmektedir. Reklam mesajlarının bireylerin duygusal durumlarına göre uyarlanması, tüketici deneyimini zenginleştirme potansiyeli taşırken; bu sürecin nasıl yönetildiği, hangi verilerin ne amaçla kullanıldığı ve tüketicinin bu uygulamalar üzerindeki kontrol algısı, reklamın meşruiyetini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda duygu temelli reklam uyumlaştırma, yalnızca teknolojik bir yenilik olarak değil, ikna edicilik ile mahremiyet arasındaki dengenin yeniden tanımlandığı çok boyutlu bir iletişim pratiği olarak ele alınmaktadır.

2.1. Duygu Temelli Reklamcılıkta Etik Yaklaşımlar

Duygu temelli reklamcılık, reklam mesajlarının bireylerin duygusal durumlarına göre uyarlanmasını mümkün kılan yapay zekâ uygulamalarıyla birlikte etik açıdan yeniden değerlendirilmesi gereken bir alan hâline gelmiştir. Reklamın ikna edici gücünün duygusal verilere dayanarak artırılması, tüketici deneyimini zenginleştirebilmekte; buna karşılık bireyin farkındalığı ve rızası olmaksızın yürütülen uygulamalar etik sınırların aşılması riskini doğurmaktadır (Rodgers, 2021). Bu nedenle duygu algılayan yapay zekâ temelli reklam stratejilerinin, yalnızca etkililik ölçütleriyle değil, etik ilkelere uygunluk açısından da ele alınması gerekmektedir (Türksoy, 2022).

Etik yaklaşımlar bağlamında öne çıkan temel kavramlardan biri etik iknadır. Etik ikna, tüketicinin özerkliğini zedelemeden, yanıltıcı veya manipülatif uygulamalara başvurmadan yürütülen iletişim süreçlerini ifade etmektedir. Duygu temelli reklam uyum-

laştırmalarında, bireyin duygusal kırılganlık anlarının ticari amaçlarla kullanılması, etik ikna sınırlarının ihlali olarak değerlendirilebilmektedir (Zeelenberg ve Pieters, 2007). Bu durum, reklamın kısa vadeli etkisini artırsa dahi, uzun vadede marka güvenilirliği üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Benbasat ve Lim, 2021).

Yapay zekâ destekli reklamcılıkta etik tartışmaların bir diğer boyutu, şeffaflık ilkesidir. Tüketicilerin, hangi verilerinin toplandığı ve bu verilerin hangi amaçlarla kullanıldığı konusunda açık biçimde bilgilendirilmesi, etik reklam uygulamalarının temel koşullarından biri olarak görülmektedir. Şeffaflığın sağlanmadığı durumlarda, tüketicilerin reklama yönelik algıları olumsuz yönde şekillenmekte ve yapay zekâ temelli sistemlere duyulan güven zayıflamaktadır (Gefen ve Straub, 2004). Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar da tüketicilerin yapay zekâ ile oluşturulan reklamlara yönelik tutumlarında açıklık ve bilgilendirme düzeyinin belirleyici olduğunu göstermektedir (Çeber ve Çeliker, 2024).

Duygusal verilerin kullanımı, etik sorumlulukları daha da artıran bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Yüz ifadeleri, ses tonu ve duygusal tepkiler gibi veriler, bireyin mahrem alanına doğrudan temas etmekte ve bu verilerin ticari amaçlarla işlenmesi, tüketicilerde sömürü algısı yaratabilmektedir (Zhao, Wang ve Chen, 2023). Bu algı, reklamın ikna ediciliğini zayıflatmakta ve tüketici direncini artırabilmektedir (Grewal ve Hardesty, 2021).

Bu çerçevede duygu temelli reklamcılıkta etik yaklaşımlar, teknolojik olanakların sınırlandırılmasını değil; bu olanakların insan merkezli, adil ve sorumlu biçimde kullanılmasını hedeflemektedir. Yapay zekâ destekli reklam uygulamalarının etik bir zeminde sürdürülebilmesi, tüketicinin özerkliğine saygı gösteren, şeffaflığı önceleyen ve duygusal manipülasyondan kaçınan bir tasarım anlayışını gerekli kılmaktadır (Bozkurt, 2023).

2.2. Kullanıcı Mahremiyeti ve İkna Edicilik Dengesi

Duygu algılayan yapay zekâ temelli reklam uygulamaları, ikna edici iletişimin gücünü artırırken kullanıcı mahremiyetine ilişkin sınırların yeniden tartışılmasını zorunlu kılmaktadır. Kamera ve ses verileri aracılığıyla bireylerin duygusal durumlarının analiz edilmesi, çoğu zaman tüketicinin farkındalığının ötesinde gerçekleşen bir veri işleme sürecini içermektedir. Bu durum, reklamın etkililiği ile bireyin özel alanına saygı gösterilmesi arasındaki hassas dengeyi pazarlama iletişiminin merkezine taşımaktadır (Rodgers, 2021).

Mahremiyet algısı, tüketicilerin yapay zekâ destekli reklamlara yönelik tutum-

larını belirleyen temel unsurlardan biridir. Tüketiciler, kişisel ve özellikle duygusal verilerinin nasıl toplandığı ve kullanıldığı konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarında, reklama yönelik güven duygusu zayıflayabilmektedir. Güvenin zedelenmesi ise ikna edici mesajların etkisini azaltarak marka–tüketici ilişkisini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Gefen ve Straub, 2004).

İkna edicilik açısından bakıldığında, duygu temelli reklam uyumlaştırma doğru sınırlar içinde uygulandığında tüketici deneyimini olumlu yönde etkileyebilmektedir. Reklam mesajlarının bireyin ruh hâline uygun biçimde sunulması, algılanan ilgi düzeyini artırarak mesajın daha anlamlı ve ilgili olarak değerlendirilmesini sağlayabilmektedir (Benbasat ve Lim, 2021). Buna karşılık, bu uyumlaştırmanın gizil veya aşırı müdahaleci biçimde gerçekleştirilmesi, tüketicilerde manipülasyon algısını güçlendirebilmektedir (Grewal ve Hardesty, 2021).

Mahremiyet ile ikna arasındaki dengenin bozulduğu durumlarda, yapay zekâ destekli reklam stratejileri ters etki yaratabilmektedir. Özellikle bireylerin duygusal kırılganlık anlarının ticari amaçlarla kullanıldığı algısı, etik kaygıları artırmakta ve reklama karşı bilişsel direnç geliştirilmesine yol açabilmektedir (Zhao, Wang ve Chen, 2023). Bu direnç, yalnızca reklama değil, markanın genel imajına yönelik olumsuz değerlendirmeleri de beraberinde getirebilmektedir (Karaman, 2021).

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar, tüketicilerin yapay zekâ ile uyumlaştırılan reklamlara yönelik algılarında mahremiyet ve veri güvenliği konularının merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle kamera ve ses gibi doğrudan kişisel alanla ilişkili verilerin kullanımı söz konusu olduğunda, şeffaflık beklentisinin daha da arttığı görülmektedir (Çeber ve Çeliker, 2024). Bu bağlamda, ikna edicilik ile mahremiyet arasındaki denge, duygu algılayan yapay zekâ temelli reklam uygulamalarının toplumsal kabulü açısından belirleyici bir unsur hâline gelmektedir.

Bu çerçevede, kullanıcı mahremiyetini gözeten ve tüketiciye kontrol hissi sunan uygulamalar, ikna edici iletişimin sürdürülebilirliği açısından kritik önem taşımaktadır. Yapay zekâ destekli reklam stratejilerinin başarısı, yalnızca teknolojik yetkinliklere değil; aynı zamanda etik sorumluluk ve mahremiyet duyarlılığına dayalı bir tasarım anlayışının benimsenmesine bağlıdır.

2.3. Duygu Temelli Reklam Uyumlaştırmanın Tüketici Algıları Üzerindeki Etkileri

Duygu algılayan yapay zekâ ile uyumlaştırılan reklamlar, tüketicilerin reklama

ve markaya yönelik algılarını özellikle algılanan uygunluk ve kişisel ilgi boyutlarında dönüştürmektedir. Reklam mesajının izleyicinin anlık ruh hâliyle örtüşmesi, mesajın daha anlamlı ve ilgili olarak değerlendirilmesini sağlayarak olumlu tutumların oluşmasına katkıda bulunmaktadır (Benbasat ve Lim, 2021). Bu durum, tüketicinin reklama yönelik bilişsel yükünü azaltmakta ve duygusal düzeyde daha hızlı bir kabul süreci yaratabilmektedir (Kumar ve Gupta, 2020).

Tüketici algıları açısından belirleyici bir diğer unsur, adalet ve şeffaflık değerlendirmeleridir. Duygu temelli uyumlaştırmanın açık ve anlaşılır bir biçimde sunulması, tüketiciler tarafından fayda sağlayan bir yenilik olarak algılanabilmektedir. Buna karşılık, uyumlaştırma sürecinin gizli veya belirsiz olması, reklama yönelik adaletsizlik ve manipülasyon algısını güçlendirebilmektedir (Grewal ve Hardesty, 2021). Bu algı, tüketicinin reklama karşı mesafeli bir tutum geliştirmesine yol açabilmektedir (Karaman, 2021).

Duygu temelli reklam uyumlaştırmalarının güven algısı üzerindeki etkisi de literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır. Yapay zekâ destekli reklamların, tüketicinin beklentileriyle uyumlu bir deneyim sunması durumunda güven duygusunu desteklediği; buna karşılık veri kullanımına ilişkin belirsizliklerin güveni zayıflattığı belirtilmektedir (Gefen ve Straub, 2004). Özellikle duygusal verilerin kullanıldığı senaryolarda, tüketicinin reklama yönelik değerlendirmesi büyük ölçüde kontrol ve bilgilendirme algısına bağlı olarak şekillenmektedir (Chen ve Huang, 2022).

Bu tür reklam uygulamalarının satın alma niyeti üzerindeki etkileri dolaylı bir yapı sergilemektedir. Reklamın duygusal tonunun izleyicinin ruh hâliyle uyumlu olması, ürün veya hizmete yönelik değerlendirmeleri olumlu yönde etkileyebilmekte ve ikna sürecini güçlendirebilmektedir (Lin ve Chen, 2023). Bununla birlikte, bu etkinin kalıcılığı, tüketicinin reklama yönelik etik değerlendirmeleriyle yakından ilişkilidir (Rodgers, 2021).

Türkiye bağlamında yapılan araştırmalar, duygu temelli ve yapay zekâ destekli reklamlara yönelik tüketici algılarında duygusal uygunluk kadar mahremiyet ve veri güvenliği kaygılarının da belirleyici olduğunu göstermektedir. Tüketicilerin, kendilerine özel olarak uyumlaştırılan reklamlara olumlu yaklaşabilmeleri, bu uygulamaların adil ve şeffaf biçimde yürütüldüğüne dair inançlarıyla doğrudan bağlantılıdır (Çeber ve Çeliker, 2024). Bu çerçevede, duygu temelli reklam uyumlaştırmanın tüketici algıları üzerindeki etkileri, teknolojik yeniliklerin yanı sıra etik ve kültürel boyutlar

dikkate alınarak değerlendirilmesi gereken çok katmanlı bir yapı sunmaktadır.

2.4. Yapay Zekâ Destekli Reklamlarda Algılanan Manipülasyon Riski

Yapay zekâ destekli reklam uygulamalarının gelişimi, reklam mesajlarının daha etkili ve hedefe yönelik biçimde sunulmasını mümkün kılarken, tüketiciler açısından algılanan manipülasyon riskini de gündeme taşımaktadır. Özellikle duygu algılayan sistemler aracılığıyla bireylerin ruh hâline göre uyarlanan reklamlar, tüketiciler tarafından yönlendirici veya sömürücü olarak değerlendirilebilmektedir. Bu algı, reklamın ikna edici gücünü zayıflatmakta ve tüketicinin reklama yönelik tutumunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Grewal ve Hardesty, 2021).

Manipülasyon algısının oluşmasında, reklamın zamanlaması ve bağlamı önemli bir rol oynamaktadır. Bireylerin duygusal olarak hassas veya kırılgan olduklarını anlarda sunulan reklamlara ilişkin etik kaygılar, yapay zekâ destekli uygulamalara yönelik eleştirileri artırmaktadır. Duygusal durumların ticari amaçlarla kullanıldığı düşüncesi, tüketicinin özerkliğinin zedelendiği algısını güçlendirmekte ve reklama karşı direnç geliştirilmesine yol açabilmektedir (Zeelenberg ve Pieters, 2007).

Algoritmik süreçlerin görünmezliği, manipülasyon algısını besleyen bir diğer unsurdur. Reklam içeriğinin hangi kriterlere göre ve nasıl uyumlaştırıldığının belirsiz olması, tüketicilerin kendilerini kontrol dışı bir yönlendirme sürecinin parçası olarak hissetmelerine neden olabilmektedir. Bu durum, yapay zekâ destekli reklamlara yönelik güven algısını zayıflatmakta ve marka–tüketici ilişkisini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Gefen ve Straub, 2004).

Tüketici davranışı literatürü, manipülasyon algısının artmasıyla birlikte reklam kaçınması ve bilişsel direnç gibi tepkilerin ortaya çıkabildiğini göstermektedir. Tüketiciler, kendilerini yönlendirilmiş veya sömürülmüş hissettiklerinde, reklama maruz kalmaktan kaçınma eğilimi geliştirebilmekte ve markaya yönelik olumsuz tutumlar sergileyebilmektedir (Karaman, 2021). Bu tepkiler, kısa vadede reklamın görünürlüğünü azaltmakla kalmamakta, uzun vadede marka değerini de zedeleyebilmektedir (Rodgers, 2021).

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar, yapay zekâ ile uyumlaştırılan reklamlara yönelik manipülasyon algısının, özellikle veri kullanımı ve şeffaflık konularıyla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Tüketicilerin, duygusal verilerinin hangi amaçlarla kullanıldığına dair belirsizlik yaşaması, bu tür reklam uygulamalarına karşı temkinli bir yaklaşım geliştirmelerine neden olmaktadır (Çeber ve Çeliker, 2024). Bu çerçevede, yapay zekâ destekli reklamlarda algılanan manipülasyon riski-

nin azaltılması, etik tasarım ilkeleri ve tüketiciye kontrol hissi sunan uygulamalarla mümkün olabilmektedir.

2.5. Kültürel ve Bağlamsal Faktörlerin Rolü

Duygu algılayan yapay zekâ temelli reklam uygulamalarının tüketiciler üzerindeki etkileri, yalnızca teknolojik özellikler veya bireysel farklılıklarla sınırlı kalmamakta; içinde bulunulan kültürel ve toplumsal bağlam tarafından da önemli ölçüde şekillenmektedir. Tüketicilerin yapay zekâya, veri kullanımına ve reklamlara yükledikleri anlamlar, kültürel değerler ve toplumsal normlar doğrultusunda farklılaşabilmektedir. Bu nedenle duygu temelli reklam uyumlaştırmalarının algılanışı, evrensel bir yapıdan ziyade bağlama duyarlı bir özellik sergilemektedir (Türksoy, 2022).

Kültürel faktörler, bireylerin mahremiyet algıları üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Bazı kültürel yapılarda kişisel verilerin paylaşımına yönelik tolerans daha yüksekken, bazı toplumlarda bireysel alanın korunmasına ilişkin hassasiyet daha güçlüdür. Bu durum, kamera ve ses gibi doğrudan kişisel alanla ilişkili verilerin kullanıldığı reklam uygulamalarına yönelik tutumları doğrudan etkilemektedir (Karaman, 2021). Özellikle duygusal verilerin işlenmesi, kültürel olarak kabul edilebilirlik sınırlarının daha hızlı aşılmasına neden olabilmektedir (Zhao, Wang ve Chen, 2023).

Bağlamsal faktörler arasında teknolojik okuryazarlık düzeyi de önemli bir yer tutmaktadır. Yapay zekâ sistemlerinin nasıl çalıştığına dair bilgi düzeyi arttıkça, tüketicilerin bu sistemlere yönelik değerlendirmeleri daha eleştirel bir nitelik kazanabilmektedir. Bu durum, duygu temelli reklam uyumlaştırmalarının algılanan fayda ve risk boyutlarının birlikte değerlendirilmesine yol açmaktadır (Benbasat ve Lim, 2021). Bilgi düzeyinin düşük olduğu bağlamlarda ise yapay zekâ uygulamalarının gizemli veya tehditkâr olarak algılanması olasılığı artabilmektedir (Rodgers, 2021).

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar, tüketicilerin yapay zekâ destekli reklamlara yönelik algılarında güven, şeffaflık ve etik duyarlılık unsurlarının merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Toplumsal değerler ve iletişim kültürü, reklamlarda kullanılan ikna stratejilerinin kabul edilebilirliğini belirleyen önemli faktörler arasında yer almaktadır (Çeber ve Çeliker, 2024). Bu bağlamda, duygu temelli reklam uyumlaştırmalarının yerel kültürel dinamikler dikkate alınmadan uygulanması, tüketici direncini artırabilmektedir (Bozkurt, 2023).

Bu çerçevede, duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırmanın etkinliği, kültürel ve bağlamsal faktörlerle uyumlu bir tasarım anlayışının be-

nimsenmesine bağlıdır. Reklam stratejilerinin, evrensel teknolojik olanaklar ile yerel değerler arasında denge kuracak biçimde yapılandırılması, tüketici algıları ve marka güveni açısından belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

3. Bölüm

Duygu Algılayan Yapay Zekâ İle Dinamik Reklam Uyumlaştırmanın Stratejik Ve Gelecek Boyutu

Bu bölümde, duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırmanın pazarlama stratejileri üzerindeki etkileri, marka değeri oluşturma süreçleri ve uzun vadeli tüketici ilişkileri bağlamında ele alınmakta; aynı zamanda bu teknolojilerin gelecekte reklamcılık uygulamalarını nasıl dönüştürebileceğine ilişkin yönetsel ve tasarımsal boyutlar bütüncül bir perspektifle değerlendirilmektedir.

3.1. Duygu Temelli Reklam Uyumlaştırmada Stratejik Yaklaşımlar

Duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırma, pazarlama stratejilerinin veri temelli ve bağlama duyarlı biçimde yeniden kurgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu yaklaşımda stratejik kararlar, yalnızca hedef kitle segmentlerine değil, tüketicinin anlık duygusal bağlamına göre şekillenen esnek modeller üzerinden alınmaktadır (Benbasat ve Lim, 2021). Böylece reklam planlaması, statik kampanya mantığından uzaklaşarak sürekli öğrenen ve uyarlanan bir yapıya dönüşmektedir (Kumar ve Gupta, 2020).

Stratejik düzeyde ilk odak noktası, gerçek zamanlı optimizasyon kapasitesidir. Duygusal verilerden elde edilen sinyaller, reklamın tonu, görsel dili ve mesaj yoğunluğunun anlık olarak ayarlanmasına olanak tanımakta; bu durum, reklamın algılanan uygunluğunu artırabilmektedir (Lin ve Chen, 2023). Gerçek zamanlı uyumlaştırma, kampanya performansının yalnızca sonuç odaklı değil, süreç odaklı olarak da yönetilmesini mümkün kılmaktadır (Kauffman ve Wang, 2021).

İkinci stratejik boyut, ikna mimarisinin yeniden tasarlanmasıdır. Duygu temelli uyumlaştırma, hangi mesajın hangi duygusal bağlamda daha etkili olabileceğine ilişkin öngörüler sunarak ikna stratejilerinin daha hassas biçimde yapılandırılmasını sağlamaktadır (Grewal ve Hardesty, 2021). Bununla birlikte, bu mimarinin sürdürülebilir olabilmesi, tüketicinin algıladığı adalet ve güven duygusunun korunmasına bağlıdır (Chen ve Huang, 2022).

Stratejik yaklaşımın bir diğer unsuru, tüketici merkezli deneyim yönetimidir. Duygusal uyumun önceliklendirildiği reklam stratejileri, tüketicinin kendisini anla-

şıldığını hissetmesini destekleyerek marka ile kurulan ilişkiyi güçlendirebilmektedir (Yıldız ve Kaya, 2024). Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar da yapay zekâ destekli kişiselleştirmenin, tüketici deneyimini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Çeber ve Çeliker, 2024).

Bu çerçevede duygu temelli reklam uyumlaştırmada stratejik başarı, teknolojik yetkinliklerin yanı sıra etik duyarlılık, şeffaflık ve uzun vadeli ilişki odağı ile birlikte ele alındığında mümkün hâle gelmektedir. Stratejinin yalnızca kısa vadeli dönüşüm oranlarına değil, marka güveni ve sürdürülebilir değer yaratımına odaklanması, duygu algılayan yapay zekâ uygulamalarının pazarlama iletişiminde kalıcı bir yer edinmesini desteklemektedir (Rodgers, 2021; Bozkurt, 2023).

3.2. Marka Değeri ve Uzun Vadeli Tüketici İlişkileri

Duygu algılayan yapay zekâ ile uyumlaştırılan reklam uygulamaları, marka değerinin inşasında ve sürdürülebilir tüketici ilişkilerinin geliştirilmesinde stratejik bir rol üstlenmektedir. Reklam mesajlarının tüketicinin duygusal bağlamına uygun biçimde sunulması, markanın daha ilgili, duyarlı ve tüketici odaklı olarak algılanmasına katkı sağlamaktadır (Benbasat ve Lim, 2021). Bu algı, markaya atfedilen sembolik değeri güçlendirerek marka ile tüketici arasındaki duygusal bağı derinleştirebilmektedir (Yıldız ve Kaya, 2024).

Marka değeri açısından değerlendirildiğinde, duygu temelli reklam uyumlaştırma, markanın tutarlılık ve güvenilirlik algılarıyla doğrudan ilişkilidir. Tüketiciler, kendileriyle duygusal düzeyde uyum kurabilen markaları daha samimi ve güvenilir olarak değerlendirebilmektedir. Bu durum, markaya yönelik olumlu tutumların süreklilik kazanmasına ve sadakat davranışlarının güçlenmesine zemin hazırlamaktadır (Gefen ve Straub, 2004). Bununla birlikte, bu sürecin başarısı, markanın veri kullanımına ilişkin şeffaflık düzeyiyle yakından bağlantılıdır (Chen ve Huang, 2022).

Uzun vadeli tüketici ilişkileri bağlamında, yapay zekâ destekli reklamcılık, ilişki pazarlaması anlayışını daha derinlikli bir boyuta taşımaktadır. Duygusal uyumun süreklilik göstermesi, tüketicinin marka ile kurduğu etkileşimleri daha anlamlı hâle getirmekte ve ilişkiyi yalnızca işlemsel bir düzeyden çıkararak deneyim temelli bir yapıya dönüştürmektedir (Kumar ve Gupta, 2020). Bu yaklaşım, kısa vadeli satış hedeflerinin ötesinde, kalıcı bir marka bağlılığı oluşturmayı desteklemektedir (Grewal ve Hardesty, 2021).

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar, tüketicilerin yapay zekâ ile uyumlaştı-

rılan reklamlara yönelik algılarında güven ve etik duyarlılığın marka değeri üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Tüketicilerin, duygusal verilerinin sorumlu biçimde kullanıldığına dair inançları arttıkça, markaya yönelik olumlu değerlendirmelerin de güçlendiği görülmektedir (Çeber ve Çeliker, 2024). Bu durum, duygu temelli reklam stratejilerinin kültürel bağlamla uyumlu biçimde tasarlanmasının önemini ortaya koymaktadır (Bozkurt, 2023).

Bu çerçevede, duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırma, marka değeri ve uzun vadeli tüketici ilişkileri açısından yalnızca teknolojik bir araç değil, güvene dayalı ve sürdürülebilir bir ilişki inşa etme stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Markaların bu süreçte etik ilkelere bağlı kalması ve tüketici merkezli bir yaklaşım benimsemesi, uzun vadeli başarı açısından belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Rodgers, 2021).

3.3. Yapay Zekâ Destekli Reklamcılıkta Düzenleyici ve Yönetsel Çerçeve

Duygu algılayan yapay zekâ ile yürütülen reklam uygulamaları, yalnızca pazarlama stratejileri açısından değil, düzenleyici ve yönetsel sorumluluklar bakımından da kapsamlı bir çerçeve gerektirmektedir. Reklam içeriklerinin algoritmik sistemler tarafından üretilmesi ve uyumlaştırılması, karar alma süreçlerinin görünürlüğünü azaltmakta; bu durum, hesap verebilirlik ve denetlenebilirlik konularını ön plana çıkarmaktadır (Rodgers, 2021). Bu bağlamda yapay zekâ destekli reklamcılık, kurumsal yönetişim ilkeleriyle birlikte ele alınması gereken bir alan olarak değerlendirilmektedir (Türksoy, 2022).

Düzenleyici çerçeve açısından temel meselelerden biri, kişisel ve duygusal verilerin korunmasıdır. Kamera ve ses verileri gibi yüksek hassasiyet taşıyan veri türlerinin işlenmesi, reklam uygulamalarının veri koruma ilkeleriyle uyumlu biçimde yapılandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Tüketicilerin hangi verilerinin hangi amaçlarla kullanıldığına dair açık biçimde bilgilendirilmesi, düzenleyici uyumun yanı sıra tüketici güveninin inşasında da belirleyici bir rol oynamaktadır (Gefen ve Straub, 2004).

Yönetsel düzeyde ise yapay zekâ destekli reklamcılık, kurumların iç denetim ve karar mekanizmalarını yeniden yapılandırmasını gerekli kılmaktadır. Algoritmik sistemlerin tasarımı, eğitimi ve uygulanması süreçlerinde etik risklerin öngörülmesi ve yönetilmesi, yönetsel sorumluluğun önemli bir parçası hâline gelmektedir. Bu süreçlerin yalnızca teknik ekipler tarafından değil, çok disiplinli bir yönetim anlayışıyla ele alınması, olası etik ihlallerin önlenmesini desteklemektedir (Bozkurt, 2023).

Kurumsal sorumluluk bağlamında, yapay zekâ destekli reklam uygulamalarının öz denetim mekanizmaları ile desteklenmesi önem taşımaktadır. Reklam içeriğinin tüketici üzerinde yaratabileceği duygusal etkilerin önceden değerlendirilmesi, markaların uzun vadeli itibarını koruma açısından stratejik bir gereklilik olarak görülmektedir. Bu yaklaşım, düzenleyici yaptırımların ötesinde, gönüllü etik standartların geliştirilmesini de teşvik etmektedir (Rodgers, 2021).

Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde, yapay zekâ temelli reklamcılığa yönelik düzenleyici farkındalığın giderek arttığı görülmektedir. Tüketicilerin veri güvenliği ve şeffaflık konularına yönelik duyarlılığı, markaların yönetsel kararlarında daha temkinli ve sorumlu bir yaklaşım benimsemesini zorunlu kılmaktadır (Çeber ve Çeliker, 2024). Bu çerçevede, yapay zekâ destekli reklamcılıkta düzenleyici ve yönetsel çerçeve, teknolojik yenilik ile toplumsal beklentiler arasında denge kurmayı amaçlayan dinamik bir yapı sunmaktadır.

3.4. Gelecekte Duygu Algılayan Reklam Teknolojileri

Duygu algılayan yapay zekâ temelli reklam teknolojilerinin geleceği, çoklu duyusal veri entegrasyonu ve öngörücü modellerin gelişimiyle birlikte daha karmaşık ve bağlama duyarlı bir yapıya doğru evrilmektedir. Kamera ve ses verilerinin yanı sıra metin, davranışsal sinyaller ve çevresel bağlamın birlikte değerlendirilmesi, reklam mesajlarının yalnızca anlık tepkilere değil, olası duygusal eğilimlere göre de uyarlanabilmesini mümkün kılmaktadır (Lin ve Chen, 2023). Bu gelişme, reklamcılıkta tepkisel uyumlaştırmadan öngörüye dayalı stratejilere geçişi hızlandırmaktadır (Verma ve diğerleri, 2021).

Gelecekte öne çıkması beklenen bir diğer alan, öğrenen ve kendini optimize eden reklam sistemleridir. Gelişmiş makine öğrenmesi modelleri, tüketicilerin geçmiş etkileşimlerinden hareketle hangi duygusal bağlamlarda hangi mesajların daha etkili olacağını tahmin edebilmekte ve bu doğrultuda reklam içeriğini sürekli olarak yeniden yapılandırabilmektedir (Kauffman ve Wang, 2021). Bu yaklaşım, kampanya yönetiminin statik planlamadan dinamik karar döngülerine taşınmasını desteklemektedir (Kumar ve Gupta, 2020).

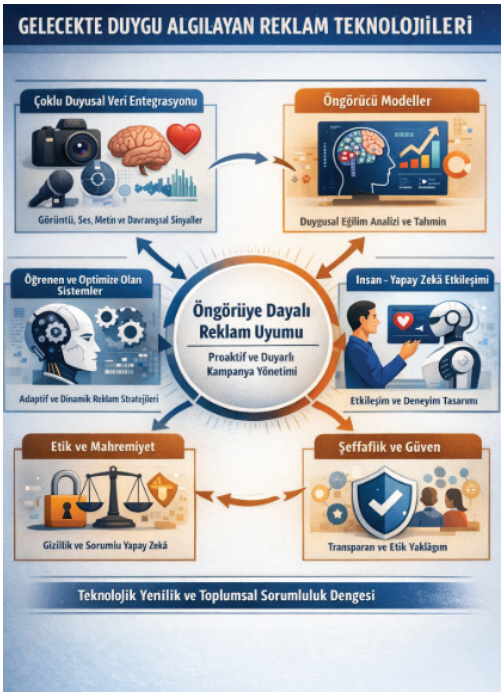
İnsan–yapay zekâ etkileşiminin dönüşümü, duygu algılayan reklam teknolojilerinin geleceğinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Reklamın yalnızca izlenen bir içerik olmaktan çıkarak kullanıcıyla etkileşime giren bir deneyime dönüşmesi, duygusal geri bildirimlerin daha görünür ve etkili biçimde kullanılmasına

olanak tanımaktadır (Benbasat ve Lim, 2021). Bu durum, reklamcılıkta deneyim tasarımının stratejik önemini artırmaktadır (Yıldız ve Kaya, 2024).

Bununla birlikte, teknolojik ilerlemelerin etik ve toplumsal boyutları da geleceğin reklam uygulamalarını şekillendirecek temel unsurlar arasında yer almaktadır. Duygusal verilerin daha hassas ve kapsamlı biçimde işlenmesi, tüketici mahremiyeti ve algılanan manipülasyon risklerine ilişkin tartışmaları derinleştirmektedir (Rodgers, 2021). Bu nedenle gelecekteki duygu algılayan reklam teknolojilerinin, yalnızca teknik yetkinlikler üzerinden değil, etik tasarım ve sorumlu yapay zekâ ilkeleri çerçevesinde geliştirilmesi gerekmektedir (Bozkurt, 2023).

Bu çerçevede, duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırmanın geleceği, teknolojik yenilik ile toplumsal beklentiler arasında kurulan dengeye bağlı olarak şekillenmektedir. Reklam teknolojilerinin gelişimi, markalar açısından yeni fırsatlar sunarken; tüketici güveni, şeffaflık ve etik sorumluluk ilkelerinin stratejik öncelik olarak korunmasını zorunlu kılmaktadır (Çeber ve Çeliker, 2024).

Şekil 1. Gelecekte Duygu Algılayan Reklam Teknolojilerinin Bütüncül Yapısı

Şekil 1, duygu algılayan yapay zekâ temelli reklam teknolojilerinin gelecekte nasıl bütünleşik ve öngörüye dayalı bir yapıya evrileceğini kavramsal olarak ortaya koymaktadır. Şekilde, görüntü, ses, metin ve davranışsal sinyallerin birlikte kullanıldığı çoklu duyusal veri entegrasyonu, reklam uyumlaştırmanın temel girdisi olarak konumlandırılmakta; bu veriler aracılığıyla tüketicilerin duygusal eğilimlerinin analiz edilmesi ve tahmin edilmesi vurgulanmaktadır. Bu yapı, reklam stratejilerinin yalnızca anlık tepkilere değil, geleceğe dönük öngörülere dayalı olarak şekillendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Şekilde yer alan öğrenen ve kendini optimize eden sistemler, yapay zekânın sürekli geri bildirim döngüleri aracılığıyla reklam içeriklerini adaptif biçimde güncellemesini ifade etmektedir. Bu durum, reklam kampanyalarının statik planlamadan uzaklaşarak dinamik ve duyarlı bir yönetime kavuştuğunu göstermektedir. İnsan–yapay zekâ etkileşimi boyutu ise reklamın izleyiciyle daha etkileşimli ve deneyim temelli bir ilişki kurduğunu, duygusal geri bildirimlerin tasarım süreçlerine doğrudan yansıtıldığını ortaya koymaktadır.

Şeklin alt bölümünde yer alan etik, mahremiyet, şeffaflık ve güven unsurları, teknolojik gelişmelerin toplumsal sorumlulukla birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Duygusal verilerin kullanımıyla artan ikna gücünün, gizlilik ve sorumlu yapay zekâ ilkeleriyle dengelenmesi gerektiği mesajı ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede Şekil 1, duygu algılayan reklam teknolojilerinin geleceğini yalnızca teknik bir ilerleme olarak değil, teknolojik yenilik ile toplumsal sorumluluk arasında kurulması gereken dengeyi yansıtan bütüncül bir model olarak betimlemektedir.

3.5. Sürdürülebilir ve Güven Odaklı Reklam Tasarımı

Duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırmanın uzun vadeli başarısı, sürdürülebilir ve güven odaklı bir tasarım anlayışının benimsenmesine bağlıdır. Reklam uygulamalarının yalnızca kısa vadeli etkililik ölçütleri üzerinden değerlendirilmesi, tüketici güveninin zedelenmesine ve marka değerinin aşınmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle yapay zekâ destekli reklam tasarımı, tüketicinin beklentilerini, mahremiyet algısını ve etik duyarlılıklarını merkeze alan bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir (Rodgers, 2021).

Sürdürülebilir reklam tasarımının temel unsurlarından biri, tüketici merkezli yaklaşımdır. Duygu temelli uyumlaştırmaların, tüketicinin kendisini kontrol altında hissetmesine neden olmadan, fayda sağlayıcı bir deneyim sunması önem taşımakta-

dır. Reklamın duygusal bağlama uygunluğu kadar, bu uyumun nasıl ve hangi sınırlar içinde gerçekleştirildiği de tüketici algıları üzerinde belirleyici olmaktadır (Benbasat ve Lim, 2021). Bu yaklaşım, marka ile tüketici arasındaki ilişkinin güven temelli bir zeminde gelişmesini desteklemektedir (Yıldız ve Kaya, 2024).

Güven odaklı tasarımın bir diğer boyutu, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleridir. Tüketicilerin, duygusal verilerinin hangi amaçlarla kullanıldığına dair açık bilgilendirmeye sahip olmaları, yapay zekâ destekli reklam uygulamalarının kabul edilebilirliğini artırmaktadır. Şeffaflığın sağlanmadığı durumlarda, reklamın ikna edici gücü zayıflamakta ve tüketicilerde manipülasyon algısı güçlenebilmektedir (Gefen ve Straub, 2004). Bu nedenle reklam tasarım süreçlerinde açıklık ve bilgilendirme, stratejik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır (Chen ve Huang, 2022).

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar, tüketicilerin yapay zekâ ile uyumlaştırılan reklamlara yönelik güven algılarında etik duyarlılık ve veri güvenliğinin merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Tüketicilerin, markaların sorumlu bir veri kullanımı benimsediğine dair inançları arttıkça, reklama yönelik olumlu tutumların da güçlendiği görülmektedir (Çeber ve Çeliker, 2024). Bu durum, sürdürülebilir reklam tasarımının yalnızca teknik değil, aynı zamanda kültürel bir uyum gerektirdiğini ortaya koymaktadır (Bozkurt, 2023).

Bu çerçevede, sürdürülebilir ve güven odaklı reklam tasarımı, duygu algılayan yapay zekâ uygulamalarının toplumsal kabulünü ve uzun vadeli etkinliğini belirleyen temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Reklam stratejilerinin etik ilkelere dayalı, şeffaf ve tüketici merkezli biçimde yapılandırılması, markaların dijital pazarlama ekosisteminde kalıcı bir değer üretmesini desteklemektedir (Grewal ve Hardesty, 2021).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırmanın pazarlama iletişimini çok boyutlu biçimde dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Reklam mesajlarının bireylerin anlık duygusal durumlarına göre uyarlanması, iletişimin daha kişisel, bağlama duyarlı ve etkili hâle gelmesini sağlamaktadır. Bu durum, reklamın yalnızca bilgilendirici bir araç olmaktan çıkarak, tüketiciyle duygusal düzeyde etkileşim kuran stratejik bir iletişim pratiğine dönüşmesine zemin hazırlamaktadır.

Duygu temelli reklam uyumlaştırma, tüketici deneyimini zenginleştirme potansiyeline sahip olmakla birlikte, beraberinde önemli sorumluluklar da getirmekte-

dir. Kamera ve ses gibi hassas veri kaynaklarının kullanımı, reklamın ikna gücünü artırırken tüketicinin mahremiyet algısını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle, reklam uygulamalarının tüketiciye kontrol hissi sunacak biçimde tasarlanması, güven temelli bir iletişim ortamının oluşturulması açısından kritik önem taşımaktadır. Mahremiyetin gözetilmediği ve şeffaflığın sağlanmadığı uygulamalar, reklamın etkisini zayıflatmakta ve marka algısı üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan etik tartışmalar, duygu algılayan yapay zekâ uygulamalarının ikna edicilik sınırlarının dikkatle belirlenmesi gerektiğini göstermektedir. Tüketicinin duygusal kırılganlık anlarının ticari amaçlarla kullanıldığı algısı, manipülasyon riskini artırmakta ve reklama karşı direnç geliştirilmesine yol açabilmektedir. Bu durum, kısa vadeli kazanımların uzun vadeli marka değeri üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, reklam stratejilerinin etik ilkelere dayalı biçimde yapılandırılması, sürdürülebilir başarı açısından vazgeçilmez bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Stratejik açıdan değerlendirildiğinde, duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırma, markalara daha esnek, öğrenen ve uyarlanabilir iletişim modelleri geliştirme olanağı sunmaktadır. Reklam kampanyalarının gerçek zamanlı veriler doğrultusunda optimize edilebilmesi, pazarlama süreçlerinin daha etkin yönetilmesine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, bu teknolojilerin uzun vadede değer yaratabilmesi, tüketici merkezli ve güven odaklı bir yaklaşımın benimsenmesine bağlıdır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, duygu algılayan yapay zekâ ile dinamik reklam uyumlaştırma, reklamcılık alanında önemli fırsatlar sunarken; etik, mahremiyet ve güven boyutlarının göz ardı edilmediği dengeli bir uygulama anlayışını zorunlu kılmaktadır. Teknolojik yenilik ile toplumsal sorumluluk arasında kurulan bu denge, hem tüketici memnuniyetinin hem de marka sürdürülebilirliğinin temel belirleyicisi olarak öne çıkmaktadır

Çalışmanın sınırlılığı, konuyu kavramsal düzeyde ele alması ve ampirik veri toplamaya dayanmamasıdır. Gelecek araştırmalarda farklı yaş, eğitim ve dijital okuryazarlık düzeylerine sahip tüketicilerle saha çalışmaları yürütülmesi; kamera, ses ve davranışsal veri kullanımına yönelik kabul düzeylerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca markaların, duygu temelli reklam uygulamalarında açık rıza, veri minimizasyonu, şeffaf bilgilendirme ve tüketiciye kontrol hakkı tanıyan tasarım ilkelerini öncelemesi gerekmektedir.

Kaynakça

Benbasat, I. ve Lim, J. (2021). The role of AI-powered sentiment analysis in consumer satisfaction. Journal of Consumer Research, 48(3), 512–529.

Bolton, L. E., Warlop, L. ve Alba, J. W. (2003). Consumer perceptions of price fairness. Journal of Consumer Psychology, 13(4), 292–300.

Bozkurt, A. (2023). ChatGPT, üretken yapay zekâ ve algoritmik paradigma değişikliği. Alanyazın, 4(1), 63–72. https://doi.org/10.59320/alanyazin.1283282

Chen, X. ve Huang, Y. (2022). Dynamic pricing and consumer trust: A behavioral perspective. Marketing Science, 41(2), 214–230.

Choi, J. A. ve Lim, K. (2020). Identifying machine learning techniques for classification of target advertising. ICT Express, 6, 253–258. https://doi.org/10.1016/j.icte.2020.04.012

Cinemre, S. (2023). İlişki durumu karışık: Marka ve tüketici ilişkisini duygular üzerinden yeniden düşünmek. In Marka iletişimi: Tüm boyutlarıyla marka ve tüketici ilişkisi (ss. 266–280). https://www.academia.edu/download/120799560/MARKA_ILETISIMI.pdf. Erişim tarihi: 15 Haziran 2026.

Çeber, B. ve Çeliker, S. (2024). Tüketicilerin üretken yapay zekâ uygulamaları ile oluşturulan reklamlara yönelik algı ve davranışları üzerine bir saha araştırması. Akdeniz İletişim Dergisi, 47, 289–313. https://dergipark.org.tr/en/pub/akil/issue/86773/1539417. Erişim tarihi: 15 Haziran 2026.

Dodds, W. B., Monroe, K. B. ve Grewal, D. (1991). Effects of price, brand, and store information on buyers' product evaluations. Journal of Marketing Research, 28(3), 307–319.

Dolu, Z. T. ve Marangoz, M. (2023). Yapay zekâ uygulamalarının tüketicilerin satın alma niyeti üzerine etkisi. Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi, 10(2). https://doi.org/10.47097/piar.1271887

Field, A. (2013). Discovering statistics using IBM SPSS statistics (4. baskı). SAGE Publications.

Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. Journal of Marketing Research, 18(1), 39–50.

Gefen, D. ve Straub, D. W. (2004). Consumer trust in B2C e-commerce and the importance of social presence: Experiments in e-products and e-services. Omega, 32(6), 407–424.

Grewal, D. ve Hardesty, D. M. (2021). Dynamic pricing and its effect on consumer trust. Journal of Retailing, 97(4), 567–583.

Grewal, D., Hardesty, D. M. ve Iyer, G. R. (2004). The effects of dynamic pricing on consumer behavior. Journal of Retailing, 80(3), 183–198.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2014). Multivariate data analysis (7. baskı). Pearson.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2019). Multivariate data analysis (8. baskı). Cengage Learning.

Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analy-

sis: Conventional criteria versus new alternatives. Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal, 6(1), 1–55.

Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. Econometrica, 47(2), 263–291.

Kaiser, H. F. (1974). An index of factorial simplicity. Psychometrika, 39(1), 31–36.

Karaman, Ö. (2021). Yapay zekâ destekli kişiselleştirme algoritmalarının tüketici zihninde filtre balonu yaratma etkisinin incelenmesi. Vizyoner Dergisi, 12(32), 1339–1351. https://dergipark.org.tr/en/pub/vizyoner/article/896059. Erişim tarihi: 15 Haziran 2026.

Kauffman, R. J. ve Wang, B. (2021). Consumer responses to dynamic pricing strategies in online markets. Electronic Commerce Research and Applications, 50, 100987.

Kline, R. B. (2015). Principles and practice of structural equation modeling (4. baskı). Guilford Publications.

Kumar, A. ve Gupta, S. (2020). AI-driven sentiment analysis and its impact on brand perception. International Journal of Market Research, 62(4), 567–584.

Lichtenstein, D. R., Ridgway, N. M. ve Netemeyer, R. G. (1993). Price perceptions and consumer choice. Journal of Consumer Research, 19(4), 522–530.

Lin, C. ve Chen, H. (2023). The role of sentiment analysis in e-commerce pricing strategies. Journal of Business Research, 135, 102–118.

Nunnally, J. C. ve Bernstein, I. H. (1994). Psychometric theory (3. baskı). McGraw-Hill.

Öztürk, M. (2024). Tüketici davranışında yapay zeka uygulamaları. In Tüketici davranışları 4: Güncel akademik yaklaşımlar (ss. 21–39). https://books.google.com/books?id=YoMFEQAAQBAJ. Erişim tarihi: 15 Haziran 2026.

Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. Behavior Research Methods, 40(3), 879–891.

Rodgers, S. (2021). Promises and perils of artificial intelligence and advertising. Journal of Advertising, 50, 1–10. https://doi.org/10.1080/00913367.2020.1868233

Shah, N., Engineer, S., Bhagat, N., Chauhan, H. ve Shah, M. (2020). Research trends on the usage of machine learning and AI in advertising. Augmented Human Research, 5(19). https://doi.org/10.1007/s41133-020-00038-8

Shao, J., Li, X. ve Wang, Y. (2022). Age differences in consumer price sensitivity: An empirical study. Journal of Consumer Psychology, 32(1), 45–61.

Sinha, R. ve Bansal, H. (2022). The psychological impact of dynamic pricing on consumer trust. Journal of Retailing and Consumer Services, 65, 102671.

Şeker, A. (2023). Yapay zekâ ve tüketici davranışı. In S. Karsu ve E. Şentürk (Ed.), Pazarlamaya yeni bakış: Yapay zekâ (ss. xx–xx). Nobel Yayınları.

Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2019). Using multivariate statistics (7. baskı). Pearson.

Türksoy, N. (2022). The future of public relations, advertising and journalism: How artificial intelligence may transform the communication profession and why society

should care? Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi, 40. https://doi.org/10.17829/turcom.1050491

Verma, S., Sharma, R., Deb, S. ve Maitra, D. (2021). Artificial intelligence in marketing: Systematic review and future research direction. International Journal of Information Management Data Insights, 1, 100002. https://doi.org/10.1016/j.jjimei.2020.100002

Wang, H., Zhang, Q. ve Li, S. (2023). Gender differences in price fairness perceptions: Evidence from online markets. Journal of Business and Psychology, 38(2), 314–329.

Wu, L., Dodoo, N. A., Wen, T. J. ve Ke, L. (2021). Understanding Twitter conversations about AI in advertising using NLP. International Journal of Advertising, 41(4), 685–702. https://doi.org/10.1080/02650487.2021.1920218

Yıldız, E. ve Kaya, A. (2024). Sentiment analysis and consumer loyalty in AI-driven pricing strategies. International Journal of E-Commerce Studies, 15(1), 89–104.

Yılmazel, S. E. (2024). Pazarlamada yapay zeka dönüşümleri. ResearchGate. Erişim tarihi: 15 Haziran 2026.

Zeelenberg, M. ve Pieters, R. (2007). A theory of regret regulation 1.0. Journal of Consumer Psychology, 17(1), 3–18.

Zhang, H. ve Li, W. (2023). The impact of education level on consumer reactions to AI-based pricing. Computers in Human Behavior, 142, 107568.

Zhang, Y. S. ve Kim, Y.-J. (2023). Exploring the potential of ChatGPT in advertising photography: A case study. The Journal of the Convergence on Culture Technology, 9(3), 205–211. https://doi.org/10.17703/JCCT.2023.9.3.205

Zhao, X., Wang, T. ve Chen, J. (2023). Consumer perceptions of fairness in dynamic pricing: A meta-analytic review. Journal of Marketing Research, 60(5), 982–1001.

KÜLTÜREL BEKA VE DİJİTAL AKTİVİZM: AFGANİSTAN'DAKİ ÖZBEK TÜRKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mirza Mubarez*

Özet

Afganistan'ın çok etnikli yapısı, ülkenin kültürel dokusunu zenginleştiren temel bir unsur olmakla birlikte yapısal bir kimlik buhranına da yol açmaktadır. Bu yapısal gerilim, özellikle Özbek Türkleri gibi etnik grupların dilsel ve kültürel kimliklerinin kamusal alandaki temsili üzerinde belirgin etkiler yaratmaktadır. Bu çalışma, 2021 sonrası Afganistan'daki yönetim değişikliğinin ardından ülkenin kadim etnik unsurlarından Özbek Türklerinin dilsel ve görsel kimlik hakları üzerindeki etkilerini bir vaka üzerinden incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, kamusal alandan Özbekçe levhaların kaldırılmasına yönelik kısıtlamalarla somutlaşan kültürel görünmezlik politikalarını analiz etmektir. Bu bağlamda çalışma, yerel halkın ve diasporanın sosyal medyayı bir dijital aktivizm alanı olarak kullanma biçimlerini ele almaktadır. Nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde bir durum çalışması (*case study*) olarak tasarlanan bu araştırmada, veri toplama sürecinde dijital etnografi yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, 2025 yılında Cüzcan Üniversitesi ana giriş tabelasından Özbekçe yazısının kaldırılması olayına yönelik *UzbekPedia* ve *Uzbek TV* Facebook platformlarındaki dijital tepkiler, içerik ve söylem analizine tabi tutulmuştur. Araştırmanın bulguları, dijital aktivizm sürecinin başlıca aktörlerinin Özbek genç kuşağı olduğunu ve bu kitlenin Taliban'ın inşa etmeye çalıştığı kültürel hegemonyaya karşı güçlü bir karşı-söylem ürettiğini göstermektedir. Medya aktivizmi sonucında Taliban yönetiminin levhaları yeniden düzenlemek zorunda kalması, dijital medyanın kültürel hakların savunulmasında alternatif bir kamusal alan oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Afganistan Türklerinin kültürel bekası için ana dilde eğitimin 12. sınıfa kadar sürdürülmesi, Türk Dünyası aktörleri tarafından bu hakların savunulmasına yönelik ortak bir dijital medya ağı kurulması ve UNESCO bünyesinde bu kültürel değerlerin korunmasına yönelik özel mekanizmalar geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Beka, Dijital Aktivizm, Afganistan Türkleri, Özbek Türkçesi, Dilsel Tasfiye.

* Doktora Öğrencisi, Mirza Mubarez, Atatürk Üniversitesi, mirza.mubarez24@ogr.atauni.edu.tr, 0000-0002-0539-1974

CULTURAL SURVIVAL AND DIGITAL ACTIVISM: A STUDY ON THE UZBEK TURKS OF AFGHANISTAN

Abstract

While Afghanistan's multi-ethnic structure is a fundamental element that enriches the country's cultural fabric, it also gives rise to a structural identity crisis. This structural tension has a significant impact, particularly on the representation of the linguistic and cultural identities of ethnic groups such as the Uzbek Turks in the public sphere. This study examines, through a case study, the effects of the post-2021 change in Afghanistan's government on the linguistic and visual identity rights of the Uzbek Turks, one of the country's ancient ethnic groups. The primary objective of the research is to analyze policies of cultural invisibility, which are manifested in restrictions on the removal of Uzbek-language signs from the public sphere. In this context, the study examines how the local population and the diaspora use social media as a space for digital activism. Designed as a case study within a qualitative research framework, this study employed the digital ethnography method for data collection. In this context, digital reactions, content, and discourse on the UzbekPedia and Uzbek TV Facebook platforms regarding the 2025 incident involving the removal of Uzbek text from the main entrance sign of Juzjan University were subjected to analysis. Exitus investigationis ostendunt actores praecipuos in processu activismī digitalis esse iuniorem generationem Usbecorum, et hunc gregem narrationem contrariam potentemque edidisse contra hegemoniem culturalem quam Talibani constituere conantur. Quod administratio Talibanorum, propter activismum mediorum, signa sua reformare coacta est, demonstrat media digitalia sphaeram publicam alternativam ad iura culturalia defendenda creare. Quapropter suadetur ut educatio linguae patriae usque ad annum duodecimum continuetur ad superviventiam culturalem populorum Turcicorum Afganistaniae tuendam; ut rete commune mediorum digitalium ab actoribus intra Mundum Turcicum instituatur ad haec iura defendenda; et ut machinationes speciales intra UNESCO evolvantur ad hos valores culturales tuendos.

Keywords: Cultural Survival, Digital Activism, Afghan Turks, Uzbek Turkish, Linguistic Purge.

Giriş

Afganistan, tarihi boyunca farklı etnik, dilsel ve kültürel kimliklerin bir arada yaşadığı medeniyetlerin kavşağı olarak nitelendirilen bir coğrafyadır. Ancak Ağustos 2021 tarihinde ülkede yaşanan yönetim değişikliği, özellikle Türk soylu halklar (Özbekler ve Türkmenler) başta olmak üzere azınlık grupların temel kültürel hakları üzerinde ciddi bir daralma sürecini başlatmıştır. Bu süreçte kamusal alandan Özbekçe yazılı levhaların kaldırılması ve geleneksel giyim unsurlarına yönelik müdahaleler, kültürel görünmezlik politikalarının sistematik birer parçası olarak Ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, kültürel süreklilik ile dijital aktivizm arasındaki ilişki, çağdaş dünyada kültürel kimliğin korunması ve yeniden inşası açısından stratejik bir çerçeve sunmaktadır. Geleneksel yaklaşımların aksine teknoloji, bu çalışmada kültürlerin sürekliliğini tehdit eden bir unsur olarak değil, aksine, onların yeniden üretilmesini, dijital mecralarda görünürlük kazanmasını ve dinamik bir şekilde dönüşmesini mümkün kılan bir fırsat alanı olarak değerlendirilmektedir. Özellikle fiziksel mekânda baskılanan kimliksel sembollerin dijital ağlar aracılığıyla korunması, kültürel bekanın modern bir yansımasıdır.

Kültürel beka, bir topluluğun dilini, kolektif hafızasını, geleneklerini, sembollerini ve kimliğini oluşturan maddi ve manevi değerleri kuşaklar boyunca koruyarak geleceğe aktarma gücünü simgelemektedir. Küreselleşme, zorunlu göç, silahlı çatışmalar, asimilasyon politikaları ve dijital dönüşüm gibi dinamikler, kültürel kimliklerin korunmasını daha karmaşık bir süreç haline getirmiştir. Bu bağlamda dijital aktivizm, kültürel bekanın sağlanmasında önemli bir direniş aracı olarak öne çıkmaktadır. Sosyal medya platformları ve dijital iletişim ağları, bireylerin ve toplulukların kültürel miraslarını görünür kılmalarına, ana dillerini yaşatmalarına, kolektif hafızalarını kayıt altına almalarına ve kültürel hak ihlallerine karşı kamuoyu oluşturmalarına fırsat sunmaktadır. Özellikle etnik azınlıklar ve diaspora toplulukları açısından dijital aktivizm, yalnızca bilgi paylaşımını sağlayan bir iletişim alanı değil, aynı zamanda kültürel kimliğin yeniden üretilmesini, dayanışma ağlarının güçlendirilmesini ve kültürel hegemonyaya karşı alternatif söylemlerin geliştirilmesini mümkün kılan stratejik bir kamusal alan işlevi görmektedir. Bu yönüyle dijital aktivizm, kültürel bekanın korunması ve kültürel sürekliliğin sağlanmasında önemli bir önemli bir sosyal harekete geçme kanalı olarak ve kimlik inşası mekanizması olarak değerlendirilmektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, Afganistan'daki Türk varlığına yönelik dilsel ve görsel kimlik tasfiyesine karşı, yerel halkın ve diasporanın dijital mecraları

nasıl bir direniş alanı olarak kullandığını analiz etmektir. Araştırma; kültürel hegemonya, sembolik şiddet ve dijital aktivizm ekseninde şekillenen çok boyutlu bir analiz sunmaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle, hâkim olan ideolojinin dilsel ve görsel semboller üzerinden yürüttüğü tasfiye süreçleri kuramsal bir çerçeveye oturtulacaktır. Bu bağlamda, 2025 yılında Semengan ve Cüzcan vilayetlerindeki üniversitelerin giriş kapılarındaki Özbekçe tabelaların tasfiyesi ile 2026 yılında Kabil Üniversitesi'nde geleneksel Özbek giyen öğrencinin şiddet vakası, çalışmanın temel vaka analizlerini oluşturmaktadır. Araştırma, *UzbekPedia ve Özbek TV* gibi dijital mecraların sunduğu alternatif kamusal alan verilerini dijital etnografi yöntemiyle incelenmektedir. Özbek genç kuşağının ve diasporanın dijital direniş pratiklerini, söylem analizi yoluyla çözümlemeyi hedeflemektedir. Son olarak, dijital aktivizmin kültürel belleğin korunmasındaki rolü tartışılacak ve Afganistan Türklerinin kültürel bekasına yönelik stratejik politika önerileri sunulacaktır.

Kültürel Beka ve Dijital Aktivizm

Kültürel beka, yerel toplulukların ve etnik azınlıkların küreselleşme, devlet baskısı ve hegemonik kimlik politikaları karşısında kendi dillerini, geleneklerini ve ontolojik varlıklarını koruma mücadelesidir. Bu mücadele, azınlık grupların yalnızca fiziksel var oluşlarını değil, sembolik ve kuramsal temsil alanlarını da savunmalarını gerektirir (Maybury-Lewis, 2002, s. 1-3). Azınlık gruplarının sembolik temsil alanlarını savunma zorunluluğu, otoriter rejimlerin kamusal alanda dili ve sembolleri araçsallaştırarak kurduğu söylemsel tahakkümle doğrudan ilintilidir. Zira devlet odaklı dilsel tasfiye uygulamaları, yalnızca fiziksel bir kısıtlama değil, aynı zamanda azınlıkların toplumsal hafızasını ve kimliksel meşruiyetini hedef alan ideolojik bir müdahaledir. Bu noktada van Dijk, hegemonik söylem ile buna karşı gelişen toplumsal reaksiyon arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır: İdeolojiler, toplumsal grupların kimliklerini, hak taleplerini ve değerlerini yansıtan ortak zihinsel yapılardır. Egemen grubun dilsel tasfiye veya söylemsel baskı yoluyla kurduğu hegemonik söyleme karşı, ezilen ve azınlıkta kalan gruplar kendilerini savunmak adına ideolojik bir karşı-söylem inşa ederler (Van Dijk, 1998, s. 69-70).

Kültür, belirli bir topluluğun değerlerini, inançlarını, davranışlarını ve iletişim pratiklerini kapsayan yaşam biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle kültür, birey ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşim içinde sürekli yeniden üretilmekte ve toplumsal yapıyı şekillendirmektedir. Dijital iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte sosyal medya, kültürel etkileşimin önemli bir mecrası hâline gelmiş; araştırmalar,

kültürel yapının sosyal medya kullanımını etkilediği gibi sosyal medyanın da kültürel değerlerin üretimi, paylaşımı ve dönüşümünde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Zafer, 2021, s. 115). Nitekim kültürün bu dinamik ve sürekli yeniden üretilen yapısı, tarihsel süreçte sanayileşme ve ekonomik sistemlerin gelişimiyle birlikte niteliksel bir dönüşüme uğramıştır.

Endüstri toplumuyla birlikte kültür, yalnızca insanlar arasındaki etkileşim ve toplumsal uyumun doğal bir ürünü olmaktan çıkarak, üretim ve tüketim süreçleri içerisinde şekillenen bir olgu hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, kültürün ekonomik ve endüstriyel dinamikler doğrultusunda yeniden üretilen, dolaşıma sokulan ve tüketilen bir meta niteliği kazanmasına yol açmıştır (Güneş, 2001, s. 35). Endüstriyel dinamiklerle şekillenen bu yapı, özellikle enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki kırılmalarla birlikte toplumsal yapıyı ve toplumsallık tanımlarını daha da radikal bir biçimde değiştirmiştir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, toplumsal yapının dönüşümünü beraberinde getirerek toplum kavramının yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Bu dönüşüm, toplumbilimciler ve iletişim araştırmacıları tarafından farklı kuramsal yaklaşımlarla ele alınmış; ortaya çıkan yeni toplumsal yapıyı açıklamak amacıyla enformasyon toplumu, bilgi toplumu, ağ toplumu, sanayi sonrası toplum ve kapitalizm sonrası toplum gibi kavramlar geliştirilmiştir. Her ne kadar bu kavramlar toplumsal dönüşümü açıklamayı amaçlasa da, kuramsal dayanakları, kapsamları ve kullanım amaçları bakımından birbirlerinden farklılaşmaktadır (Zafer, 2021, s. 59). Toplumsal yapıda yaşanan bu kavramsal ve teknolojik dönüşüm, şüphesiz bireylerin iletişim pratiklerini ve özneleşme süreçlerini etkileyerek yeni kültürel aidiyet alanları doğurmuştur.

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, kültürün aktarım biçimlerini dönüştürerek geleneksel aile ve sosyal çevre temelli yapının ötesine taşımış, dijital ortamda şekillenen siber kültürün bireylerin kimlik oluşumunda belirleyici bir rol üstlenmesine neden olmuştur. Özellikle sosyal medya platformları, bireylerin farklı topluluklarla etkileşim kurmasını sağlayarak kimlik inşa süreçlerini etkilemekte ve yeni kültürel aidiyetlerin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. İnternet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, özellikle gençlerin sosyal medya üzerinden kurdukları yoğun etkileşimler, kimlik oluşumunu ve kültürel yönelimlerini önemli ölçüde biçimlendirmektedir. Bu durum, bireylerin farklı kültürel değerleri benimsemelerine, mevcut kimliklerini yeniden yorumlamalarına ve dijital ortamda çok katmanlı

kimlikler geliştirmelerine yol açabilmektedir (Zafer, 2021, s. 93-94). Siber kültürün sunduğu bu çok katmanlı alan ve geniş etkileşim imkânı, özellikle egemen yapıların baskısı altında kimliksel varoluş mücadelesi veren topluluklar için hayati bir zemin sunmaktadır.

Ulus devletlerin homojenleştirme politikaları ve otoriter rejimlerin mekânsal egemenlik pratikleri, azınlık grupların kültürel, dilsel ve kimliksel varlıklarını kamusal alandan tasfiye etme stratejisiyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, David Maybury-Lewis'in kuramsallaştırdığı "Kültürel Beka" (Cultural Survival) kavramı, baskı ve asimilasyon politikalarına maruz kalan etnik toplulukların kimliksel sürekliliklerini koruma mücadelelerini anlamlandırmada temel bir referans noktası sunmaktadır. Geleneksel olarak fiziksel coğrafyalarda sürdürülen bu varoluş çabası, günümüzde dijital teknolojilerin ve internet ekosisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. "Dijital Aktivizm", fiziksel dünyada ses çıkarma kanalları tıkanan, sembolik ve yapısal şiddete maruz kalan marjinal kitleler için sınırları aşan ulusötesi bir direnç alanı ve alternatif bir karşı-kamusal mekân inşa etmektedir. Baskı altındaki gruplar için alternatif bir direnç alanı olarak beliren bu dijital aktivizm olgusu, temelde yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı altyapı ve ağlaşma imkânları sayesinde pratikleşmektedir.

Dijital aktivizmin ortaya çıkabilmesi ve etkili olabilmesi öncelikle teknolojik altyapının yeterliliğine bağlıdır. İnternet erişiminin yaygınlığı, dijital cihazlara erişim ve internetin bağımsız bir şekilde kullanılabilmesi, çevrimiçi iletişim, etkileşim ve örgütlenme kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Ayrıca siyasal ve toplumsal yapı, dijital aktivizmin gelişiminde belirleyici bir role sahiptir. Demokratik toplumlarda dijital aktivizm katılımı ve sosyal değişimi destekleyen bir araç olarak işlev görebilirken, otoriter yönetimlerde internet kısıtlamaları ve baskıcı politikalar dijital aktivizmin etkisini sınırlandırabilmektedir. Bunun yanında ekonomik koşullar da dijital aktivizmin kapasitesini şekillendirmektedir. Teknolojik araçlara erişimin yüksek, internet kullanımının yaygın ve maddi kaynakların yeterli olduğu toplumlarda dijital aktivizm daha güçlü ve etkili bir biçimde gerçekleştirilebilmektedir (Turhan, 2017, s. 30).

İnternet ve yeni iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, aktivizm hareketlerini dijital ortama taşıyarak dijital aktivizmin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle sosyal medya platformları, örgütlenme, bilgi paylaşımı ve kolektif eylem süreçlerini güçlendirerek çağdaş toplumsal hareketlerin temel araçlarından biri hâline gelmiştir (Garip, 2022, s. 84). Ağ teknolojileri üzerinden yükselen bu toplumsal hareketler,

yerel sınırları aşarak kolektif eylemin etki sahasını ulusal ve küresel ölçeğe taşıma kapasitesine sahiptir.

Dijital aktivizm, yerel ölçekte ortaya çıkan toplumsal taleplerin dijital ağlar aracılığıyla ulusal ve küresel kamuoyuna taşınmasını sağlayarak kolektif eylemin etki alanını genişleten önemli bir toplumsal hareket aracıdır. Ağ teknolojileri, bireylerin hızlı ve merkezi olmayan biçimde örgütlenmesine, bilgi paylaşmasına ve uluslararası dayanışma ağları oluşturmasına imkân tanırken, Arap Baharı örneğinde olduğu gibi siyasal ve toplumsal hareketlerin görünürlüğünü artırmıştır. Bununla birlikte, dijital aktivizm tek başına toplumsal dönüşümü sağlayan bir unsur olmayıp, fiziksel eylem ve örgütlenmeyle desteklendiğinde daha etkili sonuçlar doğurmaktadır (Karagöz, 2016, s. 144-145). Bununla birlikte, dijital aktivizmin sunduğu bu geniş eylem sahası ve toplumsal etki, tek tek toplumların sahip olduğu altyapısal, siyasal ve ekonomik koşullara göre biçimlenmektedir.

Dijital Aktivizm ve Yeni Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketler, haksızlık ve eşitsizliklere karşı toplumsal değişimi teşvik etmek veya mevcut değişimlere direnmek amacıyla ortak değerler ve dayanışma etrafında şekillenen kolektif eylem ağlarıdır (Tiryaki, 2020, s. 25). Sınıf temelli ve ekonomik kaynakların dağıtımına odaklanan "eski paradigma", kadın, çevre ve kimlik odaklı mücadeleleri açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlik, toplumsal hareketleri kimlik, kültür, özerklik ve toplumsal katılım ekseninde ele alan "yeni paradigmanın doğuşunu beraberinde getirmiştir (Tiryaki, 2020, s. 36-38). Toplumsal hareketler teorisindeki bu paradigmatik kayma, eylemlerin örgütlenme biçimlerini ve mücadele sahalarını da köklü bir biçimde dönüştürmüştür.

Yeni toplumsal hareketler; sınıf merkezli, Fordist tek tip örgütlenme anlayışından uzaklaşarak post-Fordist dönemin esnek, parçalı ve kimlik odaklı yapısına bürünmüştür (Tiryaki, 2020, s. 44). Nitekim yeni toplumsal hareketler artık materyal kaynakların yeniden dağıtımından ziyade sembolik kodlar ve dilsel kimlikler üzerindeki bir direnişi temsil etmektedir (Melucci, 1996, s. 42). Dijital medyanın sağladığı esnek ağlar ise bu kimliksel ifadelerin geleneksel liderlik yapılarına gerek duyulmadan kitlesel eylemlere dönüşmesini kolaylaştırmaktadır (William & Segerberg, 2012). Bu doğrultuda internet ve sosyal medya platformları, baskı altındaki etnik grupların dillerini ve sembolik varlıklarını savundukları ana mecralar haline gelmiştir. Kültürel ve sembolik hak arayışlarına odaklanan bu yeni eylem dalgası, klasik siyasal yapılardan farklı bir hedef kümesi belirlemiştir.

Söz konusu hareketler devlet iktidarını doğrudan ele geçirmekten ziyade; toplumsal sorunlara dikkat çekmeyi, özerk alanlar yaratmayı, tanınma taleplerini dile getirmeyi ve sosyal dönüşümü desteklemeyi hedeflemektedirler (Emre, 2009, s. 150). Gerek sistemsel dönüşüm taleplerinin gerekse sembolik direniş alanlarının geniş kitlelerce benimsenmesi ve meşruiyet kazanması ise doğrudan medya mecralarının işleyişiyle ilintilidir.

Toplumsal hareketlerin görünürlüğü, kamuoyu desteği ve meşruiyet kazanması süreçlerinde medya belirleyici bir role sahiptir. Gamson'ın yaklaşımında vurgulandığı üzere medya, hareketlerin yapısal nedenlerinden çok aktörlere ve eylemlere odaklanır. Medyanın bir hareketi haber yapma ve çerçeveleme biçimi (olumlu veya olumsuz sunumu), hareketin sempati toplama düzeyini ve sürdürülebilirliğini doğrudan şekillendirir (Tiryaki, 2020, s. 88-89). Geleneksel medyanın bu çerçeveleme gücü ve mülkiyet yapısının getirdiği kısıtlamalar, toplumsal aktörleri alternatif bir kamusal alan olarak dijital iletişim teknolojilerine yöneltmiştir.

İnternet ve dijital iletişim ağlarının yaygınlaşması, bireyleri pasif tüketicilerden içerik üreten ve çevrim içi örgütlenen aktif aktörlere dönüştürmüştür (Tiryaki, 2020, s. 132-133). Aktivistlerin devlet denetimini aşmasını ve bağımsız örgütlenmesini sağlayan internet (İnceoğlu & Çoban, 2015, s. 23), sanal bir kamusal alan ve alternatif tartışma zeminleri oluşturmuştur (Tiryaki, 2020, s. 136). Bu çerçevede Vegh, dijital aktivizmi üç temel boyutta kategorize etmektedir (Tiryaki, 2020, s. 133): Farkındalık ve Savunuculuk, Örgütlenme ve Mobilizasyon, Eylem ve Tepki. Dijitalleşmenin sunduğu tüm bu geniş erişim imkânlarına ve örgütsel kolaylıklara rağmen, dijital aktivizmin somut toplumsal çıktılara ulaşma gücü akademide tartışmalı bir konu olmaya devam etmektedir.

Dijital aktivizm ve yeni toplumsal hareketler katılımı kolaylaştırıp sınırları aşan demokratik alanlar oluştursa da, toplumsal dönüşüm kapasiteleri açısından eleştirilmektedir. Çoban'ın vurguladığı üzere, bu hareketler mevcut sistemi bütünüyle dönüştürmekten ziyade, belirli sorunları görünür kılarak sistem içi çözümlere odaklanan sınırlı bir etki alanına sahiptir (Emre, 2009, s. 150).

Yöntem

Bu araştırma, Afganistan'ın Cüzcan vilayetindeki üniversite ana giriş kapısında bulunan tabeladan Özbekçe yazılan yazıyı tasfiye edilmesi eylemine karşı dijital alanda geliştirilen Tepkileri ve karşı-söylemleri incelemeyi amaçlamaktadır. Araştır-

mada, dijital veri setinin hem nicel boyutunu hem de nitel anlam derinliğini Kapsamlı Bir Perspektifle kavrayabilmek adına karma yöntem (Mixed-Methods) benimsenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın veri temelin İçerik Analizi ve Eleştirel Söylem Analizi oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenini, Afganistan Özbeklerinin dijital kamusal alandaki varlığını temsil eden Facebook platformu oluşturmaktadır. Örneklem ise amaçsal örnekleme yöntemiyle belirlenen iki temel Facebook sayfasından teşekkül etmektedir: Sivil enformasyon ve entelektüel hak savunuculuğu odaklı *UzbekPedia* ile ulusötesi ölçekte habercilik yapan *Uzbek TV*. Bu iki Facebook kanal, sivil toplum ile kurumsal medyanın dilsel tasfiyeye karşı geliştirdiği söylemsel stratejileri karşılaştırmalı incelemeye olanak tanımaktadır. Veri toplama süreci, Cüzcan'daki dilsel tasfiye olayının patlak verdiği ve dijital tepkileri zirve yaptığı 11-17 Kasım 2025 tarihleri arasındaki 7 günlük zaman dilimini kapsamaktadır. Belirtilen tarihlerde *UzbekPedia* ve *Uzbek TV* Facebook sayfalarında paylaşılan toplam 238 içerik taranmış; yapılan ön eleme sonucunda, doğrudan Cüzcan Üniversitesi tabelasından Özbekçenin kaldırılmasına karşı üretilen 146 paylaşım () araştırmanın nihai analiz nesnesi olarak belirlenmiştir. Araştırma; platform düzeyinde yalnızca Facebook, mecra düzeyinde belirtilen iki sayfa ve zamansal boyutta ise 11-17 Kasım 2025 aralığı ile sınırlı tutulmuş; diğer sosyal medya platformları ile belirtilen tarihler dışındaki içerikler çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Araştırmada elde edilen 146 paylaşım, iki aşamalı bir metodolojik süzgeçten geçirilmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan tüm sosyal medya verileri ve dijital içerikler, birincil kaynak metinler olarak Özbekçeden Türkçeye çevrilmiş ve ardından eleştirel söylem analiziyle incelenmiştir. Verilerin doğrudan orijinal dilinden çözümlenmesi, yerel topluluğun söylemsel direnişini ve sembolik dünyasını çarpıtmadan, en yalın ve özgün haliyle ortaya koymak açısından çalışmanın temel önem noktalarından birini oluşturmaktadır. İlk aşamada içerik analizi daha sonra eleştirel söylem analiz yapılmıştır:

1. **Nicel İçerik Analizi:** Veri setinin yapısal ve frekans bazlı dağılımını ortaya koymak amacıyla içerik analizi tekniği uygulanmıştır. Toplanan gönderiler; (İ) Paylaşımı gerçekleştiren mecra, (İİ) Zamansal dağılım/tarih, (İİİ) İçeriği üreten aktör/metin yazarı grubu (Aktivist, Siyasetçi, Akademisyen) ve (İV) Kullanılan multimedya/görsel formatı (Fotoğraf, Video) değişkenlerine göre kategorize edilmiştir. Veriler kodlama cetveline işlenerek betimsel istatistiksel oranlara () dönüştürülmüş ve grafikler vasıtasıyla somutlaştırılmıştır.

2. **Nitel Eleştirel Söylem Analizi: Nicel** bulguların ardındaki anlamsal, politik ve ideolojik katmanları çözümlemek amacıyla Norman Fairclough'un Eleştirel Söylem Analizi yaklaşımından yararlanılmıştır. Bu doğrultuda, üretilen metinler ile kullanılan görsel materyaller (tabela fotoğrafları, protesto videoları vb.) üç boyutlu bir çözümleme süzgecinden geçirilmiştir: İlk olarak metinsel düzeyde, kullanılan baskın sözcükler ve dilsel tasfiyeyi kavramsallaştırma biçimleri ('asimilasyon', 'sembolik şiddet', 'dijital beka') incelenmiştir. İkinci olarak söylemsel pratik düzeyinde, içeriğin hangi özneler tarafından üretildiği ve hangi aktör ağları vasıtasıyla ulusötesi diasporik alana taşındığı değerlendirilmiştir. Son olarak toplumsal pratik düzeyinde ise, dijital alanda inşa edilen bu söylemlerin Afganistan'daki siyasi konjonktür ile etnik ve dilsel bastırma politikaları karşısında nasıl bir 'karşı-hegemonik direnç' ve 'kültürel beka' stratejisine dönüştüğü eleştirel bir okumayla çözümlenmiştir.

Afganistan'da Cüzcan Üniversitesi Tabelasından Özbekçenin Kaldırılması

Afganistan'da 2021 yılında yaşanan yönetim değişikliğinin ardından kamusal alanda etnik ve dilsel kimliklerin görünürlüğüne ilişkin tartışmalar daha belirginleşmiştir. Bu süreçte, özellikle Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin ana dilde temsil edilmesine yönelik çeşitli uygulamalar kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. Onlardan beri ise Cüzcan Üniversitesi ana girişinde yer alan Özbekçe tabelanın kaldırılması, yalnızca fiziksel bir tabela değişikliği olarak değil; dilsel görünürlüğün, kültürel temsilin ve etnik kimliğin kamusal alandaki konumuna ilişkin sembolik bir baskı ve müdahale olarak değerlendirilmiştir. Olayın sosyal medyada kısa sürede geniş bir yankı bulması, yerel ve diaspora Özbek topluluklarının dijital platformlar üzerinden ortak bir tepki geliştirmesine zemin hazırlamış; böylece bu sembolik şiddet, dijital aktivizmin kültürel hakların savunulmasındaki rolünü incelemek açısından önemli bir vaka niteliği kazanmıştır. Bu araştırmada, olay dijital aktivizm, kültürel beka ve söylemsel mücadele perspektifinden analiz edilmektedir.

11 Kasım 2025 yılında Taliban yönetimi tarafından Cüzcan Üniversitesi ana girişindeki tabeladan Özbekçe ifadenin kaldırılarak yerine yalnızca Peştuca, Farsça ve İngilizce dillerini içeren yeni bir tabelanın yerleştirilmesi, Afganistan'da etnik dillerin kamusal alandaki görünürlüğüne ilişkin tartışmaları yeniden gündeme taşımıştır. Bu uygulama, yerel kaynaklar tarafından Özbek Türklerinin dilsel kimliğinin kamusal alandaki temsilini sınırlandıran sembolik bir müdahale olarak değerlendirilmiştir. Söz

konusu olay, Taliban yönetiminin önceki yıllarda Farsça, Özbekçe ve Türkmenceye yönelik tabela değişiklikleri ve kamusal görünürlüğü azaltmaya dönük uygulamalarıyla birlikte ele alındığında, etnik ve dilsel çeşitliliğin kamusal alandaki temsiline yönelik daha geniş kapsamlı politikaların bir parçası olarak yorumlanmaktadır. Bu gelişme, sosyal medyada yoğun tartışmalara yol açmış ve özellikle Özbek toplumu ile diaspora aktörlerinin dijital platformlar üzerinden kültürel hakların korunmasına yönelik kolektif bir söylem geliştirmesine zemin hazırlamıştır (Afghanistan International, 2025).

Kültürel üstünlük anlayışına dayanan ideolojiler, belirli bir etnik veya kültürel grubun tarihini, dilini ve değerlerini diğer topluluklara üstün görerek kültürel çeşitliliği sınırlandırmayı amaçlamaktadır. Bu süreçte medya, eğitim ve tarih anlatıları, kültürel hegemonya oluşturmanın araçları olarak kullanılabilmektedir. Benzer şekilde, aşırıcı dini ve ideolojik hareketler de baskı ve propaganda yöntemleriyle kültürel çoğulculuğu zayıflatmakta, azınlık toplulukların dilsel ve kültürel kimliklerini hedef alarak kültürel homojenleşmeyi teşvik etmektedir. Bu tür uygulamalar, kültürel hakların korunması, toplumsal barış ve insan hakları açısından önemli tehditler oluşturmaktadır (İvsi, 2025)

İçerik Analizi Bulguları

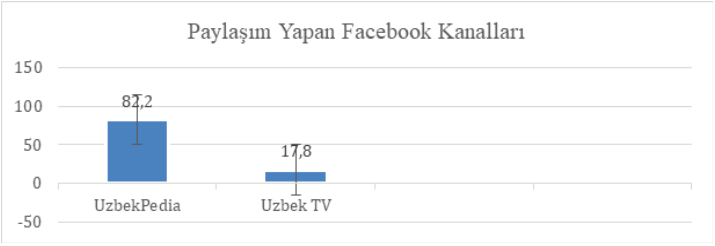
Bu araştırmada, 11 Kasım-17 Kasım 2025 tarihleri arasında Afganistan'ın Cüzcan vilayetindeki üniversitenin ana giriş kapısındaki tabeladan Özbekçe yazısının kaldırılmasına yönelik dijital tepkiler, içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Toplumsal hafızaya ve dilsel varlığa yönelik gerçekleştirilen bu sembolik şiddet eylemlerinin ardından; Afganistan Özbeklerinin dijital alandaki en aktif iki mecrası olan *UzbekPedia* ve *Uzbek TV*'nin Facebook sayfaları araştırmanın odak noktası olarak mercek altına alınmıştır. 11 Kasım-17 Kasım 2025 tarihleri aralığında her iki platformda paylaşılan toplam 238 paylaşımın 146'sının (%61,3) doğrudan Cüzcan Üniversitesi'ndeki Özbekçe tabelanın tasfiyesine odaklandığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu yüksek oran, yürütülen dilsel tasfiyeye karşı gelişen tepkilerin anlık bir reaksiyondan ziyade gerek dijital diaspora gerekse yerel kamuoyu tarafından sahiplenilen kolektif bir ana gündem maddesi haline geldiğini kanıtlamaktadır.

Tablo 1: Arasında Cüzcan Üniversitesi Ana Girişindeki Özbekçe Tabelanın Kaldırılmasına Yönelik Tepkilere İlişkin Uzbekpedia ve Uzbek TV'nin Facebook Paylaşımlarının Veri Seti

İncelenen Sayfa	Toplam Paylaşım	Konu Odaklı Paylaşm	Konu Odaklılık Oranı (%)
UzbekPedia*	38	28	%73,6
Uzbek TV**	200	118	%59,0
TOPLAM Paylaşım	238	145	%61,3

Araştırma kapsamında 11-17 Kasım 2025 tarihleri arası veri seti incelendiğinde, Afganistan Özbeklerinin bir dijital bellek platformu niteliğindeki *UzbekPedia'nın* toplam 38 paylaşımının 28'inde (%73,6) Cüzcan Üniversitesi girişindeki Özbekçe yazının kaldırılmasını ve dilsel tasfiye pratiklerini odağına aldığı tespit edilmiştir. Bu durum, mecrada niceliksel üretkenlikten ziyade tematik yoğunlaşmanın öne çıktığını kanıtlamaktadır. Diğer taraftan *Uzbek TV* Facebook platformu, aynı zaman diliminde gerçekleştirdiği 200 paylaşımın 118'ini (%59) bu konuya hasretmiştir. Genel haber akışındaki yoğunluğa rağmen ortaya çıkan bu yüksek oran, yürütülen dilsel tasfiyenin söylemsel ve görsel düzeyde sistemli bir biçimde gündemde tutulduğuna işaret etmektedir.

Grafik 1: Cüzcan Üniversitesi Ana Girişindeki Özbekçe Tabelanın Kaldırılmasına İlişkin Tepkilerin *Uzbekpedia ve Uzbek TV* Paylaşımlarına Göre Dağılımı

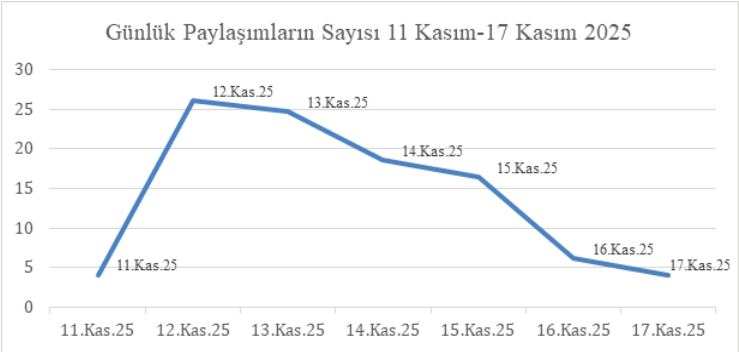

Cüzcan Üniversitesi ana girişindeki tabeladan Özbekçe yazısının kaldırılmasına ilişkin üretilen toplam 146 konu odaklı paylaşımın platformlara göre dağılımı incelendiğinde, dijital tepkinin ağırlıklı olarak bu iki platform üzerinden şekillendiği görülmektedir. Toplam 146 paylaşımın 118'i (%82,2) Uzbek TV tarafından üretil-

* https://www.facebook.com/UzbekPediaOfficial
** https://www.facebook.com/uzbektv.af

miştir. Elde edilen bu oran; platformun kültürel bekanın korunması doğrultusunda dijital bir gündem inşa ettiğini, bunu kamuoyuna aktardığını ve özellikle yurtiçindeki gen aktivistleri ve Özbek diasporasının kolektif bir tepki geliştirmesinde belirleyici bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Olayın güncelliği ve hızlı şekilde çerçevelendiği, Uzbek TV'nin kültürel tasfiyeye karşı söylemlerin geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlamıştır. Öte yandan, UzbekPedia toplam paylaşımların 28'ini (%17,8) oluşturmuştur. Niceliksel olarak daha düşük bir paya sahip olmasına rağmen, bu oran platformun niteliksel açıdan üstlendiği önemli işleve işaret etmektedir. *UzbekPedia*, özellikle Türkiye'deki Afganistan Özbek diasporasının entelektüel söylem üretimine ve kültürel hak savunuculuğunun görünür kılınmasına katkı sunarak önemli bir dijital kamusal alan işlevi görmektedir. Her iki platform da Afganistan Özbeklerine mensup aktivist, akademisyen ve siyasetçilerin yanı sıra, farklı etnik gruplara mensup aktivist, akademisyen ve siyasetçilerin konuya ilişkin açıklamalarını, değerlendirmelerini ve kendilerine ulaştırılan içerikleri belirli bir editoryal çerçeve içerisinde kamuoyuna aktarmıştır. Böylece yerel ölçekte dile getirilen tepkiler, dijital ağlar aracılığıyla ulusal ve uluslararası kamuoyuna taşınmıştır.

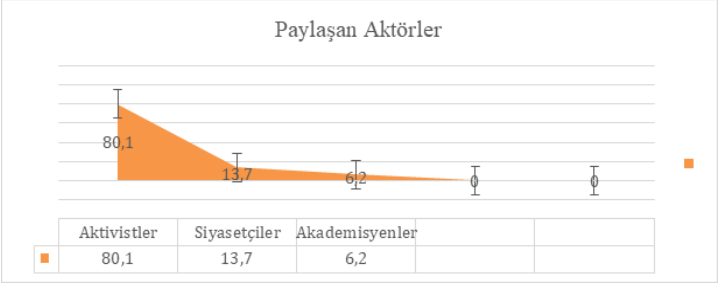
Grafik 2: Cüzcan Üniversitesi Ana Girişindeki Özbekçe Tabelanın Kaldırılmasına İlişkin Paylaşımların Günlük Zamansal Dağılımı (N=146)

Konuyla ilgili paylaşılan 146 içeriğin 11-17 Kasım 2025 tarihlerini kapsayan günlük dağılımsal seyri, dijital aktivizmin kültürel beka eşiklerindeki tepki ve kırılma eğrisini net bir biçimde göstermektedir. Zamansal analiz; tepkilerin ortaya çıkışı, zirve noktasına ulaşması ve ardından gelen kurumsallaşma evrelerini net bir kronolojiyle sunmaktadır. 11 Kasım 2025 tarihinde düşük bir oranda başlayan paylaşımlar, olayın duyulması ve görsel kanıtların dijital ağlara sızmasıyla birlikte 12 Kasım'da %26 ile araştırmanın en yüksek içerik yoğunluğuna ulaşmıştır. Kamusal hafızaya yönelik sal-

dırı, ilk 24 saat içinde sosyal medyada en yüksek infial ve refleksif görünürlük oranını yakalamıştır. 13 Kasım 2025 tarihinde %24,7 ve 14 Kasım'da %18,5'lik paylaşımlarla dilsel tasfiye eyleminin dijital meydanlardaki ağırlığı korunmuştur. İlk günkü duygusal ve tepkisel paylaşımlar, bu evrede yerini akademisyenlerin, siyasilerin ve aktivistlerin ulusötesi düzeyde hazırladıkları ortak kınama metinlerine, paylaştığı görsel içeriklere bırakmıştır. Toplamda 12, 13 ve 14 Kasım günleri üretilen içerikler, tüm veri setinin yaklaşık %69,2'sini oluşturarak eylemin üç günlük yoğun bir direnç odağı yarattığını kanıtlamaktadır. 15 Kasım'da %16,4'e gerileyen söylemsel yoğunluk, 16 ve 17 Kasım 2025 tarihlerinde en düşük seviyelerine ulaşarak azalma evresine geçmiştir. Bu düşüş, sosyal medyanın doğası gereği gündemin hızla tüketilmesi ve fiziksel alandaki baskının kanıksanması ya da dijital takibin zorlaşmasıyla açıklanabilir. "Zamansal analiz verileri, Afganistan Özbeklerinin maruz kaldığı dilsel tasfiyeye karşı geliştirilen dijital refleksin hızlı, yoğun ve sürdürülebilir bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Olayın 3-4 günlük bir zaman dilimine yayılması, dijital mecraların (*UzbekPedia ve Uzbek TV*) anlık birer toplumsal huzursuzluğun ifade alanı olmanın ötesinde, asimilasyon politikalarına karşı koyan kolektif bir kamusal alan işlevi gördüğünü bilimsel olarak doğrulamaktadır.

Grafik 3: Cüzcan Üniversitesi Ana Girişindeki Tebaasından Özbekçe Yazıyı Kaldırılmasına İlişkin Paylaşımların Aktör Gruplarına Göre Dağılımı (N=146)

Cüzcan Üniversitesi'ndeki tabeladan Özbekçe ifadenin silinmesi krizine yanıt olarak üretilen 146 konu odaklı paylaşım, içerik üreticilerine göre sınıflandırılmıştır. Yapılan bu dağılım analizi, dijital kamuoyunu harekete geçiren toplumsal dinamikleri ve faillik yapısını net bir biçimde gözler önüne sermektedir. İçerik analizi bulguları, söylemsel alanın inşasında aktörlerin üstlendiği rollere dair net bir hiyerarşi ve iş bölümü sunmaktadır. Analiz edilen içeriklerin %80,1'i sivil genç Özbek aktivistler tarafından üretilmiştir. Bu veri, fiziksel alandaki baskılara karşı en hızlı, dinamik ve

esnek tepkinin sivil toplum aktörlerinden geldiğini göstermektedir. Bu genç aktivistler; saha enformasyonunun aktarılması, görsel kanıtların dijital ağlara servis edilmesi ve bu dilsel tasfiye olayının gündemde tutulması noktasında dijital direniş hareketinin ana dinamiğini oluşturmuştur. Bu durum, kurumsal ya da hiyerarşik bağları bulunmayan sivil aktörlerin dijital aktivizmdeki hegemonya kırıcı gücünü ortaya koymaktadır.

Toplam paylaşımların %13,7'si siyasi aktörler (özellikle Özbek kökenli diaspora siyasetçileri ve etnik liderler) tarafından üretilmiştir. Siyasi söylemin payı niceliksel olarak aktivistlerin gerisinde kalsa da, eylemin hukuki ve diplomatik bir zemine taşınmasında kaldıraç görevi görmüştür. Siyasetçilerin söylemleri, yerel düzeydeki tabela krizini uluslararası hak ihlali çerçevesine taşıyarak konunun meşruiyet zeminini güçlendirmiştir. İçeriklerin %6,2'sinin akademisyenler ve entelektüeller tarafından üretildiği tespit edilmiştir. Akademik aktörlerin söylemsel alandaki bu görece düşük niceliksel payı, rollerinin önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, dijital alanda üretilen tepkilerin tarihsel hafıza, kültürel beka ve dilsel haklar bağlamında kuramsal olarak temellendirilmesini sağlamışlardır. Ortak bildiriler ve tarihsel arka plan sunan analiz metinleriyle krizin entelektüel derinliğinin inşa edilmesine katkıda bulunmuşlardır.

Grafik 4: Cüzcan Üniversitesi Ana Girişindeki Özbekçe Tabelanın Kaldırılmasına İlişkin Paylaşımlarda Tercih Edilen Görsel Formatları (N=146)

Söz konusu dilsel tasfiyeye karşı paylaşılan 146 odaklı içeriğin multimedya dağılımı; dijital reaksiyonun yayılım hızı, belgeleme biçimleri ve biçimsel kurgusu hakkında metodolojik veriler sunmaktadır. Yapılan analiz, karşı-söylemin statik ve dinamik görseller odağında şu şekilde şekillendiğini göstermektedir:

Özbekçe yazısının tabeladan kaldırılması ve akabinde gelişen tepki sürecinde üretilen içeriklerin büyük bir kısmı (%89); Cüzcan üniversite kapısının fotoğrafı ile tepki gösteren aktivist, akademisyen ve siyasetçilerin görsellerinden oluşmaktadır. Üniversite kapısındaki dilsel tasfiyeyi belgeleyen bu ‹kanıt fotoğrafları›, dijital infial dalgasının yayılmasındaki temel görsel katalizör işlevini görmüştür. İncelenen paylaşımların geriye kalan %11›lik dilimini ise video formatındaki içerikler

oluşturmaktadır. Bu niceliksel oranın görece düşük kalması; video üretimi, montajı ve operasyonel ağlar üzerinden dağıtılmasının, fotoğraf paylaşımına kıyasla daha fazla zaman ve internet kotası gerektirmesiyle doğrudan ilgilidir. Buna karşın video formatı; aktivistlerin sesli beyanatlarının, akademisyenlerin durum analizlerinin ve kurumsal haber bültenlerinin (özellikle *Uzbek TV* yayınlarının) aktarılmasında niteliksel olarak yüksek bir ikna kabiliyeti ve duygusal etkileşim gücü üretmiştir. Genel görsel kullanım eğilimleri, Cüzcan'daki kültürel hak ihlaline karşı geliştirilen dijital direncin hızlı belgeleme ve geniş kitlelere ulaştırma stratejisi üzerine kurulduğunu göstermektedir. %89'luk fotoğraf kullanımı, olayın sıcaklığıyla ortaya çıkan 'kanıt sunma ve tepki gösteren aktörlerin kimliğini görünür kılma' dürtüsünü doğrulamakta; %11'lik video desteği ise bu kanıtların arkasındaki entelektüel ve politik argümanları seslendirerek dijital hafıza inşasını derinleştirmektedir.

Elde edilen bulgular, dijital aktivizm ekosisteminde diasporik ve haber odaklı dijital medya (Uzbek TV) ile sivil ve diasporik enformasyon ağı (UzbekPedia) arasında birbirini tamamlayan bir iş bölümünün bulunduğunu göstermektedir. Uzbek TV, yoğun haber üretimiyle kültürel tasfiye girişiminin görünürlüğünü artırırken; UzbekPedia ise bu gündemi tarihsel hafıza, kültürel kimlik ve hak savunuculuğu ekseninde derinleştirerek dijital karşı söylemin oluşumuna katkı sağlamıştır. Bu durum, dijital aktivizmin yalnızca yoğun içerik üretimiyle değil, farklı işlevlere sahip platformların birbirini tamamlayan rolleri sayesinde etkili bir kamusal direniş alanına dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Söylem Analizi Bulguları

Medya çalışmalarında son dönemde söylem analizine yönelik ilginin artması, medyanın anlam üretme ve toplumsal gerçekliği inşa etme gücüne duyulan ilgiden kaynaklanmaktadır. Söylem analizi, medyanın yalnızca bilgi aktaran tarafsız bir araç olmadığını; belirli ideolojik ve toplumsal bakış açıları doğrultusunda anlam ürettiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Van Dijk, ideolojiyi belirli toplumsal gruplar tarafından paylaşılan ortak bilişsel yapı olarak tanımlamakta ve medya söyleminin bu ideolojik çerçeveler doğrultusunda şekillendiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla medya, kullandığı söylemsel stratejiler aracılığıyla toplumsal olayların algılanışını ve yorumlanışını etkileyen önemli bir aktör konumundadır (Güneş, 2001, s. 96-97).

Bu durumun somut bir örneği olarak Afganistan'da Özbek Türkçesine yönelik kısıtlamalar, özellikle Kasım 2025 yılında Kuzeyinde Cüzcan Üniversitesi tabelasından Özbekçe yazının kaldırılması, geniş çaplı tepkilere neden olmuştur. Bu durum, Tali-

ban'ın Özbek Türkçesi diline ve Türk halklarına yönelik ayrımcı politikalarının bir devamı olarak değerlendirilmekte ve birçok aktivist tarafından kültürel bir saldırı olarak yorumlanmaktadır. Tepkiler, Cüzcan Üniversitesi ana girişindeki tabeladan Özbekçe yazısının kaldırılmasıyla başlamış ve çeşitli aktivistler, siyasetçiler, akademisyenler ve sivil toplum temsilcileri, bu uygulamayı kınayarak Özbek dilinin bir milletin kimliği, tarihi ve kültürel mirası olduğunu belirtmişlerdir. Siyasi Figür olarak Muhammed Muhakkik, bu durumu Özbek halkına yönelik bir aşağılama olarak nitelendirirken. Dr. Hayatullah Emini, bu durumda sessiz kalınması halinde daha büyük haksızlıkların yaşanabileceği uyarısında bulunmuştur. Ankara'da Özbek Dili Milli Günü kutlamalarında da Taliban yönetimimin bu tür politikalar sert bir şekilde eleştirilmiştir.

Tepkiler sadece Cüzcan ile sınırlı kalmamış, Serpul ve Samangan vilayetlerinde de benzer bir durum yaşanmış ve tabelalardan Özbekçe yazsının kaldırılması üzerindeki eleştiri ve tepkilerden dolayı yerel yetkililer, Peştuca tabelayı da kaldırmak zorunda kalmıştır. Aktivistler, Özbek dilinin korunması için somut adımlar atılması gerektiğini, dükkân ve iş yeri tabelalarının Özbekçe yazılması gibi eylemlerle dilin yaşatılmasını önermiştir. Ayrıca, Taliban yönetimindeki Özbek yetkililerin bu duruma sessiz kalması da eleştirilmiştir.

Birçok aktivist, siyasetçi ve akademisyen bu uygulamaların Afganistan'ın çok dilli ve çok kültürlü yapısına aykırı olduğunu, ulusal birliği zedelediğini ve etnik gerilimleri artırdığını belirtmiştir. Afganistan eski Dışişleri Bakanı Hanif Atmar, Özbekçeye yönelik saygısızlığın tüm Afganistan halkına yapılmış bir hakaret olduğunu ifade ederken, genç aktivistlerden Mustafa Kemal, Özbek dilini küçümsemenin İslam dinine hizmet etmiş büyük alimlerin diline saygısızlık anlamına geldiğini vurgulamıştır.

Cüzcan üniversitesi yetkililerinin, Taliban Yükseköğretim Bakanı'nın ziyareti öncesinde Özbekçe tabelayı kaldırdığı ve bu kararın üç yönetici tarafından alındığı halk arasında bilinmektedir. Bu durum, Özbek toplumunda büyük bir hayal kırıklığına ve öfkeye yol açmış, bazı aktivistler Özbekistan'ın bu konudaki sessizliğini eleştirmiştir. Tepkiler sonucunda geçici olarak Özbekçe tabelalar hazırlanmış olsa da kalıcı bir çözüm talep edilmektedir. Afganistan'da Özbek dilinin durumu ve karşılaştığı kısıtlamalar, özellikle Taliban yönetimi altında, Diasporada faaliyet gösteren *Uzbekpedia ve Uzbek TV* tarafından detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Temel olarak, Özbek dilinin kamusal alandaki görünürlüğünün azaltılması ve bu duruma karşı gösterilen tepkiler üzerinde yoğun bir şekilde durulmaktadır.

Uzbekpedia ve Uzbek TV, Özbek diline yönelik kısıtlamaların en belirgin örneklerinden biri olarak Cüzcan Üniversitesi›nin ana girişindeki tabeladan Özbekçe yazıaını kaldırılmasını ve tekrar Farsça, Peştuca ve İngilizce ifadeler içeren yeni bir tabelanın asılmasını göstermektedir. Bu durum, Taliban›ın iktidara gelmesinden sonra Özbek diline ve halkına yönelik artan baskıların bir devamı olarak yorumlanmaktadır. Üniversite yetkililerinin, özellikle Mali ve İdari İşlerden Sorumlu Rektör Yardımcısı İnamullah İnam›ın, Özbekçe tabelanın yeniden asılmayacağını belirtmesi, kısıtlamaların kalıcı olabileceği endişesini artırmıştır. Benzer bir olayın Serpul vilayetinde de yaşandığı, vilayetin ana giriş kapısındaki Özbekçe yazının kaldırılarak yerine Peştuca bir tabela yerleştirildiği ve aktivistlerin tepkisi üzerine Peştuca tabelanın da kaldırılmak zorunda kalındığı belirtilmektedir. Ayrıca daha önce Samangan Üniversitesinin ana giriş kapasındaki tabeladan Özbekçe ifade(Bilim Yurti) kaldırılmıştı. Aktivistlerin yoğun tepki ve eleştirileri sebebiyle tekrar düzenlenmiştir. Bu örnekler, Özbekçe dilinin kamusal alandan sistematik olarak silinmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır.

Afganistan'ın Cüzcan Üniversitesi tabelasından Özbekçe metnin sökülmesi krizine karşı *UzbekPedia ve Uzbek TV* mecralarında üretilen paylaşımlar, Teun A. van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizi (ESA) çerçevesi doğrultusunda incelendiğinde; aktivistler, siyasetçiler ve akademisyenlerin tepkilerinde farklı söylemsel stratejiler, eleştiri biçimleri, meşruiyet gerekçeleri ve retorik amaçlar öne çıkmaktadır:

1. Aktivistlerin Söylem Analizi (): Aktivistler tarafından üretilen söylem, reaksiyonel, yüksek duygusal yoğunluğa sahip ve eyleme geçirici bir nitelik taşımaktadır. Yerel yönetimin Özbekçe tabelaları kaldırmasına karşı edilgen bir mağduriyet söylemi yerine, *"Eğer onlar bir tabelayı kaldırıyorsa, biz yüz yeni Özbekçe tabela hazırlamalıyız."* ve *"Dükkânlarınızın tabelalarını Özbekçe yazın."* gibi somut ve uygulanabilir sivil eylem çağrıları öne çıkmaktadır. Ayrıca bazı aktivistler, Özbek Türkçesini kutsallık ve dil–kimlik bağı çerçevesinde ele alarak dili yalnızca idari bir hak değil, aynı zamanda kültürel varoluşun temel unsuru olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, *"Annemin ak sütünden, kanımın her damlasından yer etmiş kutsal dilim..."* gibi ifadelerle söylemsel düzeyde güçlendirilmektedir. Bunun yanı sıra söylemde, aciliyet söylemi de belirgin biçimde görülmektedir. Dijital aktivizm söyleminde, kültürel hak ihlallerine zamanında karşılık verilmemesinin daha ağır sonuçlar doğuracağı vurgulanmakta; *"Bugün dilimizi elimizden almaya çalışıyorlar, yarın ise bizi yok etmeye kalkışacaklar."* gibi ifadelerle kolektif harekete geçme çağrısı yapılmaktadır.

Van Dijk'ın ideolojik kare yaklaşımı çerçevesinde incelendiğinde, aktivist söyleminde belirgin bir "biz" ve "onlar" karşıtlığı inşa edilmektedir. "Biz" kategorisi; Özbek Türkçesini ve kültürel kimliği korumak amacıyla harekete geçen, fedakârlık gösteren sivil toplum aktörleri, bilinçli gençler ve toplumsal sorumluluk üstlenen bireylerden oluşan olumlu bir iç grup olarak sunulmaktadır. Buna karşılık "onlar" kategorisi ise Özbekçe tabelaların kaldırılmasından sorumlu yerel bürokratlar, Özbek diline yönelik olumsuz tutum sergileyen yönetim temsilcileri ve bu uygulamalar karşısında sessiz kalan yetkililerden oluşan olumsuz bir dış grup olarak kurgulanmaktadır. Böylece söylem, iç grubun olumlu özelliklerini öne çıkarırken dış grubun eylem ve tutumlarını olumsuzlayarak kültürel hak mücadelesinin meşruiyetini güçlendiren ideolojik bir çerçeve oluşturmaktadır.

2. Siyasetçilerin Söylem Analizi (): Bu kültürel baskıya yönelik siyasetçilerin (Mareşal Dostum, Hanif Atmar, Muhammed Muhakkik vb.) söylemi; yerel bir tabela krizini anayasal haklar, uluslararası insan hakları ve tarihsel medeniyet mirası çerçevesine oturtan makro bir retorik üstlenmektedir. Tabela olayını sıradan bir idari tasarruf olmaktan çıkarıp *"sistematik etnik ayrımcılık"*, *"ırkçılık"* ve *"halka yönelik bir aşağılama"* olarak çerçeveletirmişlerdir. Ayrıca siyasetçiler, Türkçe ve Farsçanın 1400 yıllık İslam medeniyetinin temel dillerinden biri olduğunu, fıkıh kaynaklarının (örneğin *Mecelle-i Ahkâm*) Türkçe kaleme alındığını vurgulayarak mevcut yönetimi "tarih ve medeniyet cahili" olmakla itham etmişlerdir. Ayrıca Afganistan Anayasası'nda Özbekçenin 3. millî dil statüsüne atıf yapılarak, kararın gayrimeşru ve kanun dışı olduğu söylenmiştir. Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yaklaşımı çerçevesinde söylem, belirgin bir "biz" ve "onlar" karşıtlığı üzerine inşa edilmektedir. "Biz", çok kültürlü Afganistan kimliğini, anayasal düzeni, toplumsal barışı ve köklü İslam medeniyetini temsil eden meşru siyasi aktörler ve halk olarak olumlanırken; "onlar" ise Taliban rejimi, kabileci ve dışlayıcı politikalarıyla toplumsal ayrışmayı derinleştiren, tarihî ve kültürel mirasa zarar veren bir dış grup olarak olumsuzlanmaktadır.

3. Akademisyenlerin Söylem Analizi (N=9): Akademisyenler ve yazarlar (Dr. Aliye Yılmaz, Dr. Semi Hamid vb.) tarafından üretilen söylemler, tarihsel değerlendirmeler, mekân-kimlik ilişkisi ve toplumsal duyarsızlık eleştirisi etrafında şekillenmektedir. Bu söylemlerde Cüzcan, yalnızca idari bir yerleşim birimi olarak değil, Afganistan Türklerinin medeniyet beşiği olarak tanımlanırken; Özbek Türkçesi ise bu bölgenin tarihsel hafızasını, kültürel sürekliliğini ve kimliğini temsil eden temel bir unsur olarak kavramsallaştırılmaktadır. Akademisyenler, tabelalardan Özbekçe yazı-

lan yazıların kaldırılmasını münferit bir idari karar yerine, dinî söylemlerle meşrulaştırılmaya çalışılan sistematik bir etnik mühendislik ve kamusal alandan kültürel silme politikası olarak değerlendirmektedir. Bunun yanında söylem, yalnızca baskıcı yönetim uygulamalarını değil, aynı zamanda toplumsal duyarsızlığı ve kamuoyunun esas sorunlar yerine tali gündemlere yönelmesini de eleştirmektedir. Van Dijk'ın ideolojik kutuplaşma modeli çerçevesinde söylemde belirgin bir "biz" ve "onlar" ayrımı inşa edilmektedir. "Biz", tarihsel hafızayı koruyan, kültürel mirası savunan ve entelektüel direnişi temsil eden akademisyenler ile aydınlardan oluşan olumlu bir iç grup olarak sunulmaktadır. Buna karşılık "onlar", kültürel mirası tahrip eden yönetim anlayışı ile bu sürece sessiz kalan veya kamuoyunun dikkatini tali gündemlere yönelten duyarsız aktörlerden oluşan olumsuz bir dış grup olarak temsil edilmektedir.

Ulusalar arası diasporada da bu dilsel tasfiye ile ilgili tepkiler bulunmaktadır. Avrupa'da yaşayan Afganistan Özbeklerin ortak bir bildiri yayımlayarak uygulamanın etnik ayrımcılığın açık bir örneği olduğunu belirtmeleri, konunun uluslararası alanda da yankı bulduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu süreçte dilin önemi ve geleceği hakkında yurt içinde ve yurtdışında etkinlilerde düzenlenmiştir. Özbek dilinin korunması ve geliştirilmesinin önemini vurgulayan etkinliklere de değinmektedir. Afganistan dışında (Ankara'da) ve Afganistan içinde (Kunduz'da) Özbek Dili Milli Günü'nün kutlanması, dilin canlılığını ve halkın diline olan bağlılığını göstermektedir. Bu etkinliklerde, devlet kurumları ve eğitim kurumlarında Özbekçenin kullanımının kaldırılması sert bir şekilde eleştirilmiştir. Bu durum, kısıtlamalara rağmen Özbekçe dilinin varlığını sürdürme ve geliştirme çabalarının devam ettiğini göstermektedir.

Yapılan söylem analizi; *Uzbekpedia* ve *Uzbek TV* platformlarının, Taliban yönetiminin Özbek diline yönelik uyguladığı kısıtlayıcı politikaları, bu politikaların sahadaki yansımalarını ve ortaya çıkan kolektif tepkileri nitelikli bir biçimde belgelediğini ortaya koymaktadır. Kamusal alandaki Özbekçe tabelaların kaldırılması örneği; mevcut baskıların yalnızca bir dil tasfiyesi olmadığını, aynı zamanda etno-kültürel ve politik bir kimlik müdahalesi içerdiğini kanıtlar niteliktedir. Bu durum, Afganistan'da hem yerel düzeyde hem de uluslararası kamuoyunda geniş yankı uyandıran bir karşı-söylemin üretilmesini beslemiştir.

Bulgular ve Tartışma

Bennett ve Segerberg'in (2012) kavramsallaştırdığı bağlantılı eylem dinamiği, Afganistan'daki Özbek Türklerinin dilsel hak arayışlarında somut bir karşılık bulmuştur. Afganistan'da Cüzcan Üniversitesi tabelasından Özbekçe ifadenin kaldırılmasına

yönelik yerel halk ve sosyal medya kullanıcılarının yoğun tepkileri üzerine Taliban yönetimi yeni bir tabela yerleştirerek Özbekçe 'Bilim Yurti' ifadesini yeniden eklemiştir. Buna karşın Farsça 'Üniversite' ifadesi yeni tabelada yer almamış, bu durum Taliban'ın kamusal alandaki dil politikalarına yönelik eleştirilerin devam etmesine neden olmuştur. Olay, dijital kamuoyunun baskısının Özbekçenin yeniden tabelaya eklenmesinde etkili olduğunu gösterirken, Farsçanın dışlanmasının ise dilsel temsil ve kültürel haklar konusundaki tartışmaları sürdürdüğünü ortaya koymaktadır (Amu TV, 2025). Bu durum, Fraser'ın (1990) işaret ettiği dijital karşı-kamusal alanların fiziksel kamusal mekânı ve otoriter yönetim politikalarını doğrudan etkileme gücünü göz önüne sermektedir.

Cüzcan Üniversitesi ana girişindeki tabeladan Özbekçe "Bilim Yurdu" ifadesinin kaldırılmasıyla başlayan dilsel ve kültürel tasfiye krizi, dijital mecralarda geniş çaplı bir dijital aktivizme ve söylemsel direnişe dönüşmüştür. Bu bölümde, kültürel tasfiye olyına ilişkin *UzbekPedia* ve *Uzbek TV* Facebook sayfalarında 11-17 Kasım 2025 tarihleri arasında üretilen 146 odaklı içerikten elde edilen ampirik veriler sunulmakta ve Teun A. van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizi (ESA) ile dijital aktivizm literatürü ışığında tartışılmaktadır.

Araştırmadan elde edilen bulgular; reaksiyonların zamansal seyri, kullanılan multimedya formatlarının dağılımı ve sürece yön veren aktörlerin (aktivistler, siyasetçiler ve akademisyenler) üstlendiği söylemsel roller çerçevesinde üç temel eksende kategorize edilmiştir. Söylemin kimler tarafından, hangi araçlarla ve nasıl bir meşruiyet zemini üzerinden inşa edildiğini ortaya koyan bu veriler, kamuoyunun kültürel beka krizlerinde sergilediği tepki dinamiklerini ve faillik yapısını bütüncül bir perspektifle gözler önüne sermektedir.

Vaka analizinden elde edilen bulgular, Özbek gençliğinin ve diaspora topluluklarının kültürel hakların savunulmasında öncü aktörler olarak öne çıktığını kanıtlamaktadır. Sosyal medya aracılığıyla yürütülen koordineli paylaşımlar, yerel bir sorunun kısa sürede ulusal ve uluslararası gündeme taşınmasını sağlayarak dijital ağların kolektif eylem kapasitesini pekiştirmiştir. Nitekim yerel halk, diaspora ve sosyal medya kullanıcılarının yoğun tepkisi üzerine Taliban yönetiminin Özbekçe "Bilim Yurdu" ifadesini tabelaya yeniden eklemek zorunda kalması (Etilaatroz, 2025), dijital kamuoyu baskısının sembolik kültürel hakların korunmasında somut sonuçlar üretebildiğini göstermektedir. Bununla birlikte dijital platformlar, yalnızca bir protesto alanı değil; kültürel belleğin kayıt altına alındığı, ihlallerin belgelendiği ve kolektif

hafızanın gelecek kuşaklara aktarıldığı dijital birer arşiv işlevi üstlenmiştir. Bu yönüyle dijital aktivizm, Afganistan Özbeklerinin kültürel bekasının korunmasında hem toplumsal mobilizasyonu güçlendiren hem de kültürel sürdürülebilirliği destekleyen stratejik bir araç niteliği taşımaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Cüzcan Üniversitesi tabelasından Özbekçe yazılan (Bilim Yurti) ifadesinin kaldırılmasıyla başlayan dilsel tasfiye krizine karşı *UzbekPedia* ve *Uzbek TV* Facebook platformlarında geliştirilen dijital aktivizmin niteliğini, dinamiklerini ve söylemsel inşasını incelemiştir. Elde edilen ampirik bulgular; dijital mecraların yalnızca bir tepki ve protesto alanı olmadığını, aynı zamanda etnik ve kültürel hakların savunulmasında, kamuoyu baskısı oluşturulmasında ve kolektif hafızanın belgelenmesinde stratejik bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır. Araştırma sonucunda, aktivistler, siyasetçiler ve akademisyenlerin farklı söylemsel paylaşımlar ile kültürek hegemonyaya karşı yerel bir dilsel müdahaleyi ulusal ve uluslararası düzeyde sembolik bir kültürel beka direnişine dönüştürdüğü tespit edilmiştir.

Kültürel hegemonya, egemen gücün toplumsal düzeni yalnızca zor kullanarak değil, kendi değer, dil ve sembolik sistemlerini meşru kılarak kurması sürecidir. Bu düzenin sürdürülmesinde dilsel tasfiye; ötekileştirilen grupların ana dillerini kamusal alandan silme, kurumsal düzeyde görünmez kılma ve kimliksel belleklerini tahrip etme yöntemi olarak işlev görmektedir. Sembolik şiddet niteliğindeki bu müdahale, fiziksel bir baskı uygulamaktan ziyade, azınlık grupların kendi kültürlerini ve dillerini yetersiz veya tehdit unsuru olarak algılamalarına yol açmaktadır. Dolayısıyla kamusal alandaki tabelaların kaldırılmasından dilsel kısıtlamalara kadar uzanan uygulamalar; meşruiyetini hegemonik ideolojiden alan, örtük ama derin bir sembolik şiddet biçimi ve kimliksizleştirme stratejisidir.

Afganistan'da 2021 sonrası dönemde belirginleşen kültürel görünmezlik politikaları, üniversite tabelalarındaki etnik dil unsurlarının kaldırılması ve geleneksel kıyafetlere (doppi/Özbek şapkası) yönelik müdahaleler aracılığıyla sembolik bir nitelik kazanmıştır. Ancak bu uygulamalar, Özbek Türklerinin kültürel kimliklerini savunma mücadelesini sona erdirmek yerine, dijital platformlara taşınmasını hızlandırmıştır. David Maybury-Lewis'in "Kültürel Beka" yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, *Uzbek TV* ve *UzbekPedia* gibi sosyal medya platformları yalnızca haber paylaşımının yapıldığı mecralar değil; aynı zamanda kültürel kimliğin görünür kılındığı, kolektif hafızanın yeniden üretildiği ve kültürel hak taleplerinin dile getirildiği alter-

natif kamusal alanlar olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda dijital aktivizm, kültürel sürekliliğin sağlanması ve kültürel hakların savunulması açısından stratejik bir araç niteliği taşımaktadır. Araştırmada incelenen dilsel tasfiye olayı, yerel toplumsal direniş ile diaspora ağlarının dijital ortamda kurduğu iş birliğinin, kültürel hak savunuculuğunu ulusötesi bir düzleme taşıdığını ve kamuoyu oluşturma süreçlerinde somut etkiler ortaya koyabildiğini göstermektedir.

Nitekim araştırmadaki aktör dağılımı bulguları, David Maybury-Lewis'in Kültürel Beka yaklaşımını destekler nitelikte heterojen bir dijital blok yapısına işaret etmektedir. Alanı ampirik verilerle besleyen sivil aktivistler (%80,1), bu verilere politik vizyon kazandıran siyasetçiler (%13,7) ve süreci bilimsel-tarihsel hafızaya kaydeden akademisyenler (%6,2), dilsel tasfiyeye karşı bütüncül ve ulusötesi bir karşı-kamusal söylem üretmeyi başarmışlardır. Sonuç olarak dijital platformlar, yalnızca bilgi paylaşımını sağlayan iletişim araçları değil; Afganistan Türklerinin kültürel belleğinin korunmasına, kimliklerinin görünürlüğünün sürdürülmesine ve kültürel bekanın desteklenmesine katkı sağlayan stratejik dijital kamusal alanlar olarak değerlendirilmelidir.

Bu kapsamda, Afganistan Türklerinin kültürel bekasının korunması ve kimliğin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi amacıyla aşağıda öneriler sunulmaktadır:

- **Eğitim Haklarının Güvence Altına Alınması:** Ana dilde eğitim hakkının en az 12. sınıfa kadar güvence altına alınması ve bu hakkın ulusal ile uluslararası platformlarda etkin biçimde savunulması gerekmektedir.
- **Türk Dünyası Dijital Medya Ağının Kurulması:** Türk Dünyası ülkeleri ve diaspora toplulukları arasında bilgi paylaşımını, koordinasyonu ve ortak kamuoyu oluşturmayı destekleyecek kurumsal bir *Türk Dünyası Dijital Medya Ağı* kurulmalı, böylece dijital aktivizmin kurumsal kapasitesi güçlendirilmelidir.
- **Uluslararası Lobi ve Kültürel Diplomasi:** UNESCO başta olmak üzere uluslararası kuruluşlar nezdinde yürütülecek sistematik lobi faaliyetleri ve kültürel diplomasi girişimleri artırılmalı; Afganistan Türklerinin dilsel ve kültürel haklarının korunmasına yönelik uluslararası farkındalık oluşturularak somut adımlar atılmalıdır.

Kaynakça

Garip, S. (2022). Dijital Aktivizm ve Sosyal Medya Aktivizm Kavramlarını Ayırmak: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Ululslararası Ekonomi ve Siyaet Bilimler Dergisi, 6*(14), s. 81-89.

Afghanistan International. (2025, 11 12). طالبان «زبان اوزبیکی» را از لوحه دانشگاه جوزجان حذف کرد. Afghanistan International: https://www.afintl.com/202511125655 adresinden 29.07.2026 tarihinde alındı

Amu TV. (2025, 11 20). طالبان زبان ازبیکی را به لوحه دانشگاه جوزجان بازگرداندند. https://amu.tv/fa/: https://amu.tv/fa/211858/ adresinden 26.07.2026 tarihinde alındı

Emre, P. (2009). Toplumsal Hareketlerde İnternet Kullanımı. N. Türkoğlu, & S. Alayoğlu içinde, *Karaelmas 2009: Medya ve Kültür* (s. 149-164). İstanbul: Urban.

Etilaatroz. (2025, 11 20). واژه‌ی اوزبیکی «دانشگاه» دوباره در لوحه‌ی دانشگاه جوزجان اضافه شد. etilaatroz.com: https://www.etilaatroz.com/245540/the-uzbek-word-for-university/ adresinden 28.07.2026 tarihinde alındı

Güneş, S. (2001). *Medya ve Kültür: Sessiz Yığınların Kültürel İntiharı.* Ankara: Vadi Yayınları.

İnceoğlu, Y., & Çoban, S. (2015). Sokak ve Dijital Aktivizm: Eylemin Sokaktan Sier Uzaya Taşınması ya da Vice Versa. Y. İnceoğlu, & S. Çoban içinde, *İnternet ve Sokak: Sosyal Medy dijital Aktivizzm ve Eylem* (s. 19-72). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İvsi. (۱۲ ۱۲, ۲۰۲۵). راهکارهای مؤثر برای مقابله با آسیب‌های فرهنگی و حفظ هویت ملی. ivsi.ir: https://ivsi.ir/cultural-protection/ adresinden 30.07.2026 tarihinde alındı

Karagöz, K. (2016). Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm Hareketleri.

Maybury-Lewis, D. (2002). *Indigenous peoples, ethnic groups, and the state* (2. b.). Boston: Allyn & Bacon.

Melucci, A. (1996). *Challenging codes: Collective action in the information age.* New York: Cambridge University Press.

Tiryaki, S. (2020). *Toplumsal Hareketler ve Medya.* Konya: Literaütrk.

Turhan, D. (2017). Dijital Aktivizm. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(26), s. 26-44.

Van Dijk, T. (1998). *Ideology: A multidisciplinary approach.* Londra: SAGE Publications.

William, W., & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society, 15*(5), s. 739–768. https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661 adresinden 25.07.2026 tarihinde alındı

Zafer, C. (2021). *Sosyal Medya ve Toplum.* İstanbul: Literatürk.

DİJİTAL ÇAĞDA EĞİTİM VE İLETİŞİM: SOSYAL MEDYANIN İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNDE KİMLİK İNŞASI VE KÜLTÜREL SÜREKLİLİKTEKİ ROLÜ

Zeki OKYAY*
Aygerim TOKTOBEKOVA**

Özet

Bu çalışmanın amacı, dijital çağda sosyal medya kullanımının ilkokul öğrencilerinin kimlik inşası ve kültürel süreklilik süreçlerindeki rolünü inceleyerek, eğitimcilerin bu süreçte üstlendiği rehberlik işlevini ortaya koymaktır. Araştırma, Kırgızistan'da saha çalışması olarak gerçekleştirilmiş olup nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda Kırgızistan'ın Çüy bölgesinin Cayıl ilçesindeki Kanat Derbişev Taldı-Bulak Genel Eğitim Okulunda bulunan 5. 6. ve 7. sınıflarda öğrenim gören toplam 20 öğrenci ile görüşmeler yapılmıştır. Öğrencilere sosyal medya kullanım alışkanlıkları, kültürel içeriklere maruz kalma düzeyleri ve kimlik algılarıyla ilgili 11 açık uçlu soru yöneltilmiş ve elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Araştırma bulgularına göre, öğrencilerin önemli bir kısmının sosyal medya platformlarını aktif olarak kullandığı, bu platformlar aracılığıyla hem yerel hem de küresel kültürel unsurlarla etkileşime girdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, öğrencilerin dijital içeriklere sıklıkla maruz kaldığı ve bunun neticesinde kimlik algılarında değişimler yaşadığı, ancak aile ve okul ortamında aktarılan kültürel değerlerin bu süreci dengeleyici bir rol oynadığı görülmüştür. Ayrıca öğretmenlerin bilinçli yönlendirmelerinin, öğrencilerin medya içeriklerini eleştirel değerlendirme becerilerini geliştirdiği belirlenmiştir.

Sonuç olarak, sosyal medyanın ilkokul öğrencilerinin kimlik gelişimi üzerinde hem fırsatlar hem de riskler barındırdığı söylenebilir. Bu doğrultuda, eğitimcilerin medya okuryazarlığı temelli yaklaşımları ders süreçlerine entegre etmeleri ve kültürel değerlerin dijital ortamda desteklenmesine yönelik stratejiler geliştirmeleri önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, kimlik inşası, kültürel süreklilik, medya okuryazarlığı, ilkokul öğrencileri.

* Arş. Gör. Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, ORCID: 0000-0002-9507-9414 zeki.okyay@manas.edu.kg
** Yüksek Lisans Öğrencisi, Uluslararası Orta Asya Üniversitesi, Pedagoji ABD, ORCID: 0009-0006-1248-2141 aigerim.toktobek02@gmail.com

EDUCATION AND COMMUNICATION IN THE DIGITAL AGE: THE ROLE OF SOCIAL MEDIA IN IDENTITY CONSTRUCTION AND CULTURAL CONTINUITY AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract

The aim of this study is to examine the role of social media use in the processes of identity construction and cultural continuity among primary school students in the digital age, and to reveal the guidance function undertaken by educators in this process. The research was conducted as a field study in Kyrgyzstan, employing semi-structured interview techniques drawn from qualitative research methods. Within this scope, interviews were conducted with a total of 20 students attending the 5th, 6th, and 7th grades at the Kanat Derbishev Taldy-Bulak General Secondary School, located in the Jayyl district of the Chuy region of Kyrgyzstan. Participants were asked 11 open-ended questions concerning their social media usage habits, levels of exposure to cultural content, and perceptions of identity, and the data obtained were evaluated using descriptive analysis.

According to the research findings, a significant proportion of the students were found to actively use social media platforms and to interact with both local and global cultural elements through these platforms. It was further observed that students were frequently exposed to digital content, resulting in shifts in their perceptions of identity; however, the cultural values transmitted within the family and school environment were seen to play a balancing role in this process. Additionally, it was determined that the deliberate guidance provided by teachers contributed to the development of students' critical evaluation skills regarding media content.

In conclusion, it can be stated that social media carries both opportunities and risks with respect to the identity development of primary school students. Accordingly, it is recommended that educators integrate media literacy-based approaches into their instructional processes and develop strategies aimed at supporting cultural values within digital environments.

Keywords: Social media, identity construction, cultural continuity, media literacy, primary school students.

Giriş

Dijital teknolojilerde yaşanan hızlı gelişmeler, bireylerin bilgiye erişim, iletişim kurma ve sosyalleşme biçimlerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Özellikle sosyal medya platformlarının günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline gelmesi, çocukların ve ergenlerin dijital ortamlarda geçirdikleri süreyi artırmış; bu durum eğitim, iletişim ve gelişim süreçlerinin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Günümüzde TikTok, Instagram ve YouTube gibi platformlar yalnızca eğlence amacıyla kullanılan dijital ortamlar olmaktan çıkmış; bireylerin öğrenme, kendilerini ifade etme, rol model seçme, sosyal ilişkiler kurma ve kültürel değerlerle etkileşim geliştirme süreçlerinde de etkili iletişim alanları hâline gelmiştir. Özellikle ilkokul ve ortaokul çağındaki öğrenciler açısından sosyal medya, kimlik gelişiminin şekillendiği ve kültürel aidiyet duygusunun farklı biçimlerde deneyimlendiği önemli bir dijital çevre olarak değerlendirilmektedir.

Çocukluk dönemi, bireyin benlik algısının oluştuğu, toplumsal değerleri öğrendiği ve kültürel kimliğini geliştirmeye başladığı kritik gelişim evrelerinden biridir. Bu süreçte aile, okul ve akran çevresi kadar dijital medya ortamları da çocukların düşünce, davranış ve değer yargılarının oluşumunda etkili olabilmektedir. Sosyal medya aracılığıyla çocuklar yalnızca kendi kültürlerine ait içeriklerle değil, aynı zamanda farklı toplumların yaşam biçimleri, değerleri ve kültürel pratikleriyle de karşılaşmaktadır. Bu durum bir yandan kültürlerarası farkındalığın gelişmesine katkı sağlayabilirken, diğer yandan kimlik oluşumu ve kültürel süreklilik açısından yeni fırsatlar ve çeşitli riskler ortaya çıkarabilmektedir. Dolayısıyla sosyal medyanın çocukların kimlik inşası ve kültürel aidiyet süreçleri üzerindeki etkilerinin eğitim ve iletişim perspektifinden incelenmesi önem taşımaktadır.

Literatürde sosyal medya kullanımının çocuklar ve gençler üzerindeki etkilerini ele alan çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen, bu çalışmaların önemli bir bölümü sosyal medya bağımlılığı, ekran süresi, akademik başarı, psikolojik iyi oluş veya dijital medya okuryazarlığı gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buna karşılık sosyal medyanın ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin kimlik inşası, kültürel süreklilik, aidiyet duygusu ve kültürel farkındalık üzerindeki rollerini öğrencilerin kendi deneyimleri üzerinden birlikte ele alan nitel çalışmaların daha sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca Kırgızistan bağlamında gerçekleştirilen saha araştırmalarının sayısının da sınırlı olması, bu araştırmanın ilgili literatüre katkı sağlayabilecek yönlerinden birini oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, dijital çağda sosyal medyanın ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin kimlik inşası, kültürel süreklilik ve sosyal algıları üzerindeki rolünü öğrencilerin deneyim ve görüşleri doğrultusunda incelemektir. Araştırmada öğrencilerin sosyal medya kullanım alışkanlıkları, içerik tercihleri, rol model algıları, dijital ortamlarda kültürel içeriklerle karşılaşma durumları, aidiyet duyguları, farklı kültürlere yönelik yaklaşımları, kimlik algıları ile aile ve okulun yönlendirici rolleri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Böylece sosyal medyanın öğrencilerin bireysel ve kültürel gelişim süreçlerine ilişkin etkilerinin çok boyutlu olarak ortaya konulması hedeflenmiştir.

Araştırma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülmüş olup veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Kırgızistan'ın Çüy bölgesi Cayıl ilçesinde bulunan Kanat Derbişev Taldı-Bulak Genel Eğitim Okulunda öğrenim gören 5., 6. ve 7. sınıf düzeyindeki toplam 20 öğrenci oluşturmaktadır. Amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ve öğrencilerin görüşleri belirlenen temalar doğrultusunda yorumlanmıştır.

Sonuç olarak bu araştırmanın, sosyal medyanın çocukların kimlik gelişimi ve kültürel süreklilik üzerindeki etkilerini eğitim ve iletişim disiplinlerinin kesişiminde ele alarak hem kuramsal tartışmalara hem de uygulamaya yönelik değerlendirmelere katkı sunması beklenmektedir. Araştırmadan elde edilen bulguların eğitimciler, aileler ve politika yapıcılar açısından dijital medya okuryazarlığının geliştirilmesi, güvenli sosyal medya kullanımının desteklenmesi ve kültürel değerlerin dijital ortamda sürdürülebilir biçimde aktarılmasına yönelik çalışmalara ışık tutacağı değerlendirilmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Dijital Çağda Eğitim, İletişim ve Sosyal Medya

1.1.1. Eğitimde Dijitalleşme ve Yeni Medya

Dijital teknolojilerin ve yeni medya araçlarının toplumsal yaşama hızla nüfuz etmesi, eğitim sisteminde kapsamlı ve yapısal dönüşümlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Prensky (2001), bu dönüşümü yalnızca kuşaklar arasındaki olağan farklılıklarla açıklanabilecek bir değişim olarak değil, eğitim alanında geri döndürülemez nitelikte bir "tekillik" (singularity), başka bir ifadeyle son derece önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirmektedir. Araştırmacıya göre günümüz eğitim kurumlarında öğrenim gören öğrenciler, yeni medya ve dijital teknolojilerin dilini doğal bir şe-

kilde kullanan “dijital yerliler” (Digital Natives) olarak tanımlanmaktadır. Yaşamları boyunca etkileşimli dijital oyunlar, internet ve mobil iletişim teknolojileriyle iç içe büyüyen bu kuşak, bilgiyi algılama, işleme ve değerlendirme biçimleri bakımından önceki kuşaklardan belirgin ölçüde ayrılmaktadır. Dijital yerliler, doğrusal olmayan (hipermetin temelli) bilgi arama süreçlerine, aynı anda birden fazla görevi yürütebilmeye (multitasking) ve anlık geri bildirim almaya alışkın bireylerdir (Prensky, 2001).

Eğitimin dijitalleşmesi sürecinde ortaya çıkan temel sorunlardan biri, öğretim yöntemleri ile öğrenci profili arasındaki uyumsuzluktur. Geleneksel eğitim anlayışı içerisinde yetişmiş ve klasik öğretim yöntemlerini benimsemiş öğretmenler, yani “dijital göçmenler” (Digital Immigrants), yeni medya çağının gerektirdiği iletişim ve öğretim anlayışına uyum sağlama sürecinde önemli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu bağlamda eğitimin dijitalleşmesi yalnızca okulların teknolojik altyapılarının güçlendirilmesi anlamına gelmemekte; aynı zamanda eğitim programlarının, öğretim yöntemlerinin ve öğrenme içeriklerinin yeni medya ortamlarının dinamiklerine uygun biçimde yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmaktadır. Prensky (2001), pedagojik içeriğin hem geleneksel bilgi birikimini hem de geleceğin becerilerini kapsayacak şekilde oyunlaştırma (gamification), görselleştirme ve etkileşim temelli dijital öğretim uygulamaları aracılığıyla dönüştürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla yeni medya çağında eğitim politikalarının temel amacı, öğrencileri geleneksel öğrenme kalıplarına uyum sağlamaya zorlamak değil; dijital teknolojilerin sunduğu olanakları öğretim süreçlerine etkili ve pedagojik açıdan anlamlı biçimde entegre etmektir (Prensky, 2001).

Günümüzde dijital teknolojiler ve yeni medya araçları, bireylerin gündelik yaşamının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş ve eğitim ortamlarının yapısını köklü biçimde dönüştürmeye başlamıştır. Bununla birlikte Selwyn (2022), bu dönüşümün eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayarak, dijitalleşmeye yönelik koşulsuz bir teknoloji iyimserliğinin gerçekçi olmadığını ifade etmektedir. Araştırmacıya göre yeni medyanın eğitim süreçlerine entegre edilmesi, yalnızca dijital araçların veya yazılımların kullanılmasından ibaret değildir. Aksine bu süreç, bilginin üretilmesini, paylaşılmasını, dolaşıma sokulmasını ve öğrenilmesini yeniden şekillendiren çok boyutlu toplumsal bir dönüşümü ifade etmektedir. Her ne kadar yeni medya, öğretim süreçlerini daha esnek, etkileşimli ve erişilebilir hâle getirme potansiyeline sahip olsa da eğitimde fırsat eşitsizliklerinin derinleşmesi, kişisel verilerin güvenliği, dijital gözetim mekanizmaları ve algoritmik yönlendirme gibi önemli yapısal riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle eğitimin dijitalleşme sürecini

değerlendirirken, "Bu teknoloji nasıl çalışmaktadır?" sorusundan önce, "Bu teknoloji eğitimin temel amaçlarını, değerlerini ve işleyişini nasıl etkilemektedir?" sorusunun ele alınması gerekmektedir. Sonuç olarak yeni medya, eğitimi mekanik biçimde geliştiren sihirli bir araç olarak değil; eğitim politikalarını, öğretim süreçlerini ve toplumsal ilişkileri yeniden şekillendiren, eleştirel değerlendirmeyi gerektiren ideolojik ve sosyoteknik bir olgu olarak değerlendirilmelidir (Selwyn, 2022).

1.2. Kimlik İnşası ve Kültürel Süreklilik

1.2.1. Kimlik kavramı ve çocukluk döneminde gelişimi

Kon'un kimlik gelişimi yaklaşımına göre kimlik (identity), bireyin kendisini algılama ve tanımlama biçimini ifade eden benlik kavramının (self-concept) ani bir şekilde oluşan bir olgu olmadığını; çocukluk döneminden başlayarak uzun yıllara yayılan gelişimsel bir sürecin ürünü olduğunu göstermektedir. Çocukluk döneminde benlik bilinci büyük ölçüde dış çevreye bağımlıdır ve çocuk, kendisini çevresindeki yetişkinlerin (anne-baba, öğretmen vb.) değerlendirmeleri, sergilediği somut davranışlar ve üstlendiği sosyal roller aracılığıyla tanımlamaktadır. Bu dönemde benlik algısı, derin psikolojik öz değerlendirmeden uzak, daha çok somut ve geçici özellikler taşımaktadır. Bununla birlikte birey gelişim sürecinde ilerledikçe, özellikle çocukluktan ergenliğe geçiş döneminde, iç dünyası dış gerçeklikten giderek ayrışmakta ve bağımsız bir anlam kazanmaya başlamaktadır. Kon'a (1989) göre, ancak erken gençlik dönemine geçişle birlikte çocuklukta dağınık hâlde bulunan benlik tasarımları bütünleşerek sistematik bir yapı kazanmakta; böylece bireyin kendine özgü özelliklerini, sürekliliğini ve toplum içindeki yerini kavramasını sağlayan gerçek psikolojik kimliğin temelleri atılmaktadır.

Kon (1989), benlik bilincinin oluşumunu daha çok toplumsal gelişim perspektifinden ele alırken, Erikson (1968) kimlik oluşumunu bireyin yaşam boyu devam eden psikososyal gelişim süreci içerisinde açıklamaktadır. Erikson'un kuramına göre kimlik, bireyin kendi içsel bütünlüğünü, zaman içerisinde süreklilik gösteren benliğini ve toplumla kurduğu derin bağı fark etmesini ifade etmektedir. Bu süreç çocukluk döneminde başlamakta ve yaşamın her gelişim evresinde karşılaşılan belirli psikososyal krizlerin başarılı biçimde çözümlenmesiyle şekillenmektedir (Erikson, 1968).

Gelişimin ilk dönemlerinde çocuk, çevresine karşı temel güven duygusunu kazanmakta; daha sonraki aşamalarda ise özerklik (autonomy) ve girişimcilik (initiative) duygularını geliştirmektedir. Okul döneminde ise çalışkanlık (industry) ve

yeterlilik duygusu ön plana çıkmaktadır. Erikson'a (1968) göre çocukluk sürecinde kazanılan bu olumlu deneyimlerin her biri, gelecekte oluşacak kimliğin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Çocuk, bu gelişim evrelerini başarıyla tamamladığında, ergenlik döneminin en önemli gelişimsel görevi olan kimlik krizini (identity crisis) sağlıklı biçimde çözmeye daha hazır hâle gelmektedir. Sonuç olarak çocukluk döneminde farklı roller ve özdeşimler (identifications) biçiminde ortaya çıkan benlik unsurları, ergenlik döneminde bütünleşerek tutarlı, süreklilik gösteren ve yetişkin bireyin ego kimliğine (ego identity) dönüşmektedir (Erikson, 1968).

Kişilik, bireyin fizyolojik, bilişsel ve sosyal özelliklerini bir araya getiren çok boyutlu ve karmaşık bir yapı olduğundan, bilimsel literatürde üzerinde uzlaşılmış tek bir tanımı bulunmamaktadır (Atak 2011). Psikoloji literatüründe kişilik, genel olarak bireyin kendisine yönelttiği "Ben kimim?" sorusuna verdiği yanıt olarak tanımlanmaktadır (Atak 2011). Erikson bu kavramı bireyin içsel duygu dünyasını ve psikolojik yapılanmasını ifade eden bir olgu olarak ele alırken, Marcia ise kişiliği bireyin inançları, değerleri, istekleri ve yaşam öyküsünden oluşan dinamik bir yapı şeklinde açıklamaktadır (Atak 2011).

1.2.2. Dijital ortamda kimlik inşası

Günümüz dijital ortamı ve internet ekosistemi, ergenlik dönemindeki bireylerin kendilerini tanıma ve benlik kavramını (self-concept) oluşturma süreçlerine doğrudan etki eden temel toplumsallaşma araçlarından biri hâline gelmiştir (Korotin 2025). Korotin'in araştırmasına göre dijital ortamda kimliğin inşası, çalışmada "sanal kimlik (virtual identity)"olarak kavramsallaştırılmakta olup, bireyin çevrim içi kimlik sunumunu, internet ortamındaki iletişim biçimlerini ve psikolojik özelliklerini bütünleştiren dinamik bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Korotin 2025). Ergenlerin sanal kimliklerini keşfetme ve inşa etme sürecine daha yoğun biçimde yönelmeleri, internet ortamındaki davranışlarının daha belirgin hâle gelmesine ve gerçek yaşamdan uzaklaşarak internet bağımlılığına (cyber addiction) yönelme riskinin artmasına neden olmaktadır (Korotin 2025). Bununla birlikte araştırma bulguları, dijital ortamda kimliğin inşa edilme biçiminin bireylerin cinsiyet ve yaş özelliklerine göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır (Korotin 2025).

Örneğin 17–18 yaş grubundaki erkek ergenler, dijital ortamda üstlendikleri rolleri ve kimliklerini daha bilinçli biçimde algıladıkça, sanal toplulukların kendine özgü norm ve kurallarına uyum sağlamaya yönelmekte, hatta zaman zaman toplumsal normlarla çelişebilecek saldırgan davranışları benimsemeye eğilim göstermektedirler

(Korotin 2025). Bu durum, gençlerin okul yaşamında karşılaştıkları sınırlamalardan uzaklaşarak internet ortamında daha özgür hareket etme isteğiyle ilişkilendirilmektedir (Korotin 2025). Buna karşılık aynı yaş grubundaki kız ergenler, dijital ortamda kimliklerini bilinçli biçimde oluştururken dış görünüşlerini estetik açıdan daha çekici göstermeye ve çevrim içi profillerinde idealize edilmiş bir benlik sunumu oluşturmaya daha fazla önem vermektedirler (Korotin 2025). Bu eğilim, özellikle sosyal medya platformlarında diğer kullanıcılar üzerinde, özellikle de karşı cins üzerinde olumlu bir izlenim bırakma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Korotin 2025).

Sonuç olarak dijital ortamda kimlik inşa etme süreci, yalnızca bilinçli tercihler doğrultusunda gerçekleşmemekte; aynı zamanda bireyin kendi amaç ve motivasyonlarını tam olarak fark etmeden, çevresindekilere benzemeye yönelik sosyal uyum çabasıyla da şekillenebilmektedir (Korotin 2025).

1.3. Medya Okuryazarlığı ve Eğitimcinin Rehberlik Rolü

1.3.1. Medya okuryazarlığı kavramı ve önemi

Günümüz dijital çağında özellikle genç kuşakların günlük yaşamı, gelişim süreçleri ve iletişim pratikleri büyük ölçüde medya ortamlarında gerçekleşmektedir. Bilgi ve iletişim ortamlarının toplumsal yaşamdaki etkisinin giderek artması, eğitim sisteminin tüm kademelerinde medya okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasını zorunlu hâle getirmiştir. Bilimsel literatürde medya okuryazarlığı; farklı tür ve formatlardaki bilgileri bulma, analiz etme, değerlendirme ve etkili bir biçimde sunabilme yetkinliği olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda medya okuryazarı birey, yalnızca bilgi kaynaklarının işleyişini kavrayan değil, aynı zamanda karşılaştığı bilgi ve medya içeriklerini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirebilen kişi olarak kabul edilmektedir (Zheltukhina vd. 2023).

Medya okuryazarlığının önemi, özellikle gelişim çağındaki gençlerin psikolojik ve bilişsel özellikleriyle de yakından ilişkilidir. Gorskov ve Shamigulova'nın belirttiği üzere, günümüz gençleri sanal dünya ile gerçek yaşam arasındaki sınırları giderek daha az ayırt edebilmektedir. Bilgiye son derece hızlı ulaşma eğiliminde olmaları, özellikle sesli ve görsel içerikleri öncelikli olarak tüketmeleri, buna karşın bilgiye erişme, doğrulama ve değerlendirme becerilerinin yeterince gelişmemiş olması, onların toplumsal ve siyasal süreçlerde yanlış yönlendirilme riskini artırmaktadır. Özellikle yanlış ve yanıltıcı bilgiler (fake news), gençlerin dünya görüşü ve gerçeklik algısı üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilmektedir. Bu noktada medya okuryazarlığı, bireylerin bilgiye eleştirel

yaklaşmasını sağlayan ve yanlış bilgi ile manipülasyonu ayırt etmelerine yardımcı olan bir "gerçeklik serumu" işlevi görmektedir (Zheltukhina vd. 2023).

1.3.2. Kırgızistan Bağlamında Medya Okuryazarlığı Kavramı

Kırgızistan'da internet teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte medya ve bilgi okuryazarlığı (Media and Information Literacy–MIL), yalnızca geleneksel kitle iletişim araçlarıyla sınırlı bir yeterlilik olmaktan çıkmış, toplumun tüm kesimleri için temel bir yaşam becerisi hâline gelmiştir. Bu nedenle medya ve bilgi okuryazarlığının eğitim sistemine okul öncesi ve okul çağından itibaren dâhil edilmesi önemli bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, çocukların eğitim süreçlerinde ve günlük yaşamlarında bilgiye doğru yöntemlerle ulaşmalarını, elde ettikleri bilgileri eleştirel biçimde analiz etmelerini ve farklı bilgi kaynaklarını karşılaştırarak değerlendirmelerini desteklemektedir. Orta Asya'daki birçok ülkeden farklı olarak Kırgızistan'da medya ve bilgi okuryazarlığı bileşenlerinin eğitim sistemine entegrasyonuna yönelik projeler devlet düzeyinde desteklenmiş ve uygulanmıştır. Söz konusu süreç, öğretmenleri, öğrencileri ve velileri kapsayan bütüncül bir yaklaşımla yürütülmektedir (UNESCO 2021, 43).

Medya ve bilgi okuryazarlığı kavramının başlangıçta eğitim sistemi açısından yeni ve yeterince tanınmayan bir alan olması nedeniyle, öğretmenler arasında "Neler öğretilmelidir?" ve "Bu içerikler hangi yöntemlerle öğretilmelidir?" soruları ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda öncelikli hedef, öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek ve bilgiye eleştirel yaklaşabilme yeterliliklerini güçlendirmek olmuştur. Bu amaçla, özel olarak düzenlenen medya laboratuvarları ve hizmet içi eğitim programları aracılığıyla öğretmenlerin medya ve bilgi okuryazarlığı alanındaki bilgi ve becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütülmüştür (UNESCO 2021, 44).

1.3.3. Dijital çağda öğretmenin rehberlik rolü

Dijital teknolojilerin eğitim süreçlerine hızla entegre edilmesi, öğretmenin geleneksel anlamda yalnızca bilgi aktaran kişi rolünü geri plana iterek, onu öğrenme sürecini yönlendiren ve öğrencilere rehberlik eden bir eğitimci konumuna taşımaktadır (Çetinkaya vd. 2025). Bu dönüşümün temel nedenlerinden biri, dijital ortamlarda sunulan kısa ve görsel ağırlıklı içeriklerin öğrencilerin dikkatini çekme konusunda etkili olmasına karşın, bilginin derinlemesine öğrenilmesi yerine yüzeysel biçimde işlenmesine yol açabilmesidir. Bu durum ise akademik öğrenmenin niteliğini olumsuz etkileyebilmektedir. Öğrenciler, internet ortamında resmî öğretim programlarının

ötesinde çok sayıda alternatif bilgi kaynağına erişebilmekte; ancak bu bilgi bolluğu içerisinde güvenilir ve bilimsel bilgi ile yanlış veya yanıltıcı bilgiyi ayırt edebilmeleri için öğretmenin rehberliğine ihtiyaç duymaktadırlar. Dolayısıyla çağdaş öğretmen, yalnızca bilgi aktaran bir eğitimci değil; öğrenciyi pasif bilgi alıcısı konumundan çıkaran, dijital dünyada karşılaşılan bilgilerin doğruluğunu, güvenilirliğini ve bilimsel niteliğini sorgulamasına rehberlik eden temel aktör olarak değerlendirilmelidir (Çetinkaya vd. 2025).

Kırgız Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından 14 Mart 2025 tarihli ve 131 sayılı Karar ile kabul edilen Genel Ortaöğretim Devlet Eğitim Standardı, çağdaş eğitim anlayışında bilgi ve dijital yeterliliklerin geliştirilmesini öncelikli hedeflerden biri olarak kabul etmektedir. Dijital çağda bu yeterlilik, öğrencinin yalnızca bilgiye erişmesini değil; aynı zamanda bilgiyi bağımsız olarak araştırabilmesini, analiz edebilmesini, işleyebilmesini ve dijital ortamlarda karşılaştığı karmaşık yaşam problemlerinin çözümünde etkili biçimde kullanabilmesini ifade etmektedir (Kırgız Cumhuriyeti Genel Ortaöğretim Devlet Eğitim Standardı 2025). Küresel toplumun hızla değişen yapısının ortaya çıkardığı bu gereksinimler, çağdaş okul sisteminde öğretmenin temel görev ve sorumluluklarının yeniden tanımlanmasını zorunlu hâle getirmektedir.

Yeni Devlet Eğitim Standardının benimsediği eğitim anlayışı; öğrencilerin bağımsız düşünebilen, esnek, eleştirel düşünme becerisine sahip ve değişen koşullara hızla uyum sağlayabilen bireyler olarak yetiştirilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda öğretmenin rolü, geleneksel öğretim anlayışındaki bilgi aktarıcısı kimliğinden uzaklaşarak rehberlik ve danışmanlık ekseninde yeniden şekillenmektedir. Öğretmen, öğrencinin bilgi akışını doğru biçimde yönetmesine rehberlik eden bir öğrenme rehberi (navigator), yaşam boyu öğrenmeye yönelik içsel motivasyonunu destekleyen bir rehber (mentor) ve öğrencinin bireysel gelişimini değerlendirme sürecinde yapıcı geri bildirim sağlayan bir eğitim uzmanı olarak görev üstlenmektedir. Bu yönüyle yeni devlet eğitim standardı, öğretmenin dijital çağdaki rehberlik ve mentorluk misyonunu hem kuramsal hem de pedagojik açıdan güçlendiren temel politika belgelerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Kırgız Cumhuriyeti Genel Ortaöğretim Devlet Eğitim Standardı 2025).

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, dijital çağda sosyal medyanın ilkokul ve ortaokul öğrencileri-

nin kimlik inşası, kültürel süreklilik ve sosyal algıları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlayan nitel araştırma yaklaşımı ile yürütülmüştür. Nitel araştırma, öğrencilerin sosyal medya kullanımına ilişkin deneyimlerini, algılarını ve anlamlandırma süreçlerini derinlemesine ortaya koymayı hedeflediği için tercih edilmiştir.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu teknik, önceden belirlenmiş sorular doğrultusunda ilerlemekle birlikte katılımcıların yanıtlarını detaylandırmasına ve bireysel deneyimlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Görüşme formu 11 açık uçlu sorudan oluşmakta olup; platform kullanımı, içerik tercihleri, rol model algısı, etkileşim davranışları, kültürel farkındalık, aidiyet duygusu ve kimlik inşası gibi temaları kapsamaktadır.

2.2. Araştırma Grubu

Araştırmanın araştırma grubunu, Kırgızistan'da bir genel eğitim okulunda öğrenim gören 5., 6. ve 7. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Toplam katılımcı sayısı 20 öğrencidir.

Katılımcıların sınıf düzeylerine göre dağılımı şu şekildedir:

- 5. sınıf: 8 öğrenci
- 6. sınıf: 5 öğrenci
- 7. sınıf: 7 öğrenci

Araştırmada amaçlı örnekleme (purposeful sampling) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle, sosyal medya kullanım deneyimi olan ve farklı sınıf düzeylerinde yer alan öğrencilerin seçilmesi sağlanmıştır. Böylece hem yaş grupları arası karşılaştırma yapılabilmiş hem de dijital medya kullanımındaki çeşitlilik analiz edilebilmiştir.

2.3. Veri Toplama Süreci

Örnekleme yöntemi

Araştırma, Kırgızistan'ın Çüy bölgesinde yer alan Jayıl ilçesi Kanat Derbişev Taldı-Bulak Genel Eğitim Okulunda gerçekleştirilmiştir. Veri toplama süreci, öğrencilerin doğal okul ortamlarında yürütülmüş ve görüşmeler yüz yüze olarak uygulanmıştır.

Görüşmeler, araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Her öğrenciye aynı temel sorular yöneltilmiş, ancak öğrencilerin verdikleri yanıtlara bağlı olarak ek açıklamalar yapmalarına da izin verilmiştir. Bu sayede verilerin daha derin ve nitelikli olması sağlanmıştır.

Görüşme sürecinde öğrencilerin sosyal medya kullanım alışkanlıkları, günlük

kullanım süreleri, içerik tercihleri, rol model algıları, kültürel içeriklere bakışları, aidiyet duyguları ve kimlik algıları sistematik şekilde kayıt altına alınmıştır. Elde edilen veriler daha sonra betimsel analiz yöntemi ile çözümlenmiş ve tematik kategoriler altında değerlendirilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi/Bulgular

Bu araştırmada elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile çözümlenmiş ve yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen öğrenci yanıtları belirlenen temalar çerçevesinde sınıf düzeylerine göre sınıflandırılarak yorumlanmıştır. Analiz sürecinde veriler doğrudan alıntılarla desteklenmiş ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda, bulgular bölümünde her bir görüşme sorusu ayrı bir başlık altında ele alınmış ve 5., 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin yanıtları doğrultusunda detaylı analizler sunulmuştur.

1. Soruya İlişkin Bulgular: Platform Kullanımı ve Günlük Sosyal Medya Süresi

Görüşme kapsamında öğrencilerin gün içinde en çok kullandıkları sosyal medya platformları ve bu platformlarda geçirdikleri süreler incelenmiştir. Elde edilen verilere göre öğrencilerin büyük çoğunluğunun TikTok, Instagram ve YouTube gibi video tabanlı sosyal medya uygulamalarında yoğunlaştığı görülmektedir.

5. sınıf öğrencileri incelendiğinde, toplam 8 öğrenciden 3 öğrencinin TikTok, 3 öğrencinin Instagram, 2 öğrencinin ise YouTube ağırlıklı kullanım yaptığı belirlenmiştir. Bu grupta günlük kullanım süresi açısından 5 öğrenci 4–7 saat arasında yoğun kullanım bildirmiş, 2 öğrenci 1–3 saat aralığında daha düşük kullanım belirtmiş, 1 öğrenci ise "bütün akşam" ifadesiyle süreyi net olmayan ancak uzun süreli kullanım olarak ifade etmiştir. Genel olarak 5. sınıf grubunda sosyal medya kullanımının oldukça yüksek olduğu ve özellikle TikTok ve Instagram'ın öne çıktığı tespit edilmiştir.

6. sınıf öğrencileri incelendiğinde, toplam 5 öğrenciden 3 öğrencinin TikTok ve Instagram'ı birlikte kullandığı, 1 öğrencinin yalnızca Instagram ağırlıklı kullanım yaptığı, 1 öğrencinin ise TikTok ve Instagram arasında dengeli bir kullanım (1–2 saat arası) bildirdiği görülmüştür. Bu grupta 2–5 saat arası kullanım bildiren öğrenci sayısı 3 kişi, 2–3 saat arası kullanım bildiren öğrenci sayısı 1 kişi, 1–2 saatlik daha düşük kullanım bildiren öğrenci sayısı ise 1 kişi olarak belirlenmiştir. Ayrıca bazı öğrenciler fiziksel etkilerden (örneğin göz ağrısı) bahsederek kullanım süresinin farkındalığını da ifade etmiştir.

7. sınıf öğrencileri grubunda ise toplam 7 öğrenci yer almakta olup, 4 öğrenci

TikTok ve Instagram'ı birlikte yoğun şekilde kullandığını, 1 öğrenci Instagram ağırlıklı kullanım yaptığını, 1 öğrenci TikTok ağırlıklı kullanım yaptığını, 1 öğrenci ise YouTube/Google üzerinden anime izleme gibi alternatif kullanım alanlarına yöneldiğini belirtmiştir. Bu grupta 3 öğrenci 4–7 saat arası yüksek kullanım, 2 öğrenci 1–3 saat arası orta düzey kullanım, 1 öğrenci 2 saat civarı düşük kullanım, 1 öğrenci ise süreyi net hesaplamadığını ifade etmiştir. Özellikle "günümün yarısı" gibi ifadeler, bazı öğrencilerde çok yoğun kullanım düzeyini göstermektedir.

Genel olarak tüm sınıf düzeyleri birlikte değerlendirildiğinde, öğrencilerin sosyal medya kullanımında belirgin şekilde yüksek ekran süresine sahip oldukları, en çok TikTok ve Instagram platformlarında yoğunlaştıkları ve kullanımın büyük oranda video içerik tüketimi (reels, kısa videolar, oyun ve spor içerikleri) şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca bazı öğrenciler süreyi net ifade ederken bazıları belirsiz ifadeler kullanmış, bu durum dijital zaman farkındalığında bireysel farklılıklar olduğunu göstermiştir.

Sonuç olarak, elde edilen bulgular öğrencilerin sosyal medyayı günlük yaşamlarının önemli bir parçası olarak gördüklerini ve özellikle video tabanlı platformlarda yoğun zaman geçirdiklerini ortaya koymaktadır.

2. Soruya İlişkin Bulgular: Sosyal Medyada İçerik Tercihleri ve Takip Edilen Hesaplar

Görüşme kapsamında öğrencilerin sosyal medyada en çok hangi içerikleri izledikleri ve kimleri takip ettikleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerin içerik tercihlerinin oldukça geniş bir yelpazeye yayıldığını; ancak özellikle eğlence, spor, oyun, anime ve kişisel gelişim temelli içeriklerde yoğunlaştığını göstermektedir.

5. sınıf öğrencileri incelendiğinde, toplam 8 öğrenciden 2 öğrencinin spor içerikleri (futbol, güreş, kökbörü ve at sporları), 2 öğrencinin oyun ve challenge videoları, 1 öğrencinin YouTube Shorts üzerinden popüler içerikler (Speed, Silver, MrBeast), 1 öğrencinin çok yönlü içerik (yemek, oyun, tarih, din vb.), 1 öğrencinin voleybol ve blogger içerikleri, 1 öğrencinin ise yemek ve trend dans videoları izlediği belirlenmiştir. Bu grupta ayrıca 1 öğrenci drama içeriklerini tercih etmektedir. Takip davranışı açısından değerlendirildiğinde, öğrencilerin çoğunlukla sporculara, bloggerlara, aile bireylerine ve popüler içerik üreticilerine abone oldukları görülmektedir. Bu sonuçlar, 5. sınıf düzeyinde içerik tüketiminin hem spor hem de eğlence odaklı yoğunlaştığını göstermektedir.

6. sınıf öğrencileri grubunda ise toplam 5 öğrenciden 2 öğrencinin blogger ve eğlence içerikleri (reels, lifehack, dans), 1 öğrencinin anime içerikleri, 1 öğrencinin dil öğrenme ve tıbbi içerikler, 1 öğrencinin ise blogger ve genel eğlence içerikleri izlediği tespit edilmiştir. Bu grupta takip edilen hesaplar açısından bloggerların belirgin şekilde öne çıktığı, ancak bir öğrencinin sadece seçici içerik tüketip düzenli bir takip davranışı göstermediği görülmüştür. Bu durum 6. sınıf öğrencilerinde içerik tercihlerinin daha çeşitlenmiş ve ilgi alanlarına göre şekillenmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

7. sınıf öğrencileri incelendiğinde, toplam 7 öğrenciden 2 öğrencinin blogger ve yakın çevre içerikleri, 1 öğrencinin drama içerikleri ve ünlü kişiler, 1 öğrencinin spor içerikleri, 1 öğrencinin şarkıcı ve aktris içerikleri (İngilizce öğrenme içerikleri dahil), 1 öğrencinin anime (Attack on Titan, One Piece vb.), 1 öğrencinin ise çok çeşitli içerikler (şarkı, dans, olaylar, ülkeler vb.) izlediği belirlenmiştir. Ayrıca bu grupta bazı öğrencilerin hiç kimseyi takip etmediği, bazılarının ise yalnızca yakın çevre veya seçilmiş hesapları takip ettiği görülmüştür. Özellikle anime ve çok yönlü içeriklerin bu yaş grubunda belirgin bir ilgi alanı oluşturduğu dikkat çekmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, tüm sınıf düzeylerinde öğrencilerin sosyal medya içerik tercihlerinin spor, oyun, eğlence, blogger içerikleri ve popüler kültür ürünleri etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte, yaş arttıkça içerik çeşitliliğinin genişlediği; 6. ve 7. sınıf öğrencilerinde eğitim, anime, dil öğrenme ve kültürel içeriklere yönelimin arttığı belirlenmiştir. Takip davranışları açısından ise öğrencilerin bir kısmının yoğun takipçi profiline sahip olduğu, bir kısmının ise sınırlı ve seçici bir kullanım sergilediği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, öğrencilerin içerik tercihleri yalnızca eğlence odaklı değil, aynı zamanda ilgi alanları, mesleki eğilimler ve kültürel yönelimlerle de şekillenen çok boyutlu bir yapı göstermektedir.

3. Soruya İlişkin Bulgular: Sosyal Medyada Rol Model Algısı ve Etkisi

Görüşme kapsamında öğrencilerin sosyal medyada rol model olarak gördükleri kişiler, bu kişileri neden örnek aldıkları ve bu kişilerin öğrenciler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerin önemli bir kısmının sporcular, bloggerlar, ünlü kişiler ve dijital içerik üreticilerini rol model olarak benimsediğini; bir kısmının ise doğrudan bir rol model belirtmediğini göstermektedir.

5. sınıf öğrencileri incelendiğinde, toplam 8 öğrenciden 2 öğrencinin sporcuları (Rodrygo ve Akzhol Makhmudov), 2 öğrencinin dijital içerik üreticilerini (Mr-

Beast, Speed Silver, ArtPo, Ardoshka, Vlad Bumaga), 1 öğrencinin müzik sanatçısını (Justin Bieber), 1 öğrencinin ise çok yönlü spor ve içerik üreticilerini birlikte (MrBeast ve Speed Silver) rol model olarak gördüğü belirlenmiştir. Ayrıca 1 öğrencinin hiç rol model belirtmediği tespit edilmiştir. Bu grupta rol modellerin öğrenciler üzerinde özellikle spor becerileri geliştirme, oyun performansı, başarı motivasyonu ve eğlence içerikleri üzerinden etkili olduğu görülmektedir.

6. sınıf öğrencileri grubunda ise toplam 5 öğrenciden 2 öğrencinin blogger ve sosyal medya fenomenlerini (Aiana Sovetovaa, Jibek Ayana), 1 öğrencinin meslek temelli rol modelleri (doktorlar ve sağlık çalışanları), 1 öğrencinin anime karakterini, 1 öğrencinin ise hiç kimseyi rol model olarak görmediği belirlenmiştir. Bu sınıf düzeyinde özellikle meslek seçimi ve gelecek hedefleri (doktorluk, seyahat etme, kişisel gelişim) ile rol model seçimi arasında doğrudan ilişki olduğu görülmektedir.

7. sınıf öğrencileri incelendiğinde, toplam 7 öğrenciden 2 öğrencinin ulusal ve uluslararası sporcuları ve modelleri (Mary Kuvakova, Elima, Khabib Nurmagomedov), 2 öğrencinin kişisel gelişim ve motivasyon sağlayan bireyleri (Aiana Zhakypbekova, Angelika Kairatovna), 1 öğrencinin sporcu rol modelini (Khabib Nurmagomedov), 1 öğrencinin motivasyon odaklı genel kişilerden etkilendiğini, 1 öğrencinin ise Eran Eger gibi karakter temelli bir rol model seçtiğini ifade ettiği belirlenmiştir. Ayrıca bu grupta rol modellerin öğrenciler üzerinde motivasyon artırıcı, hedef belirleyici ve kişisel gelişimi destekleyici bir etki oluşturduğu dikkat çekmektedir.

Genel olarak tüm sınıf düzeyleri birlikte değerlendirildiğinde, öğrencilerin rol model seçimlerinde üç temel eğilim ortaya çıkmaktadır:

- Sporcular ve fiziksel başarıya dayalı figürler
- Dijital içerik üreticileri ve bloggerlar
- Meslek, eğitim ve kişisel gelişim odaklı figürler

Bununla birlikte bazı öğrencilerin hiçbir rol model belirtmemesi, rol model algısının tüm öğrencilerde zorunlu ve sabit bir yapı göstermediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, öğrencilerin rol model seçimlerinin büyük ölçüde sosyal medya aracılığıyla şekillendiği, özellikle başarı, popülerlik, spor becerileri ve motivasyon temalarının bu seçimlerde belirleyici olduğu görülmektedir. Rol modellerin öğrenciler üzerinde çoğunlukla ilham verici, hedef belirleyici ve davranışsal yönlendirici etkiler oluşturduğu tespit edilmiştir.

4. Soruya İlişkin Bulgular: Öğrencilerin Heyecanlandığı Videolar ve İlgi Nedenleri

Görüşme kapsamında öğrencilerin sosyal medyada karşılarına çıkan hangi içeriklerden etkilendikleri, hangi videoların "Vay canına!" tepkisi oluşturduğu ve bu içerikleri neden ilgi çekici buldukları incelenmiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerin dikkat ve heyecanlarının genel olarak spor, eğlence, başarı hikâyeleri, kültürel içerikler, motivasyon videoları ve teknolojik içerikler etrafında yoğunlaştığını göstermektedir.

5. sınıf öğrencilerinin yanıtlarına göre spor temalı içerikler belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Bu sınıfta öğrencilerin önemli bir kısmı futbol, güreş, kökbörü, atletik hareketler ve bireysel spor başarılarını içeren videoları heyecan verici bulduklarını ifade etmiştir. Özellikle Cristiano Ronaldo gibi sporcuların performansları, kökbörü ve güreş gibi mücadele içerikleri ile takla gibi fiziksel yetenek videoları öğrencilerde güçlü bir etki oluşturmaktadır. Bunun yanında bazı öğrenciler büyük başarı hikâyelerinden, canlı müzik performanslarından ve konser içeriklerinden etkilendiklerini belirtmiştir. Genel olarak 5. sınıf düzeyinde içeriklerin daha çok hareket, rekabet ve başarı odaklı olduğu ve öğrencilerde "vay be" tepkisini uyandıran temel unsurun fiziksel performans ve yetenek olduğu görülmektedir.

5. sınıf öğrencilerinde ise ilgi alanlarının daha çeşitlendiği dikkat çekmektedir. Bu sınıfta bazı öğrenciler mesleki içeriklere (doktorluk ve sağlık videoları), bazıları farklı kültürlere (Çin içerikleri), bazıları ise moda, dans ve müzik videolarına ilgi göstermektedir. Ayrıca komik ve eğlenceli içerikler ile yapay zekâ tarafından üretilen gerçekçi videolar da öğrencilerde dikkat çekici bir etki oluşturmaktadır. Bu durum, 6. sınıf öğrencilerinin yalnızca eğlenceye değil aynı zamanda merak, mesleki ilgi ve teknolojik yeniliklere de yöneldiğini göstermektedir. Özellikle yapay zekâ içerikleri, bu yaş grubunda yeni ve dikkat çekici bir ilgi alanı olarak öne çıkmaktadır.

5. sınıf öğrencilerinin yanıtları incelendiğinde ise daha çok gelecek hedefleri, motivasyon ve kişisel gelişim odaklı içeriklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Öğrenciler yurtdışı eğitim videoları, başarı hikâyeleri, ilham verici kişiler ve motivasyon sağlayan içeriklerden etkilenmektedir. Bunun yanında komik videolar, spor yarışmaları ve farklı ülkelerin yaşamlarına dair içerikler de ilgi çekmektedir. Özellikle Amerika'da eğitim, başarı hikâyeleri ve popüler kişilerin yaşamları öğrencilerde "ben de yapabilirim" düşüncesini güçlendirmektedir. Ayrıca bazı öğrenciler Angelika Kairatovna gibi motivasyon sağlayan figürlerden etkilendiklerini belirtmiştir.

Genel olarak tüm sınıf düzeyleri birlikte değerlendirildiğinde, öğrencilerin "heyecan verici içerik" algısının üç temel eksen etrafında şekillendiği görülmektedir: spor ve fiziksel performans içerikleri, eğlence ve komedi videoları ile başarı ve motivasyon temalı içerikler. Bunun yanında yaş arttıkça kültürel çeşitlilik, eğitim fırsatları ve kişisel gelişim temalarının daha belirgin hale geldiği dikkat çekmektedir. Öğrencilerin ilgi gösterdikleri içeriklerin yalnızca eğlence amaçlı olmadığı, aynı zamanda onların hayal kurma, hedef belirleme ve kendini geliştirme süreçlerini de etkilediği anlaşılmaktadır.

5. Soruya İlişkin Bulgular: Etkileşim, Öykünme ve İzlenen İçeriklerin Düşünceye Etkisi

Görüşme kapsamında öğrencilerin sosyal medyada izledikleri içeriklerde yer alan kişi ve davranışları taklit etme durumları ile bu içeriklerin düşünce değişimine etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerin önemli bir kısmının izledikleri videolardan etkilenerek hareketleri, sözleri veya teknikleri tekrar ettiklerini ve ayrıca birçok öğrencinin izlenen içerik sonrası düşünce değişimi yaşadığını göstermektedir.

5. sınıf öğrencileri incelendiğinde, toplam 8 öğrenciden 5 öğrencinin doğrudan hareket, söz veya teknikleri taklit ettiği, 3 öğrencinin ise doğrudan taklit yapmasa da içeriklerden etkilenerek düşünce değişimi yaşadığı belirlenmiştir. Özellikle futbol hareketleri, Minecraft ve oyun içerikleri, takla atma gibi fiziksel hareketler ve dans videoları bu yaş grubunda taklit davranışını tetikleyen başlıca içeriklerdir. Bazı öğrenciler izledikleri içerikleri gerçek hayatta denemiş, hatta bu süreçte kendilerini videoya çekerek doğru yapıp yapmadıklarını kontrol etmiştir. Ayrıca bazı öğrenciler, özellikle futbol içerikleri sonrasında düşüncelerinin değiştiğini ifade etmiştir. Genel olarak 5. sınıf düzeyinde taklit davranışının oldukça yaygın olduğu ve içeriklerin doğrudan davranışa dönüşme eğiliminde bulunduğu görülmektedir.

6. sınıf öğrencilerinde ise toplam 5 öğrenciden 4 öğrencinin hem taklit davranışı sergilediği hem de içeriklerden sonra düşünce değişimi yaşadığı, 1 öğrencinin ise yalnızca belirli durumlarda söz ve hareketleri tekrar ettiği belirlenmiştir. Bu grupta özellikle dans videoları, reels içerikleri, ilginç sözler ve sosyal medya trendleri öne çıkmaktadır. Öğrenciler, izledikleri içerikleri yalnızca taklit etmekle kalmayıp aynı zamanda bu içerikleri aileleriyle paylaşmakta ve sosyal çevrelerine aktarmaktadır. Ayrıca bazı öğrencilerde taklit davranışının merak duygusuyla başladığı ve zamanla düşünce yönelimini değiştirdiği görülmektedir.

7. sınıf öğrencilerinde ise toplam 7 öğrenciden 4 öğrencinin hareket veya sözleri belirli ölçüde taklit ettiği, 2 öğrencinin doğrudan taklit yapmadığı ancak içeriklerden etkilenerek düşünce değişimi yaşadığı, 1 öğrencinin ise yarışma ve teknik içeriklerde aktif olarak öğrenme ve uygulama davranışı gösterdiği tespit edilmiştir. Bu yaş grubunda özellikle yarışma videoları, spor teknikleri ve anime içerikleri dikkat çekmektedir. Öğrenciler yalnızca taklit etmekle kalmayıp bazı içerikleri öğrenme ve geliştirme amacıyla uygulamaya dönüştürmektedir. Ayrıca bazı öğrencilerde izlenen içeriklerin düşünce yapısını değiştirdiği ve yeni bakış açıları kazandırdığı görülmektedir.

Genel olarak tüm sınıf düzeyleri birlikte değerlendirildiğinde, öğrencilerin önemli bir kısmının sosyal medyada izledikleri içeriklerden davranışsal (taklit etme) ve bilişsel (düşünce değişimi) düzeyde etkilendiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle 5. sınıfta taklit davranışı daha doğrudan ve fiziksel düzeyde ortaya çıkarken, 6. ve 7. sınıflarda bu durumun daha çok düşünce değişimi, öğrenme ve bilinçli uygulama yönüne evrildiği görülmektedir.

Sonuç olarak, sosyal medyada yer alan içeriklerin öğrenciler üzerinde yalnızca izleme düzeyinde kalmadığı; aynı zamanda davranış, düşünce ve öğrenme süreçlerini doğrudan etkileyen bir etkileşim alanı oluşturduğu anlaşılmaktadır.

6. Soruya İlişkin Bulgular: Dijital Ortamda Kendi Kültürel Unsurlarla Karşılaşma Durumu

Görüşme kapsamında öğrencilerin telefonlarında gezinirken Kırgız kültürüne ait gelenekler, yemekler, kıyafetler, müzikler ve kültürel içeriklerle karşılaşıp karşılaşmadıkları ve bu içeriklere yönelik tutumları incelenmiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerin büyük çoğunluğunun kendi kültürel içerikleriyle sosyal medya ortamında karşılaştığını; ancak bu karşılaşmanın sıklığı ve algılanma biçiminin öğrenciden öğrenciye değiştiğini göstermektedir.

5. sınıf öğrencileri incelendiğinde, toplam 8 öğrenciden 7 öğrencinin Kırgız kültürüne ait içeriklerle (yemekler, gelenekler, kıyafetler, müzikler) karşılaştığı, 1 öğrencinin ise bu tür içeriklere karşılaşmadığını ifade ettiği belirlenmiştir. Karşılaşan öğrenciler özellikle mantı, beşparmak gibi geleneksel yemekler, halk müziği ve ulusal kıyafetler gibi içeriklere dikkat çekmiştir. Bu grupta bazı öğrenciler bu içerikleri ilgiyle ve olumlu duygularla (hoşuma gidiyor, ilginç buluyorum) değerlendirirken, bazı öğrenciler ise yalnızca karşılarına çıktığını ifade etmiştir. Genel olarak 5. sınıf düzeyinde kültürel içeriklerle karşılaşmanın yaygın olduğu ancak bu içeriklere verilen

tepkilerin farklılaştığı görülmektedir.

6. sınıf öğrencileri grubunda ise toplam 5 öğrenciden 5'inin de Kırgız kültürüne ait içeriklerle karşılaştığı belirlenmiştir. Bu öğrenciler arasında gelenekler, yemekler, kıyafetler ve ulusal eşyalar öne çıkmaktadır. Ayrıca bir öğrencinin bu içerikleri yalnızca izlemekle kalmayıp destekleme ve beğenme davranışı gösterdiği, bir öğrencinin ise bu içeriklerden etkilenerek kendi kültürel oyunlarını arkadaşlarıyla oynadığı tespit edilmiştir. Bu durum, 6. sınıf düzeyinde kültürel içeriklerin yalnızca pasif izleme değil, aynı zamanda etkileşim ve davranışa dönüşme potansiyeli taşıdığını göstermektedir.

7. sınıf öğrencileri incelendiğinde ise toplam 7 öğrenciden 6 öğrencinin Kırgız kültürüne ait içeriklerle karşılaştığı, 1 öğrencinin ise bu içeriklere sınırlı düzeyde rastladığı ve daha çok müzik içeriklerine yöneldiği belirlenmiştir. Bu grupta özellikle gelenekler, yemekler ve müzikler öne çıkmakta; ayrıca bazı öğrencilerin Kırgızistan'ın doğal ve kültürel güzelliklerine (dağlar, doğal alanlar vb.) de vurgu yaptığı görülmektedir. Bir öğrenci, kültürel içeriklere sık rastlamadığını ancak müzik içeriklerini düzenli olarak dinlediğini belirtmiştir. Genel olarak 7. sınıf düzeyinde kültürel içeriklere yönelik farkındalığın daha geniş olduğu ve müzik üzerinden kültürel bağ kurma eğiliminin öne çıktığı anlaşılmaktadır.

Genel değerlendirme yapıldığında, tüm sınıf düzeylerinde öğrencilerin büyük çoğunluğunun sosyal medya ortamında kendi kültürlerine ait içeriklerle karşılaştığı görülmektedir. Bu içerikler en çok geleneksel yemekler, müzikler, kıyafetler ve kültürel değerler etrafında yoğunlaşmaktadır. Öğrencilerin bu içeriklere yönelik tutumları genel olarak olumlu olmakla birlikte, bazı öğrencilerde pasif izleme, bazı öğrencilerde ise aktif etkileşim (beğenme, uygulama, oyunlara yansıtma) davranışları gözlenmiştir.

Sonuç olarak, sosyal medya ortamının öğrenciler için yalnızca küresel içeriklere erişim alanı olmadığı, aynı zamanda kendi kültürel değerlerinin görünürlük kazandığı bir dijital alan olduğu; bunun da öğrencilerin kültürel farkındalık ve aidiyet duygularını farklı düzeylerde etkilediği söylenebilir.

7. Soruya İlişkin Bulgular: Aidiyet Duygusu ve Kendi Kültürel İçeriklere Yönelik Duygusal Tepkiler

Görüşme kapsamında öğrencilerin kendi kültürlerine ait (Kırgız kültürü, doğal güzellikler, gelenekler, yemekler ve kültürel içerikler) videoları izlediklerinde hissettikleri duygular ve bu içeriklere yönelik tutumları incelenmiştir. Elde edilen bulgular, öğrencile-

rin büyük çoğunluğunun kendi kültürel içeriklerine karşı olumlu duygular geliştirdiğini, ancak bazı öğrencilerde nötr veya düşük ilgi düzeyi bulunduğunu göstermektedir.

5. sınıf öğrencileri incelendiğinde, toplam 8 öğrenciden 6 öğrencinin Kırgız kültürüne ait içeriklere karşı olumlu duygular (hayranlık, ilgi, mutluluk, gurur ve merak) ifade ettiği, 1 öğrencinin bu tür içerikleri izlemediği, 1 öğrencinin ise hem olumlu hem de olumsuz (sıkıcı bulma) karışık bir tutum sergilediği belirlenmiştir. Öğrencilerin özellikle Ala-Too, geleneksel yemekler, göller ve eski kültürel unsurlar gibi içeriklere karşı güçlü duygusal tepkiler verdiği; bu içeriklerin bazılarında "gitme isteği" ve "şaşkınlık" gibi ifadeler kullandığı görülmektedir. Genel olarak 5. sınıf düzeyinde kültürel içeriklerin öğrencilerde aidiyet ve merak duygusunu güçlendirdiği söylenebilir.

6. sınıf öğrencilerinde ise toplam 5 öğrenciden 5'inin de Kırgız kültürel içeriklerine yönelik olumlu veya merak temelli duygular geliştirdiği görülmektedir. Bu öğrenciler arasında "hayranlık", "mutluluk", "ilgi", "merak" ve "seyahat etme isteği" gibi duygusal tepkiler öne çıkmaktadır. Özellikle doğa unsurları (dağlar, ormanlar, su kaynakları, köyler) öğrenciler üzerinde güçlü bir etki oluşturmakta ve bu içerikler "gurur" ve "gitme isteği" ile ilişkilendirilmektedir. Bu durum, 6. sınıf öğrencilerinde kültürel içeriklerin yalnızca izlenen bir materyal değil, aynı zamanda duygusal ve deneyimsel bir bağ kurma aracı olduğunu göstermektedir.

7. sınıf öğrencileri grubunda ise toplam 7 öğrenciden 3 öğrencinin gurur ve mutluluk temelli olumlu duygular ifade ettiği, 1 öğrencinin kararsız (nötr) bir tutum sergilediği, 1 öğrencinin düşük ilgi ve "elli elli" şeklinde karışık bir değerlendirme yaptığı, 1 öğrencinin sıkıcı bulduğunu ifade ettiği, 1 öğrencinin ise ilgi ve seyahat isteği geliştirdiği belirlenmiştir. Bu grupta özellikle Kırgızistan'ın doğal güzellikleri ve kültürel tanıtım videoları öne çıkmakta, bazı öğrencilerde **gurur ve** vatanseverlik duyguları belirginleşmektedir. Ancak aynı zamanda bu yaş grubunda duygusal tepkilerin daha çeşitlendiği; olumlu, nötr ve olumsuz değerlendirmelerin birlikte görüldüğü dikkat çekmektedir.

Genel olarak tüm sınıf düzeyleri birlikte değerlendirildiğinde, öğrencilerin kendi kültürlerine ait içeriklere karşı çoğunlukla olumlu duygusal tepki geliştirdikleri (gurur, mutluluk, hayranlık, merak ve ilgi) görülmektedir. Bununla birlikte, bazı öğrencilerde nötr yaklaşım veya düşük ilgi düzeyi de bulunmaktadır. Özellikle doğal güzellikler, geleneksel yemekler ve kültürel miras unsurları öğrencilerde güçlü bir aidiyet ve bağ kurma duygusu oluştururken, bazı öğrenciler bu içerikleri daha az ilgi çekici bulabilmektedir.

Sonuç olarak, sosyal medyada karşılaşılan kültürel içeriklerin öğrencilerde genel olarak aidiyet duygusunu güçlendirdiği, kültürel farkındalığı artırdığı ve bazı durumlarda gurur ve motivasyon duygusu oluşturduğu; ancak bu etkinin bireysel ilgi, yaş düzeyi ve içerik tercihlerine göre farklılık gösterebildiği söylenebilir.

8. Soruya İlişkin Bulgular: Farklı Kültürlere Bakış ve Kültürlerarası İlgi

Görüşme kapsamında öğrencilerin başka ülkelerde yaşayan çocukların hayatlarına, farklı kültürlere ve geleneklere yönelik algıları ve bu içeriklere verdikleri tepkiler incelenmiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerin büyük bir kısmının farklı kültürlere karşı merak, ilgi ve karşılaştırma eğilimi geliştirdiğini; ancak bazı öğrencilerde ilgisizlik veya sıkıcılık algısının da bulunduğunu göstermektedir.

5. sınıf öğrencileri incelendiğinde, toplam 8 öğrenciden 5 öğrencinin farklı kültürleri ilginç bulduğu ve merak ettiği, 1 öğrencinin bu tür içeriklere karşı ilgisiz olduğu, 1 öğrencinin Afrika gibi örnekler üzerinden duygusal tepki (üzülme) geliştirdiği, 1 öğrencinin ise hem ilginç hem sıkıcı şeklinde kararsız bir tutum sergilediği belirlenmiştir. Bu grupta öğrencilerin özellikle başka ülkelerdeki çocukların yaşamlarına yönelik merak, gelenekleri karşılaştırma isteği ve duygusal empati geliştirme eğiliminde oldukları görülmektedir. Genel olarak 5. sınıf düzeyinde farklı kültürlere yönelik algının merak ve ilgi ağırlıklı olduğu, ancak bireysel farklılıkların da bulunduğu tespit edilmiştir.

6. sınıf öğrencilerinde ise toplam 5 öğrenciden 5'inin de farklı kültürlere yönelik ilgi, merak ve karşılaştırma davranışı sergilediği görülmektedir. Öğrenciler başka ülkelerin yaşam biçimlerini kendi ülkeleriyle karşılaştırmakta, bazıları hayranlık ve "keşke biz de böyle yaşasak" gibi ifadeler kullanmaktadır. Ayrıca bazı öğrenciler farklı kültürleri öğrenme isteği (yemekler, oyunlar, gelenekler) geliştirmiştir. Bu durum, 6. sınıf düzeyinde kültürlerarası farkındalığın daha sistematik ve öğrenmeye dayalı bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir.

7. sınıf öğrencileri incelendiğinde ise toplam 7 öğrenciden 3 öğrencinin farklı kültürlere karşı ilgi ve karşılaştırma eğilimi gösterdiği, 2 öğrencinin ilgisiz veya sıkıcı bulduğu, 1 öğrencinin kararsız (bilmiyorum) yaklaşım sergilediği, 1 öğrencinin ise olumlu ve güçlü hayranlık düzeyinde ilgi geliştirdiği belirlenmiştir. Bu grupta bazı öğrenciler başka ülkelerde yaşama isteği ve "orada yaşamak isterdim" gibi ifadeler kullanırken, bazı öğrenciler bu tür içeriklere karşı düşük ilgi göstermektedir. Özellikle yaş arttıkça kültürlerarası algının daha çeşitli ve bireysel farklılıklara açık hale geldiği görülmektedir.

Genel olarak tüm sınıf düzeyleri birlikte değerlendirildiğinde, öğrencilerin büyük çoğunluğunun farklı kültürleri ilginç bulduğu, merak ettiği ve karşılaştırma yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte bazı öğrencilerde ilgisizlik, sıkıcılık algısı veya duygusal mesafe de bulunmaktadır. Özellikle küçük sınıflarda merak ve duygusal tepki daha baskınken, üst sınıflarda daha eleştirel, seçici ve bireysel değerlendirmelerin arttığı dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, sosyal medya aracılığıyla farklı kültürlere maruz kalmanın öğrencilerde genel olarak kültürlerarası farkındalığı ve merakı artırdığı, ancak bu etkinin her öğrencide aynı düzeyde olmadığı; ilgi, deneyim ve bireysel yönelimlere göre değişiklik gösterdiği söylenebilir.

9. Soruya İlişkin Bulgular: Kimlik İnşası (Ben Kimim?) ve Sosyal Medyanın Benlik Algısına Etkisi

Görüşme kapsamında öğrencilerin sosyal medyada karşılaştıkları içeriklerin "kendilerini nasıl bir çocuk olarak gördükleri" üzerindeki etkisi ile popüler olma isteği ve "kendin gibi kalma" eğilimleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerde kimlik algısının üç temel eğilim etrafında şekillendiğini göstermektedir: kendin olma isteği, popüler olma isteği ve popülerliği örnek alarak kendini geliştirme eğilimi.

5. sınıf öğrencileri incelendiğinde, toplam 8 öğrenciden 3 öğrencinin "kendim olarak kalmak istiyorum" yönünde net bir kimlik koruma eğilimi gösterdiği, 3 öğrencinin popüler olma isteğini belirttiği (Ronaldo gibi olmak, popüler insanlar gibi olmak, orada popüler olmak), 2 öğrencinin ise popülerliği örnek alarak ancak kimliğini tamamen değiştirmeden yaklaşım sergilediği belirlenmiştir. Bu grupta sosyal medya içeriklerinin bazı öğrencilerde futbolcu olma, ünlü olma ve popüler figürlere öykünme isteği oluşturduğu; bazı öğrencilerde ise mevcut kimliği koruma yönünde bir direnç geliştirdiği görülmektedir.

6. sınıf öğrencilerinde ise toplam 5 öğrenciden 2 öğrencinin kendin olma ve etkilenmeme yönünde tutum sergilediği, 2 öğrencinin popülerlik veya blogger olma isteği geliştirdiği, 1 öğrencinin ise toplumsal eşitlik ve bilinçli ünlü olma yaklaşımı ifade ettiği belirlenmiştir. Bu grupta özellikle "eşitlik", "kendim olmak" ve "blogger olma isteği" gibi ifadeler dikkat çekmektedir. Ayrıca bazı öğrencilerin sosyal medyadan etkilenmeden kendi kimliğini korumak istediği, bazılarının ise içerik üreticilerini rol model alarak popüler olmayı hedeflediği görülmektedir.

7. sınıf öğrencileri incelendiğinde ise toplam 7 öğrenciden 3 öğrencinin ken-

dini koruma ve bireysel gelişim yönelimli kimlik algısı geliştirdiği, 2 öğrencinin popülerlik ve görünür olma isteği taşıdığı, 1 öğrencinin sosyal medyanın kimlik algısını etkilediğini kabul ettiği, 1 öğrencinin ise blog içerikleri üretme isteği geliştirdiği belirlenmiştir. Bu yaş grubunda özellikle "kendi karakterini koruma", "örnek alarak gelişme" ve "ideal yaşamdan etkilenme" temaları öne çıkmaktadır. Ayrıca bazı öğrenciler sosyal medyada gördükleri ideal yaşamların kendilerinde "daha çok çaba gösterme" isteği oluşturduğunu ifade etmiştir.

Genel olarak tüm sınıf düzeyleri birlikte değerlendirildiğinde, öğrencilerin kimlik algılarının sosyal medya ile etkileşim halinde olduğu ve üç temel yönelim etrafında şekillendiği görülmektedir:

- Kendini koruma ve bireysel kimlikte ısrar etme
- Popüler olma ve sosyal medya figürlerine öykünme
- Popülerliği örnek alarak kendini geliştirme ve ilham alma

Bununla birlikte bazı öğrenciler sosyal medyanın kimlik algısını doğrudan etkilediğini kabul ederken, bazıları ise hiçbir etkisi olmadığını ve kendilerini değiştirmediğini ifade etmektedir. Özellikle küçük yaş gruplarında popüler figürlere öykünme daha belirgin iken, üst sınıflarda daha eleştirel, dengeli ve bireysel kimlik koruma eğilimi dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, sosyal medya öğrencilerde kimlik inşası sürecinde hem model alma ve popülerlik isteği üzerinden yönlendirici, hem de bireysel kimliği koruma ve farklılaşma açısından dengeleyici bir rol oynamaktadır.

10. Soruya İlişkin Bulgular: Sosyal Çevre (Aile ve Okul) ve Sosyal Medya Kullanımına Yönelik Yönlendirmeler

Görüşme kapsamında öğrencilerin sosyal medyada yaptıkları etkinlikleri aileleri ve öğretmenleriyle paylaşıp paylaşmadıkları, bu paylaşımlara karşı aldıkları tepkiler ve verilen temel tavsiyeler incelenmiştir. Elde edilen bulgular, aile ve öğretmenlerin öğrencilerin sosyal medya kullanımında hem destekleyici hem de denetleyici bir rol üstlendiğini göstermektedir.

5. sınıf öğrencileri incelendiğinde, toplam 8 öğrenciden 6 öğrencinin aile veya öğretmenlerinden destekleyici ve yönlendirici tavsiyeler aldığı, 1 öğrencinin doğrudan kısıtlama ve kontrol (kötü videoları izlememe, telefon kontrolü) yaşadığı, 1 öğrencinin ise daha çok nötr/ilgi düzeyinde geri bildirim aldığı belirlenmiştir. Bu grupta

ailelerin en sık verdiği tavsiyeler arasında "hayallerinin peşinden gitme", "başarıya odaklanma", "spor ve eğitimde dikkatli olma" ve "dini ve ahlaki değerler" öne çıkmaktadır. Ayrıca bazı öğrencilerin içerikleri aileleriyle paylaştığında olumlu tepkiler (gülme, şaşırma, beğenme) aldığı görülmektedir. Genel olarak 5. sınıfta ailelerin hem motive edici hem de kontrol edici bir yaklaşım sergilediği söylenebilir.

6. sınıf öğrencileri grubunda ise toplam 5 öğrenciden 2 öğrencinin aktif şekilde aile ve öğretmenlerle iletişim kurduğu ve tavsiye aldığı, 1 öğrencinin tamamen dijital içerik odaklı yönlendirme aldığı (faydalı içerik ve kitap/masal önerileri), 1 öğrencinin hiçbir şekilde paylaşım yapmadığı, 1 öğrencinin ise paylaşım yapmasına rağmen daha çok övülme ve destek görme deneyimi yaşadığı belirlenmiştir. Bu sınıf düzeyinde ailelerin özellikle "faydalı içerik tüketimi", "doğru-yanlış ayrımı" ve "kişisel gelişim" konularında yönlendirme yaptığı görülmektedir. Ayrıca bazı öğrencilerin sosyal medya içeriklerini aileleriyle paylaşarak onlardan geri bildirim ve motivasyon aldığı tespit edilmiştir.

7. sınıf öğrencileri incelendiğinde ise toplam 7 öğrenciden 3 öğrencinin aile ve öğretmenlerinden açık yönlendirme ve eğitim odaklı tavsiyeler aldığı, 2 öğrencinin sosyal medya kullanımını bilinçli şekilde paylaşmadığı veya kendi içinde tuttuğu, 1 öğrencinin destekleyici ve övücü geri bildirim aldığı, 1 öğrencinin ise güvenlik ve dijital risklere yönelik (zararlı siteler, casino vb.) uyarılar aldığı belirlenmiştir. Bu grupta aile ve öğretmenlerin özellikle "derslere odaklanma", "sosyal medyayı kontrollü kullanma" ve "zararlı içeriklerden uzak durma" konularında daha bilinçli ve koruyucu bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Genel olarak tüm sınıf düzeyleri birlikte değerlendirildiğinde, öğrencilerin sosyal medya deneyimlerinde aile ve öğretmenlerin üç temel rol üstlendiği ortaya çıkmaktadır:

- **Destekleyici rol:** Öğrenciyi motive etme, övme ve cesaretlendirme
- **Yönlendirici rol:** Faydalı içeriklere yönlendirme, eğitim ve gelişim tavsiyeleri verme
- **Kontrol edici/koruyucu rol:** Zararlı içeriklerden uzak tutma, süre ve içerik kontrolü sağlama

Bununla birlikte bazı öğrencilerin sosyal medya deneyimlerini aileleriyle paylaşmadığı ve bu durumun daha bireysel bir dijital kullanım davranışına işaret ettiği gö-

rülmektedir. Özellikle küçük yaş gruplarında aile etkileşimi daha yoğun ve doğrudan olurken, üst sınıflarda bireysel kullanım ve gizlilik eğiliminin arttığı dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, aile ve öğretmenlerin öğrencilerin sosyal medya kullanımında yalnızca denetleyici değil aynı zamanda rehberlik eden, motive eden ve değer aktaran önemli sosyal aktörler olduğu; bu etkileşimin öğrencilerin dijital davranışlarını ve içerik algılarını doğrudan şekillendirdiği söylenebilir.

11. Soruya İlişkin Bulgular: Sosyal Medyanın Genel Algısı (Fayda–Zarar Değerlendirmesi)

Görüşme kapsamında öğrencilerin sosyal medyayı kendi yaş grupları için nasıl değerlendirdikleri; eğlenceli ve faydalı bir alan mı yoksa zararlı ve riskli bir ortam mı olarak gördükleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerin büyük çoğunluğunun sosyal medyayı çift yönlü (hem faydalı hem zararlı) bir yapı olarak algıladığını, bir kısmının ise daha çok fayda veya eğlence odaklı değerlendirme yaptığını göstermektedir.

5. sınıf öğrencileri incelendiğinde, toplam 8 öğrenciden 3 öğrencinin sosyal medyayı hem faydalı hem zararlı olarak değerlendirdiği, 4 öğrencinin daha çok faydalı ve eğlenceli bir araç olarak gördüğü, 1 öğrencinin ise hem ilginç hem de riskli yönleri olduğunu belirttiği tespit edilmiştir. Bu grupta sosyal medyanın özellikle bilgi edinme, oyun kurallarını öğrenme, moral yükseltme ve eğitim içeriklerine ulaşma gibi faydaları vurgulanırken; aynı zamanda psikolojik etkilenme, göz sağlığı sorunları ve zararlı içeriklerle karşılaşma gibi riskler de ifade edilmiştir. Genel olarak 5. sınıf düzeyinde sosyal medya algısının hem olumlu hem de temkinli bir yapı taşıdığı görülmektedir.

6. sınıf öğrencileri grubunda ise toplam 5 öğrenciden 3 öğrencinin sosyal medyayı faydalı ve kontrollü kullanım açısından değerlendirdiği, 1 öğrencinin hem faydalı hem zararlı yönlerin bulunduğunu belirttiği, 1 öğrencinin ise sosyal medyayı eğlenceli ve sosyal etkileşim sağlayan bir araç olarak gördüğü belirlenmiştir. Bu sınıf düzeyinde öğrenciler özellikle oyun oynama, arkadaşlarla iletişim kurma, içerik paylaşma ve faydalı içerik seçme gibi yönlere vurgu yapmaktadır. Ayrıca zararlı içeriklerden uzak durma ve seçici kullanım düşüncesi de öne çıkmaktadır.

7. sınıf öğrencileri incelendiğinde ise toplam 7 öğrenciden 5 öğrencinin sosyal medyayı hem faydalı hem de zararlı yönleri olan bir alan olarak değerlendirdiği, 2 öğrencinin ise daha çok faydalı veya eğitici yönünü ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu grupta sosyal medyanın öğrenme, farkındalık geliştirme, gelecek hayalini kurma, anime gibi içeriklerden yaşam dersi çıkarma gibi olumlu yönleri vurgulanırken; aynı zamanda

yanlış bilgi, zararlı içerikler ve zaman kaybı gibi risklere dikkat çekilmiştir. Ayrıca bazı öğrenciler sosyal medyanın doğru kullanılması gerektiğini özellikle ifade etmiştir.

Genel olarak tüm sınıf düzeyleri birlikte değerlendirildiğinde, öğrencilerin sosyal medya algısının üç temel yaklaşım etrafında şekillendiği görülmektedir:

- **Çift yönlü algı (faydalı + zararlı):** En yaygın görüş
- **Fayda ve eğlence odaklı algı:** Sosyal medyayı öğrenme ve keyif aracı olarak görme
- **Risk ve kontrol odaklı algı:** Zararlı içeriklere dikkat çekme ve bilinçli kullanım vurgusu

Bulgular, öğrencilerin sosyal medyayı tamamen olumlu ya da tamamen olumsuz bir alan olarak görmediklerini; aksine çoğunlukla çok boyutlu, hem fırsat hem risk içeren bir dijital ortam olarak değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Özellikle yaş ilerledikçe öğrencilerin daha eleştirel, bilinçli ve dengeli bir bakış açısı geliştirdikleri dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, sosyal medya öğrenciler tarafından hem eğlenceli ve öğretici bir araç hem de dikkatli kullanılması gereken riskli bir alan olarak algılanmaktadır. Bu durum, dijital okuryazarlık ve bilinçli medya kullanımının eğitim sürecinde önemli bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

3. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada, dijital çağda sosyal medyanın ilkokul ve ortaokul düzeyindeki öğrencilerin kimlik inşası, kültürel süreklilik, sosyal etkileşim ve medya algısı üzerindeki etkileri bütüncül bir yaklaşımla incelenmiştir. Araştırma bulguları, sosyal medyanın çocuklar açısından yalnızca boş zaman değerlendirme ve eğlence aracı olmadığını; aynı zamanda öğrenme, sosyalleşme, kültürel aktarım, rol model geliştirme ve benlik oluşumu süreçlerini doğrudan etkileyen çok boyutlu bir iletişim ve öğrenme ortamı hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, dijital teknolojilerin eğitim ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerine ilişkin güncel kuramsal yaklaşımları destekleyen önemli bulgular sunmaktadır.

Araştırmada öğrencilerin büyük çoğunluğunun TikTok, Instagram ve YouTube gibi video tabanlı sosyal medya platformlarını yoğun biçimde kullandıkları belirlenmiştir. Bu bulgu, Prensky'nin (2001) ortaya koyduğu "dijital yerliler" yaklaşımını doğrular niteliktedir. Prensky'ye göre dijital teknolojiler içerisinde büyüyen yeni ku-

şaklar, bilgiye ulaşma, öğrenme ve iletişim kurma süreçlerinde önceki kuşaklardan farklı bilişsel özellikler geliştirmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal medyayı günlük yaşamlarının doğal ve vazgeçilmez bir parçası olarak görmeleri, dijital teknolojilerin artık eğitim ortamlarının dışında kalan yardımcı araçlar değil, çocukların sosyal ve bilişsel gelişim süreçlerini şekillendiren temel yaşam alanlarından biri hâline geldiğini göstermektedir.

Bununla birlikte araştırma bulguları, dijital teknolojilerin yalnızca olumlu yönleriyle değerlendirilmemesi gerektiğini de ortaya koymaktadır. Öğrencilerin önemli bir kısmı sosyal medyayı bilgi edinme, yeni beceriler öğrenme ve kültürel içeriklere ulaşma amacıyla kullanırken; aynı zamanda uzun süreli ekran kullanımı, zaman yönetiminde güçlük yaşama ve popüler içerik üreticilerinden etkilenme gibi risklerle de karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum Selwyn'in (2022) dijitalleşmeye ilişkin eleştirel yaklaşımını desteklemektedir. Selwyn'e göre yeni medya teknolojileri eğitime önemli fırsatlar sunmasına rağmen, bu teknolojilerin sorgulanmaksızın benimsenmesi doğru değildir. Dijital ortamlar, öğrenmeyi kolaylaştırdığı kadar yanlış bilgi, algoritmik yönlendirme, dikkat dağınıklığı ve dijital eşitsizlik gibi yeni sorunları da beraberinde getirmektedir. Araştırmanın bulguları da sosyal medyanın çocukların eğitim süreçlerinde hem önemli fırsatlar hem de çeşitli riskler barındıran çift yönlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırmada öğrencilerin sosyal medya içeriklerine yönelik tercihlerinin yaş düzeyine göre farklılaştığı belirlenmiştir. İlkokul öğrencileri daha çok oyun, spor, eğlence ve mizah içeriklerine yönelirken, ortaokul öğrencilerinde eğitim, kişisel gelişim, kültürel içerikler ve bilgi paylaşımına yönelik ilginin arttığı görülmektedir. Bu sonuç, çocukların bilişsel gelişimleri ilerledikçe dijital içerikleri daha seçici biçimde değerlendirmeye başladıklarını göstermektedir. Aynı zamanda sosyal medya kullanım motivasyonlarının yaşa bağlı olarak değiştiğini ortaya koyan uluslararası araştırmalarla da uyumludur. Dolayısıyla dijital medya kullanım alışkanlıklarının değerlendirilmesinde öğrencilerin gelişimsel özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir.

Araştırmanın en dikkat çekici bulgularından biri, sosyal medyanın öğrencilerin kimlik gelişimi üzerindeki etkisidir. Bulgular, öğrencilerin kendilerini ifade etme biçimlerinin, örnek aldıkları kişilerin ve geleceğe ilişkin beklentilerinin dijital medya deneyimleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle sosyal medya fenomenleri, sporcular ve dijital içerik üreticilerinin öğrenciler tarafından rol model olarak görülmesi, sosyal medyanın çocukların benlik algısının oluşumunda önemli bir

işleve sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu sonuçlar, Erikson'un (1968) kimliğin bireyin yaşam boyu devam eden psikososyal gelişim süreci içerisinde şekillendiğini savunan yaklaşımıyla örtüşmektedir. Erikson'a göre çocukluk ve ergenlik dönemlerinde edinilen sosyal deneyimler, bireyin gelecekteki kimlik gelişiminin temelini oluşturmaktadır. Araştırmada öğrencilerin dijital ortamlarda karşılaştıkları kişileri model almaları, onların yalnızca eğlence tercihlerini değil; gelecekte olmak istedikleri kişiye ilişkin algılarını da etkileyebilmektedir. Benzer biçimde Kon'un (1989) benlik gelişimine ilişkin yaklaşımı da araştırma bulgularını desteklemektedir. Kon, çocukluk döneminde benlik algısının çevredeki bireylerle kurulan ilişkiler aracılığıyla geliştiğini belirtmektedir. Günümüzde ise bu sosyal çevrenin önemli bir bölümünü sosyal medya platformlarında karşılaşılan dijital aktörler oluşturmaktadır. Böylece geleneksel sosyal çevrenin yanında dijital çevre de çocukların kimlik gelişiminin önemli belirleyicilerinden biri hâline gelmektedir.

Araştırmanın bulguları, Korotin'in (2025) dijital ortamda kimlik inşası yaklaşımı açısından da anlamlıdır. Korotin, sanal kimliğin bireyin çevrim içi davranışları, iletişim biçimleri ve psikolojik özelliklerinin birleşiminden oluşan dinamik bir yapı olduğunu belirtmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal medyada popüler olma isteği, beğeni kazanma arzusu, dijital içerik üreticilerini örnek almaları ve kendilerini çevrim içi ortamda belirli biçimlerde sunmaları, sanal kimliğin çocukluk döneminden itibaren şekillenmeye başladığını göstermektedir. Bununla birlikte araştırmada bazı öğrencilerin sosyal medyadan etkilenmelerine rağmen kendi kişilik özelliklerini korumaya çalıştıklarını ifade etmeleri, dijital kimlik oluşumunun her bireyde aynı düzeyde gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, kimlik gelişiminin yalnızca dijital medya kullanımına bağlı olmadığını; aile, okul, akran çevresi ve bireysel özelliklerin de süreci etkileyen önemli değişkenler olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın kültürel sürekliliğe ilişkin bulguları da dikkat çekicidir. Öğrencilerin önemli bir bölümü sosyal medya aracılığıyla Kırgız kültürüne ait gelenekler, yemekler, müzikler, millî bayramlar ve kültürel değerlerle karşılaştıklarını ifade etmiştir. Bu içeriklerin öğrencilerde gurur, aidiyet ve kültürel farkındalık gibi olumlu duygular oluşturduğu belirlenmiştir. Bunun yanında öğrencilerin farklı ülkelere ait kültürel içerikleri de ilgiyle takip ettikleri ve zaman zaman bu kültürleri kendi kültürleriyle karşılaştırdıkları görülmektedir. Bu sonuç, sosyal medyanın yalnızca küresel popüler kültürün yayılmasını sağlayan bir araç olmadığını; aynı zamanda yerel kültürlerin görünürlüğünü artıran, kültürel mirasın yeni kuşaklara aktarılmasını destekleyen önemli

bir iletişim ortamı olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dijital medya, uygun içeriklerle desteklendiğinde kültürel sürekliliğin sağlanmasına katkıda bulunan önemli bir eğitim ve iletişim aracı olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın ortaya koyduğu önemli sonuçlardan biri de öğrencilerin sosyal medya içeriklerinden yalnızca davranışsal düzeyde değil, aynı zamanda bilişsel düzeyde de etkilenmeleridir. Özellikle ilkokul öğrencilerinde izlenen içeriklerin taklit edilmesine yönelik davranışların daha belirgin olduğu, ortaokul öğrencilerinde ise sosyal medyanın öğrenme, bilgi edinme ve düşünce geliştirme amacıyla daha bilinçli biçimde kullanılmaya başlandığı belirlenmiştir. Bu bulgu, dijital medya kullanımının yaş ve bilişsel gelişim düzeyiyle birlikte farklılaştığını göstermektedir. Ancak öğrencilerin önemli bir bölümünün dijital içeriklerin doğruluğunu sistematik biçimde sorgulamadan tüketmesi, medya okuryazarlığının yalnızca teknik bir beceri değil, aynı zamanda eleştirel düşünme yeterliliği olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu sonuçlar, Zheltukhina ve arkadaşlarının (2023) medya okuryazarlığını bireyin bilgiye ulaşma, bilgiyi analiz etme, değerlendirme ve eleştirel biçimde yorumlama yeterliliği olarak tanımlayan yaklaşımını desteklemektedir. Araştırmada öğrencilerin sosyal medya içeriklerini yoğun biçimde takip etmelerine rağmen içeriklerin doğruluğunu değerlendirme konusunda yeterli farkındalığa sahip olmadıkları gözlenmiştir. Bu durum, özellikle yanlış bilgi (fake news), manipülatif içerikler ve dijital dezenformasyonun çocuklar üzerindeki etkisinin azaltılabilmesi için medya okuryazarlığı eğitimlerinin erken yaşlardan itibaren sistematik biçimde verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırmanın bulguları UNESCO'nun (2021) Kırgızistan'da medya ve bilgi okuryazarlığının eğitim sistemine bütüncül biçimde entegre edilmesine yönelik önerileriyle de büyük ölçüde örtüşmektedir. UNESCO, medya okuryazarlığının yalnızca öğrencileri değil; öğretmenleri, okul yöneticilerini ve aileleri kapsayan yaşam boyu devam eden bir eğitim süreci olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Araştırmada öğrencilerin dijital medya kullanım alışkanlıklarının aile ve öğretmen rehberliğiyle önemli ölçüde şekillenmesi, medya okuryazarlığının bireysel değil, sosyal ve kurumsal bir sorumluluk alanı olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın önemli bulgularından biri de aile ve öğretmenlerin öğrencilerin dijital medya kullanımındaki belirleyici rolleridir. Katılımcılar, sosyal medya kullanı-

mı sırasında ailelerinden ve öğretmenlerinden yalnızca denetleyici uyarılar değil; aynı zamanda yönlendirici ve destekleyici geri bildirimler aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuç, dijital çağda öğretmenin değişen rolüne ilişkin güncel yaklaşımları doğrulamaktadır. Çetinkaya ve arkadaşlarına (2025) göre öğretmen artık yalnızca bilgiyi aktaran kişi değil; öğrencinin bilgiye ulaşmasını kolaylaştıran, güvenilir bilgi kaynaklarını ayırt etmesini sağlayan ve öğrenme sürecini yöneten bir rehberdir. Araştırma bulguları da öğrencilerin dijital ortamda karşılaştıkları bilgi yoğunluğu içerisinde öğretmen rehberliğine ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Bu durum, Kırgız Cumhuriyeti Genel Ortaöğretim Devlet Eğitim Standardı'nın (2025) ortaya koyduğu eğitim anlayışıyla da örtüşmektedir. Yeni standartta öğrencilerin yalnızca bilgiye ulaşmaları değil; bilgiye eleştirel yaklaşmaları, dijital teknolojileri bilinçli kullanmaları ve yaşam boyu öğrenme becerileri geliştirmeleri hedeflenmektedir. Araştırmanın bulguları, bu hedeflere ulaşılabilmesi için öğretmenin dijital çağda rehber, mentor ve öğrenme sürecini yönlendiren bir eğitim lideri olarak konumlandırılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın kuramsal katkısı, sosyal medyanın çocukların kimlik gelişimi ve kültürel sürekliliği üzerindeki etkilerini yalnızca iletişim perspektifinden değil; eğitim bilimleri, gelişim psikolojisi ve medya okuryazarlığı yaklaşımlarını bütünleştirerek ele almış olmasıdır. Çalışmada Prensky'nin dijital yerliler yaklaşımı dijital medya kullanım alışkanlıklarını açıklamada; Selwyn'in eleştirel dijitalleşme yaklaşımı sosyal medyanın fırsat ve risklerini değerlendirmede; Erikson ve Kon'un kimlik gelişimi kuramları öğrencilerin benlik oluşumunu açıklamada; Korotin'in sanal kimlik yaklaşımı çevrim içi kimlik inşasını yorumlamada; Zheltukhina ve arkadaşlarının medya okuryazarlığı yaklaşımı ise öğrencilerin dijital içeriklere yönelik eleştirel farkındalık düzeylerini değerlendirmede tamamlayıcı kuramsal çerçeveler sunmuştur. Böylece araştırma, farklı disiplinlerde geliştirilen kuramsal yaklaşımları ortak bir model içerisinde değerlendirerek sosyal medyanın çocuklar üzerindeki etkisini çok boyutlu biçimde açıklamaktadır.

Çalışmanın uygulamaya yönelik katkıları da dikkat çekicidir. Bulgular, dijital medya okuryazarlığı eğitimlerinin yalnızca güvenli internet kullanımı veya teknolojik becerilerle sınırlandırılmaması gerektiğini; eleştirel düşünme, dijital vatandaşlık, kimlik gelişimi, kültürel farkındalık ve güvenilir bilgiye erişim becerilerini de kapsayacak biçimde yeniden yapılandırılması gerektiğini göstermektedir. Özellikle sosyal medyanın çocukların rol model seçimleri, benlik gelişimleri ve kültürel aidi-

yetleri üzerindeki etkisi dikkate alındığında, eğitim programlarının disiplinler arası bir yaklaşımla yeniden planlanması önem taşımaktadır.

Araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma yalnızca Kırgızistan'ın Çüy Bölgesi Cayıl ilçesinde bulunan Kanat Derbişev Taldı-Bulak Genel Eğitim Okulunda öğrenim gören toplam 20 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle ulaşılan sonuçlar farklı bölgelerdeki veya farklı sosyoekonomik özelliklere sahip öğrenci gruplarına doğrudan genellenemez. Ayrıca araştırmanın nitel araştırma deseniyle yürütülmesi nedeniyle elde edilen bulgular katılımcıların deneyim ve görüşleri doğrultusunda yorumlanmıştır. Daha geniş örneklemlerle gerçekleştirilecek nicel veya karma yöntem araştırmaları farklı sonuçların ortaya konulmasına katkı sağlayabilir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda farklı şehirler, farklı yaş grupları ve farklı ülkelerde gerçekleştirilecek karşılaştırmalı çalışmaların literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle boylamsal araştırmalar aracılığıyla sosyal medyanın çocukların kimlik gelişimi üzerindeki uzun dönemli etkilerinin incelenmesi, dijital kimlik oluşumunun gelişimsel sürecini daha ayrıntılı biçimde ortaya koyabilir. Bunun yanında aileler, öğretmenler ve okul yöneticilerinin görüşlerinin birlikte değerlendirildiği çok paydaşlı araştırmaların yürütülmesi, dijital medya kullanımının eğitim süreçlerine etkisinin daha kapsamlı biçimde açıklanmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırma bulguları doğrultusunda okul yönetimlerine yönelik olarak medya ve bilgi okuryazarlığı eğitimlerinin düzenli hâle getirilmesi, güvenli internet kullanımı konusunda uygulamalı eğitimler verilmesi, dijital vatandaşlık becerilerini geliştirmeye yönelik etkinliklerin artırılması ve öğrencilerin dijital içerik üretme becerilerini destekleyen medya kulüplerinin yaygınlaştırılması önerilmektedir. Öğretmenlerin dijital çağın gerektirdiği rehberlik rolünü daha etkin biçimde yerine getirebilmeleri için hizmet içi eğitim programlarının güncellenmesi ve dijital pedagoji yeterliliklerinin güçlendirilmesi de önem taşımaktadır.

Velilere yönelik olarak ise çocukların sosyal medya kullanım sürelerini dengeli biçimde takip etmeleri, içerik seçimlerinde rehberlik etmeleri ve çocuklarıyla dijital ortamda karşılaştıkları içerikler hakkında açık iletişim kurmaları önerilmektedir. Yasaklayıcı ebeveyn tutumları yerine, bilinçlendirici ve rehberlik edici yaklaşımların benimsenmesi; ortak medya kullanımı alışkanlıklarının geliştirilmesi ve çocukların güvenilir, eğitsel ve kültürel içeriklerle daha fazla buluşturulması, onların sosyal medyayı bilinçli, güvenli ve üretken biçimde kullanmalarına önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç olarak bu araştırma, sosyal medyanın çocukların yaşamında yalnızca iletişim kurmaya veya eğlenmeye hizmet eden dijital bir platform olmadığını; kimlik gelişimini, kültürel aidiyeti, öğrenme süreçlerini, medya okuryazarlığını ve sosyal etkileşim biçimlerini birlikte şekillendiren çok boyutlu bir eğitim ve iletişim ekosistemi hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle dijital çağda çocukların sosyal medya kullanımına ilişkin politikaların teknoloji merkezli değil; eğitim, psikoloji, iletişim ve kültürel gelişim boyutlarını birlikte ele alan bütüncül bir yaklaşımla planlanması gerekmektedir. Bu yaklaşım, hem öğrencilerin dijital çağın sunduğu fırsatlardan en üst düzeyde yararlanmalarını sağlayacak hem de sosyal medyanın oluşturabileceği risklerin azaltılmasına katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

Atak, H. (2011). Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 3(1), 163-213.

Çetinkaya, C., Işık, H., Atlığ, F., ve Akıcı, B. (2025). Dijital Çağda Öğretmenlik: Sosyal Medya Fenomeni Öğretmenlerin Eğitimdeki Rolü. Ulusal Eğitim Dergisi, 5(3), 1-17.

Erikson, E. H. (1968). Identity: Youth and Crisis. W. W. Norton & Company.

Kon, I. S. (1989). Psikhologiya ranney yunosti. *Prosveshcheniye.*

Korotin, I. A. (2025). Sootnosheniye statusov k komponentam virtual'noy identichnosti u yunoshey i devushek starshikh klassov. Vestnik Udmurtskogo universiteta. Seriya Filosofiya. Psikhologiya. Pedagogika*,* 35(3), 275-283.

Kyrgyz Respublikasynyn Bilim berüü jana ilim ministrligi. (2025). Kyrgyz Respublikasynyn zhalpy bilim berüünün mamlekettik bilim berüü standarty

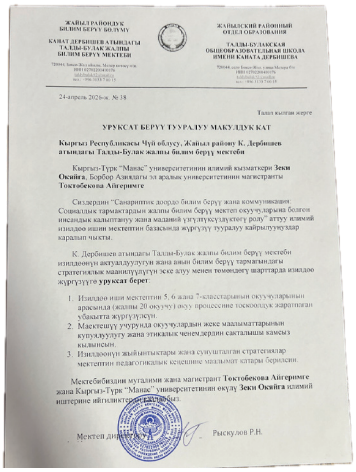
Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants Part 1. On the Horizon, 9(5), 1-6.

Selwyn, N. (2022). Education and Technology: Key Issues and Debates (3. bs.). Bloomsbury Academic.

UNESCO. (2021). Mediyno-informatsionnaya gramotnost' v tsifrovom mire: kak nauchit' uchiteley.

Zheltukhina, M. R., Donskova, L. A., & Zelenskaya, L. L. (2023). Mediagramotnost' v tsifrovuyu epokhu: tekhnologii formirovaniya. Problemy sovremennogo pedagogicheskogo obrazovaniya*,* (81-4), 153–156.

EK-1 Kanat Derbişev Taldı-Bulak Genel Eğitim Okulu Müdürlüğü'nden Alınan Görüşme İzni - Orijinal Kırgızca

ЖАЙЫЛ РАЙОНДУК БИЛИМ БЕРҮҮ БӨЛҮМҮ

КАНАТ ДЕРБИШЕВ АТЫНДАГЫ ТАЛДЫ-БУЛАК ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКТЕБИ

ЖАЙЫЛСКИЙ РАЙОННЫЙ ОТДЕЛ ОБРАЗОВАНИЯ

ТАЛДЫ-БУЛАКСКАЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ШКОЛА ИМЕНИ КАНАТА ДЕРБИШЕВА

24-апрель 2026-ж. № 38

Талап кылган жерге

УРУКСАТ БЕРҮҮ ТУУРАЛУУ МАКУЛДУК КАТ

Кыргыз Республикасы Чүй облусу, Жайыл районо К. Дербишев атындагы Талды-Булак жалпы билим берүү мектеби

Кыргыз-Түрк "Манас" университетинин изилөөчү кызматкери **Зеки Окайга**, Борбор Азиядагы эл аралык университетинин магистранты **Токтобекова Айгеримге**

Сиздердин "Санариптик доордо билим берүү жана коммуникация: Социалдык тармактарды жалпы билим берүү мектеп окуучуларына болгон инсандык капиталдуу жана маданий үгүлүүчүлүктөгү ролу" аттуу илимий изилдөө иши мектептин базасында жүргүлү турала кайрылууңуздар каралып чыкты.

К. Дербишев атындагы Талды-Булак жалпы билим берүү мектеби изилдөөнүн актуалдуулугун жана анын билим берүү тармагындагы стратегиялык маанилүүлүгүн эске алуу менен төмөндөгү шарттарда изилдөө жүргүзүүгө **уруксат берет**:

1. Изилдөө иши мектептин 5, 6 жана 7-классгарынын окуучуларынын арасында (жалпы 20 окуучу) окуу процессине тоскоолдук жаратпаган убакытта жүргүзүлсүн.
2. Маалематтар уюшкан окуучулардын жеке маалыматтарынын купуялуулугу жана этикалык чөнем деңгээлдеги сакталышы камсыз кылынсын.
3. Изилдөөнүн жыйынтыктары жана сунушталган стратегиялар мектептин педагогикалык кеңешине маалымат катары берилсин.

Мектебибиздин мугалими жана магистрант **Токтобекова Айгеримге** жана Кыргыз-Түрк "Манас" университетинин окуучу **Зеки Окайга** илимий иштеринде ийгиликтерди каалайбыз.

Мектеп директору Рыскулов Р.Н.

EK-2 Kanat Derbişev Taldı-Bulak Genel Eğitim Okulu Müdürlüğü'nden Alınan Görüşme İzni -Türkçe Tercümesi

CAYIL İLÇE MİLLÎ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ

KANAT DERBİŞEV TALDI-BULAK GENEL EĞİTİM OKULU

24 Nisan 2026 No: 38

İlgili Makama

ARAŞTIRMA İZNİNE İLİŞKİN ONAY YAZISI

Kırgız Cumhuriyeti Çüy Bölgesi Cayıl İlçesi **K. Derbişev Taldı-Bulak Genel Eğitim Okulu** olarak;

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi **Araştırma Görevlisi Zeki Okyay** ile Orta Asya Uluslararası Üniversitesi yüksek lisans öğrencisi **Aygerim Toktobekova** tarafından sunulan **"Dijital Çağda Eğitim ve İletişim: Sosyal Medyanın İlkokul Öğrencilerinde Kimlik İnşası ve Kültürel Süreklilikteki Rolü"** başlıklı bilimsel araştırmanın okulumuz bünyesinde yürütülmesine ilişkin başvurunuz incelenmiştir.

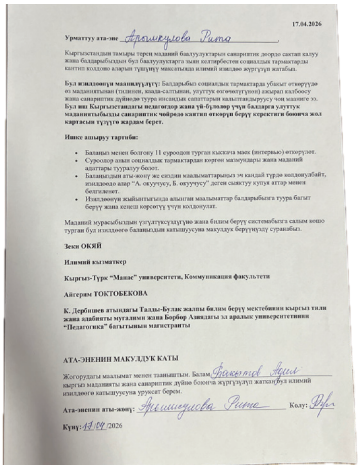
K. Derbişev Taldı-Bulak Genel Eğitim Okulu, söz konusu araştırmanın güncelliğini ve eğitim alanı açısından stratejik önemini dikkate alarak, aşağıdaki şartlar çerçevesinde araştırmanın yürütülmesine **izin vermektedir**:

1. Araştırma, okulun **5., 6. ve 7. sınıf öğrencileri** arasında (toplam **20 öğrenci**) eğitim-öğretim sürecini aksatmayacak uygun zamanlarda gerçekleştirilecektir.
2. Görüşmeler sırasında öğrencilerin kişisel verilerinin gizliliği korunacak ve etik kurallara tam olarak uyulacaktır.
3. Araştırma sonuçları ile önerilen stratejiler, bilgilendirme amacıyla okulun öğretmenler kuruluna sunulacaktır.

Okulumuz öğretmeni ve yüksek lisans öğrencisi **Aygerim Toktobekova** ile Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi **Araştırma Görevlisi Zeki Okyay'a** bilimsel çalışmalarında başarılar dileriz.

Okul Müdürü_____ Rıskulov R.N.

EK-3 Kanat Derbişev Taldı-Bulak Genel Eğitim Okulu Aile Birliği Temsilcilerinden Alınan Görüşme İzni - Orijinal Кыргызca

17.04.2026

Урматтуу ата-эне Арымкулова Рита

Кыргызстандын тамыры терең маданий бакшуулуктарын сакталышы деңгээлге салтан калуу жана бадырайбайдын бул бакшуулуктарга ылам колтарбестен социалдык терминдерды киргизе колдоно алардын түшүнүү мамилелерин изилдөө жүргүзүп жатабыз.

Бул изилдөөнүн максаттары: Балдарыбыз социалдык терминдерди убакыт өтмөрүнө ез мадениятынын (тилдеги, жашап-сатышын, этуктун өлчемдүүлүгүн) өкүрөт колбосу жана синкретик дүйнөдө турпо изилдөөдө синтетикалык мамилелерди/урусу чон мааниге ээ. **Бул эки Кыргызстандагы педагогдор жана үй-бүлөлөр үчүн балдарга үлгүтүүк маданияттыбызды сакталышы чөйрөдө кантип өткөрүп берүү керектиги боюнча зөл кырдаалын түзүүгө жардам берет.**

Ишке ашыруу тартиби:

- Баланы мектеп бозгоону 11 күнүндөн турпо кызгына макс (интервью) өткөрүлөт.
- Суроолор алын социалдык терминдерди көрөнү маалыматты жана маданий аалтары тууралу болот.
- Балаңыздын аты-жөнү же сөздөн маалыматтарыңыз эч кандай түрдө колдонулбайт, изилдөөдө алар "А. окуучусу, Б. окуучусу" деген сыяктуу кодтук аттар менен белгиленет.
- Изилдөөнүн жыйынтыгында алынган маалыматтар балдарыбыздын турпа багыт берүү жана келеси көрсөтүү үчүн колдонулат.

Маалый жүрөкбайдын үлгүтүксүлүүнө жана билим берүү системабызга салым кошо турпа бул изилдөөгө балаңыздын катышуусуна макулдук берүүңүздү сурабыз.

Зеки ОКЙЙ

Илимий кызматкер

Кыргыз-Түрк "Манас" университети, Коммуникация факультети

Айгерим ТОКТОБЕКОВА

К. Дербишев атындагы Талды-Булак жалпы билим берүү мектебинин кыргыз тили жана адабияты мугалими жана Бейбит Ашкеева ага аралык университетинин "Педагогика" багытындагы магистранты

АТА-ЭНЕНИН МАКУЛДУК КАТЫ

Жогорудагы маалымат менен таанышып, Балам Арымкулов Рита изилдөөгө катышуу макулдугу жана сакчилик дүйнө боюнча жүргүзүлүп жаткан бул илимий изилдөөгө катышуусуна уруксат берем.

Ата-энесинин аты-жөнү: Арымкулова Рита Колу:

Күнү: 17/04/2026

EK-4 Kanat Derbişev Taldı-Bulak Genel Eğitim Okulu Aile Birliği Temsilcilerinden Alınan Görüşme İzni - Türkçe Tercümesi

17/04/2026

İlgili Makama

ARAŞTIRMA İZNİNE İLİŞKİN ONAY YAZISI

Sayın Velimiz Arımkulova Rita,

Kırgızistan'ın köklü kültürel değerlerini dijital çağda da korumak ve çocuklarımızın sosyal medyayı bu değerlere zarar vermeden nasıl kullanabileceğini anlamak amacıyla bir bilimsel araştırma yürütmekteyiz.

Bu Çalışmanın Önemi: Çocuklarımızın sosyal medyada vakit geçirirken kendi kültürlerinden (dil, gelenek, milli kimlik) kopmamaları ve dijital dünyada doğru bir kimlik inşa etmeleri büyük önem taşımaktadır. **Bu çalışma, Kırgızistan'daki eğitimcilerin ve ailelerin, çocuklara milli kültürümüzü dijital ortamda nasıl aktarabileceğine dair bir yol haritası oluşturacaktır.**

Uygulama Bilgileri:

1. Çocuğunuzla sadece 11 soruluk, kısa bir sohbet (görüşme) yapılacaktır.
2. Sorular, sosyal medyada karşılaştığı içerikler ve kültürel alışkanlıkları üzerinedir.
3. Çocuğunuzun ismi veya sizin bilgileriniz hiçbir şekilde kullanılmayacak, araştırmada «A öğrencisi, B öğrencisi» şeklinde gizli tutulacaktır.
4. Araştırma sonunda elde edilen veriler, çocuklarımıza daha iyi bir rehberlik sunmak için kullanılacaktır.

Kültürel sürekliliğimize ve eğitim sistemimize destek verecek olan bu çalışmaya çocuğunuzun katılımı için onayınızı rica ederiz

Zeki OKYAY

Araştırma Görevlisi

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi

Aygerim TOKTOBEKOVA

Kanat Derbişev Taldı-Bulak Genel Eğitim Okulu Öğretmeni ve Uluslararası Orta Asya Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

VELİ ONAY BEYANI

Yukarıdaki bilgilendirmeyi okudum. Çocuğum Bakıtov Adil'in, Kırgız kültürü ve dijital dünya üzerine yapılan bu bilimsel araştırmada yer almasına izin veriyorum.

Velinin Adı Soyadı: Arımkulova Rita **İmza:** ..... **Tarih:** 17/04/2026

TÜRK DÜNYASINDA DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN STRATEJİK BOYUTLARI: BÖLGESEL ENTEGRASYON, EKONOMİK KALKINMA VE ORTAK POLİTİKA PERSPEKTİFLERİ

Prof. Dr. Mehmet Yüce*

Özet

Bu çalışma, Türk dünyasında dijital dönüşüm süreçlerini çok boyutlu bir perspektiften ele alarak bölgesel entegrasyon ve ekonomik kalkınma açısından taşıdığı stratejik önemi incelemektedir. Dijitalleşmenin yalnızca teknolojik bir olgudan ibaret olmayıp, aynı zamanda yapısal bir dönüşüm olduğu vurgulanmakta, altyapı, insan sermayesi ve kurumsal kapasite gibi unsurlar çerçevesinde analiz edilmektedir. Çalışmada mevcut durum değerlendirilmekte, karşılaşılan sorunlar ortaya konulmakta ve politika önerileri geliştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Dönüşüm, Türk Dünyası, Bölgesel Entegrasyon, Dijital Ekonomi, Teknoloji Politikaları.

Strategic Dimensions of Digital Transformation in The Turkic World: Regional Integration, Economic Development and Common Policy Perspectives

Abstract

This study examines digital transformation processes in the Turkic world from a multidimensional perspective, focusing on their strategic significance for regional integration and economic development. It emphasizes that digitalization is not merely a technological phenomenon but also a structural transformation, and analyzes it within the framework of key factors such as infrastructure, human capital, and institutional capacity. The study evaluates the current situation, identifies the main challenges, and proposes policy recommendations.

Keywords: Digital Transformation, Turkic World, Regional Integration, Digital Economy, Technology Policies.

* Bursa Uludağ Üniversitesi E. Öğretim Üyesi, myuce @uludag.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6398-5589

1. Giriş

Dijital dönüşüm, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) üretim süreçlerinden kamu yönetimine, eğitimden finansal sistemlere kadar geniş bir yelpazede belirleyici hâle gelmesiyle birlikte, küresel ölçekte derin bir paradigma değişimini ifade etmektedir. O nedenle bu dönüşümü sadece teknolojik bir ilerleme süreci ile ifade etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira dijital dönüşüm denildiğinde aynı zamanda ekonomik yapıları yeniden şekillendiren, toplumsal ilişkileri dönüştüren ve devletlerin yönetişim anlayışlarını yeniden tanımlayan çok boyutlu bir olgudan söz edilmektedir. Günümüzde ülkelerin rekabet gücü, dijital altyapı kapasiteleri, veri işleme becerileri, inovasyon ekosistemlerinin etkinliği ve yüksek katma değerli teknoloji üretme yetenekleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda dijitalleşme, kalkınma stratejilerinin merkezine yerleşmiş ve uluslararası güç dengelerini etkileyen kritik bir unsur hâline geldiği görülmektedir.

Türk dünyasını oluşturan ülkeler açısından dijital dönüşüm ekonomik büyümenin hızlandırılması ötesinde bölgesel entegrasyonun güçlendirilmesi açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Ortak tarihsel ve kültürel bağlara sahip bu coğrafyada, dijital altyapıların uyumlaştırılması, veri akışının kolaylaştırılması ve teknolojik iş birliklerinin artırılması, ticaret hacminin genişletilmesi, bilgi paylaşımının hızlandırılması ve bölgesel dayanıklılığın artırılması gibi önemli fırsatlar sunmaktadır. Bununla birlikte, ülkeler arasındaki gelişmişlik farkları, dijital uçurum , kurumsal kapasite eksiklikleri ve politika uyumsuzlukları gibi yapısal sorunlar, bu dönüşüm sürecinin önündeki temel engeller olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Türk dünyasında dijital dönüşümün stratejik boyutlarını çok yönlü bir perspektifle ele alınarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, üç temel eksen üzerinde şekillendirilmiştir. Bunları:

(i) Bölgesel entegrasyonun dijitalleşme aracılığıyla nasıl derinleştirilebileceği,

(ii) Dijital dönüşümün ekonomik kalkınmaya olan katkıları,

(iii) Ortak politika geliştirme süreçlerinin gerekliliği ve uygulanabilirliği,

şeklinde sıralamak mümkündür.

Metodolojik açıdan çalışma, nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Bu kapsamda, mevcut literatürün sistematik bir şekilde incelenmesi, uluslararası kuruluşların (örneğin Dünya Bankası, OECD, ITU, TDT gibi) yayımladığı raporların analiz

edilmesi ve ilgili ülkelerin dijital strateji belgelerinin karşılaştırmalı değerlendirilmesi temel yöntemler arasında yer almaktadır. Ayrıca, kavramsal bir çerçeve oluşturmak amacıyla karşılaştırmalı analiz ve betimsel analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu yaklaşım, hem mevcut durumun bütüncül bir şekilde ortaya konulmasına hem de geleceğe yönelik stratejik çıkarımların geliştirilmesine imkân tanımaktadır.

Literatür incelendiğinde, dijital dönüşümün ekonomik büyüme, verimlilik artışı ve inovasyon üzerindeki etkilerine ilişkin geniş bir akademik birikimin bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Türk dünyası özelinde dijitalleşmenin bölgesel entegrasyonla ilişkisini ele alan çalışmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Mevcut çalışmalar çoğunlukla ülke bazlı analizlere odaklanmakta, bölgesel iş birliği ve ortak politika geliştirme boyutu ise görece ihmal edilmektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı hedefleyerek literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, bu araştırma dijital dönüşümün Türk dünyası açısından yalnızca bir teknolojik adaptasyon süreci değil, aynı zamanda stratejik bir kalkınma ve entegrasyon aracı olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu çerçevede geliştirilecek politika önerilerinin, bölgesel iş birliğini güçlendirmesi ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya katkı sağlaması beklenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve ve Literatür

2.1. Dijital Dönüşüm Kavramı

Dijital dönüşüm, ekonomi başta olmak üzere toplumun tüm alanlarını etkileyen kapsamlı bir süreci ifade etmektedir. Yeni bir kavram olmamakla birlikte, Üçüncü ve Dördüncü Sanayi Devrimleri bağlamında iş dünyasında öngörülemeyen değişimlere yol açmaktadır. Dijital teknolojiler, rekabet koşullarını artırırken firmalar ile tüketiciler arasındaki etkileşim ve değer yaratma biçimlerini dönüştürmektedir. Günümüzde işletmeler, mobil teknolojiler, sosyal ağlar, nesnelerin interneti, blockchain ve büyük veri gibi araçlarla iş süreçlerini yeniden şekillendirmektedir. Ancak bu dönüşüm yalnızca operasyonel değişikliklerle sınırlı değildir; işletmelerin ürünlerini, süreçlerini ve organizasyon yapılarını da yeniden tasarlamalarını gerektirir. Bu doğrultuda hızlı karar alma mekanizmaları kurmaları ve kararlarını veri temelli analizlerle desteklemeleri önem kazanmaktadır. Rekabet avantajını sürdürebilmek için işletmelerin sadece yeni teknolojileri kullanmaları yeterli değildir; dijitalleşmeyi kalkınma stratejilerinin merkezine yerleştirerek bütüncül bir şekilde benimsemeleri gerekmektedir. Bu nedenle dijital dönüşüm, yalnızca bilişim teknolojileri departmanının sorumluluğunda olan

bir süreç değil, aynı zamanda stratejik ve organizasyonel bir değişimi ifade etmektedir (Türkyılmaz, 2024: 284).

Genel olarak dijital dönüşüm (DT), dijital teknolojilerin kullanımıyla toplumda ve endüstrilerde ortaya çıkan köklü değişimleri ifade eder. Kurumsal düzeyde ise bu süreç, işletmelerin söz konusu teknolojilerden yararlanarak yenilikçi çözümler geliştirmelerini ve dijital dönüşümün sunduğu olanakları benimseyerek operasyonel performanslarını artıracak stratejiler oluşturmalarını gerektirir. Bu dönüşüm, yalnızca mevcut süreçlerin dijital ortama aktarılması (dijitalleşme) ile sınırlı olmayıp, iş modellerinin, kurumsal kültürün ve yönetişim mekanizmalarının yeniden tasarlanmasını da içeren bütüncül bir değişim sürecini de içermektedir (Vial, 2019: 118).

Literatürde dijital dönüşüm kavramı çoğunlukla üç aşamalı bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bunlar, sayısallaştırma (digitization), dijitalleşme (digitalization) ve dijital dönüşüm (digital transformation) süreci içermektedir. Sayısallaştırma, analog verilerin dijital formata dönüştürülmesini ifade ederken; dijitalleşme, iş süreçlerinin dijital teknolojilerle optimize edilmesini kapsamaktadır. Dijital dönüşüm ise bu iki aşamayı aşarak, organizasyonların stratejik yönelimlerini ve değer yaratma biçimlerini köklü biçimde değiştiren bir paradigma değişimini temsil etmektedir (Brennen, Kreiss, 2016: 3).

Bu bağlamda Endüstri 4.0, yapay zekâ, büyük veri analitiği, nesnelerin interneti (IoT) ve bulut bilişim gibi teknolojiler dijital dönüşümün temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Schwab'a (2016:10-24) göre, Endüstri 4.0 yaklaşımı, akıllı fabrikalar aracılığıyla fiziksel ve dijital sistemlerin entegrasyonunu sağlayarak üretim süreçlerinin otomatikleşmesine ve daha esnek üretim modellerinin geliştirilmesine imkân tanımaktadır. Brynjolfsson ve McAfee'ye (2014) göre, yapay zekâ ve büyük veri teknolojilerinin yaygınlaşması, karar alma süreçlerinin veri temelli bir yapıya dönüşmesine olanak tanımakta; bu dönüşüm, kurumsal verimliliği artırmakta ve işletmelere sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamaktadır.

Türk dünyası bağlamında dijital dönüşüm, teknolojik modernizasyon süreci olarak değil, aynı zamanda bölgesel iş birliğini artıran ve ekonomik entegrasyonu hızlandıran stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu sürecin başarısı, dijital altyapı yatırımlarının düzeyi, insan sermayesinin niteliği ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi gibi faktörlere bağlıdır.

2.2. Dijital Ekonomi ve Kalkınma

Dijital ekonomi, üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin dijital teknolojiler ve

ağ yapıları aracılığıyla yeniden şekillendiği ekonomik yapıyı ifade etmektedir. Bu yeni ekonomik düzende, bilgi ve ağlar üzerinden yaratılan değer ön plana çıkmakta; bireyler ve işletmeler dijital ortamlar aracılığıyla ekonomik faaliyetlerini sürdürmektedir. Nitekim Tapscott (2015: xxiii–xxiv), dijital ekonomiyi "ağlaşmış zekâ" temelinde şekillenen ve ekonomik değer üretiminin bilgi ve dijital bağlantılar üzerinden gerçekleştiği bir sistem olarak ele almaktadır. Bu bağlamda veri ve bilgi, dijital ekonominin temel unsurları hâline gelmiş; platform ekonomileri, e-ticaret ve dijital hizmetler küresel ekonomik sistemin önemli bileşenleri olarak öne çıkmıştır.

Dijital ekonominin en önemli özelliklerinden biri, ölçek ekonomilerinin güçlenmesi ve işlem maliyetlerinin önemli ölçüde azalmasıdır. Goldfarb ve Tucker'a (2019:3-4) göre dijital teknolojiler, özellikle arama, taşıma ve işlem maliyetlerini düşürerek ekonomik etkileşimleri kolaylaştırmakta ve coğrafi mesafenin önemini azaltarak küresel pazarlara erişimi artırmaktadır.

Bilindiği üzere, dijital teknoloji, bilginin bitler (sayısal veriler) şeklinde temsil edilmesidir. Bu durum, verinin depolanması, işlenmesi ve iletilmesi maliyetlerini azaltmaktadır. Dijital ekonomi üzerine yapılan araştırmalar, dijital teknolojilerin ekonomik faaliyetleri nasıl ve ne ölçüde değiştirdiğini incelemektedir. Dijital teknolojilerin etkilerini anlamak, temelde yeni bir ekonomik teori gerektirmemektedir. Çünkü bu durumu açıklamak farklı bir bakış açısını zorunlu kılmaktadır. Dijital ekonomiyi incelemek, "farklı olan nedir?" sorusuyla başlar. Bilginin fiziksel varlıklar (atomlar) yerine sayısal biçimde temsil edilmesi hangi faaliyetleri daha kolay hâle getirmektedir? Dijital teknoloji, çoğu zaman maliyetlerin ekonomik faaliyetler üzerindeki kısıtlayıcı etkisini azaltmaktadır. Bu nedenle dijital ekonomi, belirli maliyetlerin önemli ölçüde düşmesi veya sıfıra yaklaşması durumunda, mevcut ekonomik modellerin nasıl değiştiğini incelemektedir. Bu maliyet değişimleri beş temel başlık altında ele alınmaktadır (Goldfarb, Tucker, 2019:3-4):

(i) arama maliyetlerinin azalması,

(ii) çoğaltma maliyetlerinin azalması,

(iii) taşıma maliyetlerinin azalması,

(iv) izleme maliyetlerinin azalması ve (v) doğrulama maliyetlerinin azalması.

Tüm bunlar aynı zamanda gelişmekte olan ülkeler için önemli fırsatlar sunarken, aynı zamanda rekabet baskısını da artırmaktadır.

Ekonomik kalkınma açısından dijitalleşme, verimlilik artışı, yenilik kapasitesinin güçlenmesi ve yeni iş alanlarının ortaya çıkması gibi olumlu etkiler yaratmaktadır. Dünya Bankası'nın "Dijital Temettüler" yaklaşımına göre, dijital teknolojilerin yaygınlaşması ekonomik büyümeyi desteklemekte, ancak bu faydaların ortaya çıkabilmesi için uygun kurumsal ve düzenleyici çerçevenin oluşturulması gerekmektedir (World Bank, 2016: 5).

Bununla birlikte literatürde, dijital ekonominin kalkınma üzerindeki etkilerinin homojen bir yapı sergilemediği ve ülkeler arasında farklılaşmalar gösterdiği vurgulanmaktadır. Dijital altyapıya erişimdeki eşitsizlikler, nitelikli iş gücü yetersizliği ve dijital beceri açığı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde dijital uçurumun derinleşmesine neden olmaktadır (van Dijk, 2020:112). Bu bağlamda dijital uçurum, yalnızca teknolojik araçlara erişim farklılıklarını değil; aynı zamanda bireylerin bu teknolojileri kullanma yeterliliklerini, kullanım biçimlerini ve elde ettikleri faydaları da kapsayan çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmektedir (van Dijk, 2013:29-31). Nitekim sosyo-ekonomik statü, eğitim düzeyi, gelir dağılımı ve demografik faktörler, dijital teknolojilere erişim ve kullanım üzerinde belirleyici rol oynamakta; bu durum ise mevcut toplumsal eşitsizliklerin dijital ortamda yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla dijital ekonominin sunduğu fırsatların kalkınma süreçlerine dengeli bir şekilde yansıyabilmesi, yalnızca teknolojik altyapının geliştirilmesiyle değil, aynı zamanda dijital kapsayıcılığı artıran politikaların hayata geçirilmesi ve insan sermayesinin güçlendirilmesiyle mümkün olabilecektir.

Türk dünyası özelinde değerlendirildiğinde, dijital ekonomi; bölgesel ticaretin artırılması, ortak dijital pazarların oluşturulması ve yenilikçi girişimcilik ekosistemlerinin geliştirilmesi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak bu potansiyelin hayata geçirilebilmesi, ülkeler arasında dijital standartların uyumlaştırılması, veri paylaşım mekanizmalarının geliştirilmesi ve ortak politika çerçevelerinin oluşturulmasına bağlıdır.

3. Türk Dünyasında Dijital Dönüşümün Mevcut Durumu

Türk dünyasında dijital dönüşüm süreçleri, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi, kurumsal kapasitesi ve teknoloji politikaları doğrultusunda farklı hız ve yoğunluklarda ilerlemektedir. Bu çerçevede Türkiye ve Azerbaycan gibi ülkeler, dijital altyapı yatırımları, e-devlet uygulamaları ve girişimcilik ekosistemleri açısından bölgesel ölçekte daha ileri bir konumda yer alırken, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi Orta Asya ülkelerinde dijital dönüşüm süreci daha kademeli bir

gelişim göstermektedir.

Bu farklılaşmaya rağmen, Türk devletleri arasında dijitalleşmenin bölgesel iş birliğini güçlendiren stratejik bir unsur olduğu yönünde ortak bir farkındalık oluşmuştur. Nitekim Türk Devletleri Teşkilatı tarafından hazırlanan Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi, dijital dönüşümü bölgesel entegrasyonun temel bileşenlerinden biri olarak tanımlamakta ve ortak dijital altyapı, veri paylaşımı ve teknoloji iş birliklerinin geliştirilmesini öncelikli hedefler arasında göstermektedir (TDT, 2021: 12).

3.1. Dijital Altyapı

Dijital dönüşümün temelini oluşturan altyapı unsurları arasında geniş bant internet erişimi, mobil iletişim teknolojileri ve veri merkezleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu altyapılar, dijital hizmetlerin yaygınlaşmasını ve ekonomik faaliyetlerin dijital ortama taşınmasını mümkün kılmaktadır. Türk dünyasında geniş bant penetrasyonu ve mobil internet kullanımı son yıllarda önemli ölçüde artmış olmakla birlikte, ülkeler arasında belirgin farklılıklar devam etmektedir.

Özellikle Türkiye ve Kazakistan gibi ülkelerde son yıllarda fiber altyapı yatırımları ile 4.5G ve 5G teknolojilerine geçiş sürecinin hız kazandığı görülmektedir. Bu gelişmeler, yüksek hızlı internet erişiminin yaygınlaşmasına, dijital hizmetlerin çeşitlenmesine ve dijital ekonominin büyümesine önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak bu ilerlemelere rağmen, Orta Asya'daki bazı ülkelerde ve özellikle kırsal bölgelerde internet altyapısının yetersizliği, erişim maliyetlerinin yüksekliği ve teknik kapasite eksiklikleri nedeniyle dijital hizmetlere erişim hâlen sınırlı kalmaktadır. Bu durum, bölge ülkeleri arasında dijitalleşme düzeyinde belirgin farklılıkların ortaya çıkmasına ve dijital uçurumun derinleşmesine yol açmaktadır. Nitekim Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) verileri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile kentsel ve kırsal alanlar arasında internet erişimi ve kullanım oranları bakımından önemli farklılıkların devam ettiğini ortaya koymaktadır (ITU, 2022).

Bu bağlamda dijital altyapı yatırımlarının artırılması, geniş bant internet erişiminin yaygınlaştırılması ve özellikle dezavantajlı bölgelerde dijital kapsayıcılığı artırmaya yönelik politikaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde, dijital teknolojilerin sunduğu ekonomik ve sosyal fırsatlar toplumun tüm kesimlerine eşit şekilde yansımayacak ve mevcut bölgesel eşitsizlikler daha da belirgin hâle gelecektir.

Türk Dünyası 2040 Vizyonu çerçevesinde, ortak dijital altyapı projelerinin ge-

liştirilmesi ve bölge genelinde bağlantısallığın artırılması hedeflenmektedir. Bu bağlamda sınır ötesi fiber ağların kurulması ve veri merkezlerinin entegrasyonu, bölgesel dijital ekosistemin güçlendirilmesi açısından kritik öneme sahiptir (TDT, 2021: 18). Özellikle Hazar Denizi altından geçirilmesi planlanan fiber optik hatlar, Orta Asya ile Güney Kafkasya ve Avrupa arasında yüksek kapasiteli ve güvenli veri iletimini mümkün kılarak bölgesel dijital entegrasyonu hızlandırma potansiyeline sahiptir. Nitekim İlham Aliyev, Hazar Denizi altından geçirilmesi planlanan fiber optik hatların Azerbaycan'ı bölgesel bir dijital merkez haline getireceğini vurgulamış; bu projeyi "Doğu ile bağlantıyı sağlayacak stratejik bir dijital altyapı" olarak tanımlamıştır (Aliyev, 2025; 2026). Bu çerçevede söz konusu girişimler, yalnızca teknik altyapı yatırımları değil, aynı zamanda Türk dünyasında dijital bütünleşmeyi derinleştiren jeostratejik adımlar olarak değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan dijital altyapı yatırımları, sadece iletişim kapasitesini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda akıllı şehir uygulamaları ve tarımda dijitalleşme gibi sektörler arası dönüşüm süreçlerinin de temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede Türk Dünyası 2040 Vizyonu, dijital dönüşümü sadece bilgi ve iletişim teknolojileri alanıyla sınırlı tutmayıp, sektörel düzeyde de yaygınlaştırmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede belgede yer alan sürdürülebilir ve modern tarım uygulamaları, teknoloji transferi ve kapasite geliştirme vurguları, tarım sektöründe dijitalleşmenin (akıllı tarım) teşvik edildiğini göstermektedir. Benzer şekilde, çevre dostu ve sürdürülebilir şehirleşme hedefleri ile bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki işbirliği çağrıları, akıllı şehirleşme politikalarının temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla 2040 Vizyonu, dijital dönüşümü doğrudan kavramsallaştırmasa da akıllı şehir ve akıllı tarım uygulamaları üzerinden çok sektörlü bir dijital ekosistem inşasını öngören bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır (TDT, 2021).

3.2. E-Devlet Uygulamaları

Geleneksel kamu yönetiminden yönetişim anlayışına geçişle birlikte, merkezî ve yerel yönetimler sundukları hizmetleri daha vatandaş odaklı ve kesintisiz hâle getirmeye yönelmiştir. Dijital çağın getirdiği hızlı iletişim ve kolay hizmet erişimi, küreselleşmenin de etkisiyle yaygınlaşarak kamu hizmetlerinin dönüşümünü hızlandırmıştır. Özellikle 2020 yılında pandemi süreciyle birlikte sanal iletişim ortamlarının artması, özel sektörün teknolojiye verdiği önem ve bireylerin çevrim içi hizmetleri tercih etmesi, kamu kurumlarını da dijitalleşme yönünde politika geliştirmeye yöneltmiştir. Vatandaşların bilgi ve iletişim teknolojilerini yoğun şekilde kullanması

ve kamu hizmetlerine e-uygulamalar aracılığıyla erişmesi, devletin dijital dönüşüm süreçlerini güçlendirmesine ve toplumu bu yönde teşvik etmesine neden olmuştur (Çeliksoy, Akça, 2024:447).

Kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi, devletlerin etkinliğini artıran ve yönetişim kalitesini yükselten temel unsurlardan biri olarak görülmektedir E-devlet uygulamaları sayesinde vatandaşlar kamu hizmetlerine daha hızlı, şeffaf ve düşük maliyetle erişebilmektedir. Bu durum hem bürokratik süreçlerin sadeleşmesini sağlamakta hem de kamu yönetiminde hesap verebilirliği güçlendirmektedir. Ayrıca e-katılım uygulamaları sayesinde bireyler karar alma süreçlerine daha aktif şekilde katılabilmekte, bu durum da devlete olan güveni artırmaktadır. Dijitalleşme, devlet açısından ise yerel düzeyde üretilen verilerin merkezî olarak toplanmasını kolaylaştırmakta; maliyet tasarrufu, verimlilik, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi alanlarda önemli kazanımlar sağlamaktadır. Bu gelişmeler, kamu yönetimine yönelik olumlu algıyı güçlendirmektedir.

Türk dünyasında e-devlet uygulamaları bakımından Türkiye, dijital kamu hizmetlerinin kapsamı ve kullanım oranı açısından öncü konumda bulunmaktadır. Türkiye'nin e-Devlet Kapısı modeli, birçok ülke için örnek teşkil etmektedir. Benzer şekilde Azerbaycan'da geliştirilen ve UNDP tarafından "*one-stop-shops*" (UNDP, 2025:15) olarak adlandırılan ASAN Hizmet modeli, kamu hizmetlerinin tek noktadan sunulması açısından başarılı bir uygulama olarak öne çıkmaktadır (UN E-Government Survey, 2022: 67; Selamzade, 2020:307-324).

Türk dünyasında e-devlet uygulamaları bakımından Türkiye, dijital kamu hizmetlerinin kapsamı ve kullanım oranı açısından öne çıkan ülkeler arasında yer almaktadır. Nitekim Türkiye, Birleşmiş Milletler E-Devlet Araştırması'nda yüksek çevrim içi hizmet sunumu kapasitesiyle dikkat çekmektedir (United Nations, 2022). Benzer şekilde Azerbaycan'da geliştirilen ASAN Hizmet modeli, kamu hizmetlerinin tek noktadan sunulmasını sağlayan yenilikçi ve başarılı bir uygulama olarak uluslararası kuruluşlar tarafından örnek gösterilmektedir (UNDP, 2019; World Bank, 2021, Aliyeva, 2016:1-7). Azerbaycan'da geliştirilen ASAN Hizmet modeli, kamu hizmetlerinin tek noktadan sunulmasını sağlayan yenilikçi ve başarılı bir uygulama olarak uluslararası kuruluşlar tarafından örnek gösterilmektedir (UNDP, 2019).

Azerbaycan'da kamu kurumları tarafından geliştirilen e-devlet hizmetleri geniş bir kapsama sahip olmakla birlikte, özellikle kırsal bölgelerde bağlantı ve bilgi ek-

siklikleri bu hizmetlerin etkin kullanımını sınırladığı yönünde eleştirisi bulunmaktadır. E-devlet portalı üzerinden yüzlerce hizmet çevrim içi olarak sunulmakta ve kamu kurumlarının büyük çoğunluğu bu sistem üzerinden hizmet vermektedir. Bununla birlikte 2012 yılında kurulan ASAN Hizmet modeli, kamu hizmetlerinin tek noktadan, erişilebilir ve koordineli bir şekilde sunulmasını sağlayarak vatandaş odaklı hizmet anlayışının güçlendirilmesine önemli katkı sağlamaktadır (World Bank, 2021:14)

Türkiye, özellikle 2000'li yıllardan itibaren bilgi ve iletişim teknolojileri alanında önemli bir gelişim göstermiş ve kamu hizmetlerinde dijitalleşmeyi hızla yaygınlaştırmıştır. E-devlet uygulamalarıyla başlayan bu süreç, zamanla farklı alanlara genişleyerek vatandaşların kamu hizmetlerine 7/24 erişimini mümkün kılmıştır (Çeliksoy, Akça, 2024:447). Bu bağlamda Türkiye'nin kamu yönetiminde dijitalleşme alanında elde ettiği deneyim ve geliştirdiği uygulamalar, Türk Dünyası ülkeleri için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Özellikle e-devlet altyapısı ve vatandaş odaklı hizmet anlayışı, benzer sosyo-kültürel yapıya sahip ülkelerde dijital dönüşüm süreçlerine rehberlik edebilecek niteliktedir

Bununla birlikte Orta Asya ülkelerinde e-devlet uygulamalarının gelişimi devam etmekte olup, dijital kamu hizmetlerinin kapsamı ve erişilebilirliği henüz istenen seviyeye ulaşmamıştır. Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi, bu alanda ortak standartların geliştirilmesini ve kamu hizmetlerinde dijital entegrasyonun artırılmasını hedeflemektedir (TDT, 2021: 22).

3.3. Dijital Ekonomi

1990'lardan itibaren internetin hızla yaygınlaşması ve mobil akıllı cihazlarla her yerden erişilebilir hâle gelmesi, bireylerin iş yapma biçimlerini ve alışveriş alışkanlıklarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu dönüşüm, dijital iletişim ağları ve bilgi teknolojilerine dayanan "dijital ekonomi" kavramını ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle artan rekabet, firmaları teknolojik ve örgütsel yeniliklere yöneltmiş, iş birlikleri ve ağ yapıları üzerinden teknolojik altyapılarını güçlendirmelerini gerekli kılmıştır. Son yıllarda dijital dönüşüm programları ve çok kanallı (omni-channel) yaklaşımlar doğrultusunda işletmeler, fiziksel mağazalar ile e-ticaret platformlarını entegre eden uygulamalara yönelmiştir. Tıkla ve al (click & collect), mağaza stoklarından sevkiyat, pazaryerleri ile iş birlikleri, mobil ticaret ve dijital pazarlama araçları bu süreçte öne çıkan uygulamalar olmuştur. Ayrıca kablosuz ve mobil teknolojilerin gelişimi ile e-ticaretin yaygınlaşması, iş yapma yöntemlerinde köklü değişimlere yol açmış; elektronik ticaret sistemleri, işletmelere hız, verimlilik ve rekabet avantajı sağ-

layan önemli bir alternatif hâline gelmiştir (Ölmez, 2021:13-14).

Bu gelişmeler sonucunda dijital ekonomi, Türk dünyasında son yıllarda hızla gelişen alanlardan biri olarak dikkat çekmektedir. E-ticaret platformlarının yaygınlaşması, fintech uygulamalarının artması ve dijital girişimcilik ekosistemlerinin güçlenmesi, bölge ekonomilerinde yeni fırsatlar yaratmaktadır. Özellikle pandemi sonrası dönemde dijital ticaret hacminde önemli artışlar gözlemlenmiştir (OECD, 2021: 39).

Türkiye, e-ticaret hacmi ve startup ekosistemi açısından bölgenin en gelişmiş ülkelerinden biri konumundayken; Kazakistan ve Özbekistan gibi ülkelerde de dijital girişimcilik hızla gelişmektedir. Bununla birlikte, bölge genelinde dijital ödeme sistemlerinin yaygınlaştırılması, siber güvenlik altyapısının güçlendirilmesi ve girişim sermayesi piyasalarının derinleştirilmesi gerekmektedir.

Azerbaycan'da ise son yıllarda iş ortamını iyileştirme ve ekonomik çeşitlendirme hedefleri doğrultusunda dijitalleşmeye yönelik önemli adımlar atmıştır. Ülkede dijitalleşme KOBİ'lerin dijitalleşmesi, ekonomik rekabet gücünü artırma ve küresel pazarlara entegrasyon açısından kritik bir araç olarak görülmektedir. Dijital teknolojiler, işletmelerin daha geniş müşteri kitlelerine ulaşmasını, maliyetleri düşürmesini ve verimliliği artırmasını mümkün kılmaktadır. Özellikle COVID-19 sürecinde işletmelerin önemli bir kısmı çevrimiçi faaliyetlere yönelmiş ve dijital araçların sağladığı avantajlar daha görünür hale gelmiştir. Bununla birlikte OECD (OECD, 2021, 2022), Azerbaycan'da dijital ekonominin gelişiminin önünde bazı yapısal engellere dikkat çekmektedir. Zira Azerbaycan'ın dijital ekonomisi, altyapı ve politika geliştirme açısından ilerleme kaydeden ancak uygulama ve yaygınlaştırma aşamasında zorluklarla karşılaşan bir model sergilemektedir.

Türk Dünyası 2040 Vizyonu, ortak bir dijital pazar oluşturulmasını ve bölge içi ticaretin dijital platformlar aracılığıyla artırılmasını hedeflemektedir. Bu kapsamda dijital ekonomi alanında iş birliği, bölgesel kalkınmanın hızlandırılması açısından stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir (TDT, 2021: 30).

4. Ekonomik Etkiler

Dijital dönüşüm, ekonomik yapılar üzerinde çok boyutlu etkiler yaratarak üretim, istihdam ve uluslararası ticaret dinamiklerini yeniden şekillendirmektedir. Bu bağlamda dijitalleşme, yalnızca ekonomik büyümenin hızlandırılması açısından değil, aynı zamanda üretkenliğin artırılması, iş gücü piyasalarının dönüşümü ve küresel ticaretin yeniden yapılandırılması açısından da stratejik bir rol oynamaktadır.

4.1. Büyüme ve Verimlilik

Dijitalleşme, üretim süreçlerinin otomasyonu, veri temelli karar alma mekanizmalarının yaygınlaşması ve kaynak kullanımının optimize edilmesi yoluyla ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Özellikle yapay zekâ, büyük veri analitiği ve nesnelerin interneti gibi teknolojiler, firmaların operasyonel verimliliğini artırarak maliyetleri düşürmekte ve çıktı kalitesini yükseltmektedir (Brynjolfsson, McAfee, 2014: 87).

Makroekonomik düzeyde ise dijital teknolojilerin yaygınlaşması, toplam faktör verimliliğinde artış sağlayarak sürdürülebilir büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Dünya Bankası tarafından yapılan analizler, dijital altyapıya yapılan yatırımların ekonomik büyüme oranları ile güçlü bir korelasyona sahip olduğunu ortaya koymaktadır (World Bank, 2016: 24). Benzer şekilde, OECD verileri, dijitalleşmenin özellikle KOBİ'lerin verimliliğini artırarak ekonomik performansa katkı sağladığını göstermektedir (OECD, 2020: 15).

Bununla birlikte literatürde, dijitalleşmenin verimlilik üzerindeki etkilerinin kısa vadede sınırlı, uzun vadede ise daha belirgin olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum, dijital dönüşümün tamamlayıcı unsurları olan insan sermayesi, kurumsal kapasite ve düzenleyici çerçevelerle birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır (Goldfarb,Tucker, 2019: 10).

4.2. İstihdam

Dijital dönüşümün iş gücü piyasaları üzerindeki etkileri çift yönlü bir yapı sergilemektedir. Autor'a (2015) göre otomasyon ve dijital teknolojiler, özellikle rutin ve düşük beceri gerektiren görevleri ikame ederken, aynı zamanda insan emeği ile tamamlayıcı bir ilişki kurarak yeni iş alanlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu süreçte problem çözme, yaratıcılık ve analitik beceriler gerektiren mesleklerin önemi artmakta ve iş gücü yapısında önemli dönüşümler yaşanmaktadır (Autor, 2015: 3-5).

Bu süreç, "yaratıcı yıkım" (creative destruction) olarak tanımlanan ekonomik dönüşüm World Economic Forum tarafından yayımlanan raporlara göre, önümüzdeki yıllarda birçok geleneksel meslek azalırken, teknoloji odaklı mesleklerde önemli artışlar yaşanacaktır (WEF, 2020: 30).

Bu süreç, Schumpeter'in "*yaratıcı yıkım*" (creative destruction) kavramı ile açıklanabilmektedir. Dijitalleşme, geleneksel iş modelleri ve mesleklerin bir kısmını ortadan kaldırırken, daha yüksek beceri ve katma değer gerektiren yeni sektörlerin

ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Nitekim Dünya Ekonomik Forumu'na göre önümüzdeki yıllarda birçok geleneksel meslek azalırken, teknoloji odaklı mesleklerde önemli artışlar yaşanacaktır. Söz konusu raporda 2025 yılına kadar yaklaşık 85 milyon işin ortadan kalkması beklenirken, buna karşılık 97 milyon yeni iş alanının ortaya çıkacağı öngörülmektedir (World Economic Forum, 2020: 5-6).

Dijital dönüşüm süreci, iş gücü piyasalarında önemli yapısal değişimlere yol açarken, aynı zamanda beceri uyumsuzluğu (skills mismatch) sorununu da beraberinde getirmektedir. Dijital becerilere sahip iş gücüne olan talep hızla artarken, bu becerilere sahip olmayan bireyler işsizlik riski ile karşı karşıya kalabilmektedir. Nitekim otomasyon teknolojileri, özellikle rutin ve orta beceri gerektiren görevleri ikame ederek bu alanlarda istihdam ve ücretler üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (Acemoglu, Restrepo, 2020: 2190-2295). Bu dönüşüm, Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" (creative destruction) kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, eski işlerin ortadan kalkarken yeni iş alanlarının ortaya çıktığı dinamik bir süreci ifade etmektedir. Bu bağlamda otomasyon ve robot teknolojileri yalnızca iş kaybına neden olmakla kalmayıp, üretkenlik artışı yoluyla yeni ekonomik faaliyetlerin ve yüksek beceri gerektiren mesleklerin gelişmesine de zemin hazırlamaktadır.

Ancak ampirik bulgular, robot kullanımının yoğun olduğu bölgelerde istihdam ve ücretlerde düşüş yaşandığını göstermekte ve kısa vadede otomasyonun olumsuz etkilerinin daha belirgin olabildiğine işaret etmektedir (Acemoglu, Restrepo, 2017: 2-4). Nitekim Dünya Ekonomik Forumu'na göre, teknolojik dönüşüm sürecinde bazı meslekler ortadan kalkarken, veri analizi, yapay zekâ, yazılım geliştirme ve dijital güvenlik gibi alanlarda yeni istihdam fırsatları ortaya çıkmaktadır (World Economic Forum, 2020:5-6).

Bu nedenle eğitim sistemlerinin dijital çağın gerekliliklerine uygun şekilde yeniden yapılandırılması, yaşam boyu öğrenme yaklaşımlarının benimsenmesi ve iş gücünün dijital becerilerle donatılması büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla durum, dijital becerilere sahip olmayan bireylerin iş gücü piyasasında daha yüksek işsizlik riski ile karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır.

4.3. Uluslararası Ticaret

Dijitalleşme, uluslararası ticaretin yapısını köklü biçimde dönüştürmektedir. Dijital ticaret (e-ticaret), mal ve hizmetlerin dijital platformlar aracılığıyla sınır ötesi şekilde alınıp satılmasını mümkün kılmakta ve işlem maliyetlerini azaltmaktadır. Bu

durum, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin küresel pazarlara erişimini kolaylaştırmaktadır (UNCTAD, 2019: 3–6; 38–40).

Dijital platformlar, lojistik süreçlerin optimizasyonu, ödeme sistemlerinin hızlanması ve müşteri erişiminin genişlemesi gibi avantajlar sunarak ticaret hacmini artırmaktadır. Aynı zamanda veri akışlarının serbestleşmesi, hizmet ticaretinin büyümesini destekleyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır (WTO, 2020: 8).

Dijital platformlar, firmaların küresel pazarlara daha hızlı erişmesini sağlayarak uluslararası ticaretin hacmini artırmaktadır. Dijitalleşme ile birlikte işletmelerin fiziksel varlığa olan bağımlılığı azalmakta ve daha düşük maliyetlerle küresel ölçekte faaliyet gösterebilmeleri mümkün hâle gelmektedir (WTO, 2020:4-6). Bu durum, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin uluslararası pazarlara katılımını kolaylaştırmakta ve rekabet gücünü artırmaktadır (UNCTAD, 2019: 3-6; 38-40). Bununla birlikte dijital ekonomide veri, temel bir üretim faktörü hâline gelmiş olup, veri akışlarının etkinliği ve serbestliği hizmet ticaretinin gelişimini destekleyen kritik unsurlar arasında yer almaktadır (WTO, 2020: 8-10). Bu çerçevede dijital platformlar, müşteri erişiminin genişlemesi, işlem maliyetlerinin azalması ve ticari süreçlerin hızlanması gibi avantajlar sunarak küresel ticaretin yapısını dönüştürmektedir.

4.4. Eğitim

Günlük yaşamda hızla artan dijitalleşme, eğitim-öğretim süreçlerinde de değişim ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Dijitalleşmenin sunduğu imkanlar, bireylerin yaşamlarını daha sürdürülebilir, erişilebilir, güvenli ve konforlu hâle getirirken, bu durum eğitim ortamlarında da daha esnek ve ihtiyaç odaklı öğrenme deneyimlerini gerekli kılmaktadır. Teknolojinin olası risklerinden ziyade sağladığı faydalar ön plana çıkarıldığında, eğitim sistemlerinin bu sürece etkin biçimde uyum sağlaması önem kazanmaktadır. Bu dönüşüm, inovasyon çağının gereksinimlerine yanıt veren ve eğitimin ötesinde bir anlam taşıyan "Eğitim 4.0" kavramı ile ifade edilmektedir. Nitekim eğitim sistemleri, sanayi devrimleriyle paralel olarak Eğitim 1.0'dan Eğitim 4.0'a uzanan dört temel dönüşüm sürecinden geçmiştir (Karoğlu, Çetinkaya, Çimşir, 2020:148).

Türk Dünyasında eğitimde dijital dönüşüm, küresel ölçekte yaşanan teknolojik gelişmelerin etkisiyle son yıllarda hız kazanmış ve bölge ülkelerinin eğitim politikalarında önemli bir yer edinmiştir. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi ülkelerde dijitalleşme, eğitimde erişimi artırma, fırsat eşitliğini destekleme ve öğrenme süreçlerini daha esnek hâle getirme amacıyla stratejik bir araç

olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, dijital altyapının güçlendirilmesi, uzaktan eğitim platformlarının geliştirilmesi ve öğretmenlerin dijital yeterliliklerinin artırılması öncelikli hedefler arasında yer almaktadır (UNESCO, 2021; World Bank, 2020).

Türkiye'de eğitimde dijital dönüşüm hem örgün hem de yaygın eğitim alanında giderek daha fazla önem kazanan stratejik bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Bu dönüşümün etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için eğitim kurumlarının süreci bilinçli biçimde ele alması, uygun stratejiler geliştirmesi ve uygulanabilir yol haritaları oluşturması gerekmektedir. Türkiye'de K12 düzeyinde yürütülen FATİH Projesi ve EBA uygulamaları ile yükseköğretimde hayata geçirilen dijital dönüşüm girişimleri, bu alandaki temel adımlar arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra Deneyap Teknoloji Atölyeleri, Tasarım-Beceri Atölyeleri, 81 İlde 81 Siber Kahraman projeleri ve TEKNOFEST gibi organizasyonlar, okul dışı öğrenme ortamlarını destekleyerek dijital becerilerin gelişimine katkı sağlamaktadır. Özellikle 2020 yılında başlayan pandemi süreciyle birlikte uzaktan eğitim uygulamalarının yaygınlaşması, eğitimde dijital dönüşümün hız kazanmasına ve bu alandaki çalışmaların daha görünür hale gelmesine önemli katkı sunmuştur (Karoğlu, Çetinkaya, Çimşir, 2020:153-158).

Türk Dünyası ülkelerinde eğitimde dijital dönüşüm, yalnızca teknolojik araçların entegrasyonu ile sınırlı kalmayıp aynı zamanda pedagojik yaklaşımların da yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. Özellikle pandemi süreci, bu ülkelerde dijital öğrenme ortamlarının hızla yaygınlaşmasına neden olmuş; çevrim içi eğitim platformları, açık eğitim kaynakları ve hibrit öğrenme modelleri daha fazla benimsenmiştir. Örneğin Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen EBA platformu ve benzeri uygulamalar, bölge ülkeleri için de örnek teşkil etmiştir. Bununla birlikte, dijital uçurum, altyapı eksiklikleri ve öğretmen eğitimine yönelik ihtiyaçlar, dönüşüm sürecinin önündeki temel zorluklar olarak öne çıkmaktadır (OECD, 2021; UNICEF, 2022).

Bununla birlikte, Türk Dünyasında eğitimde dijital dönüşümün sürdürülebilirliği için bütüncül politikaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bölgesel iş birliklerinin artırılması, ortak dijital eğitim platformlarının oluşturulması ve bilgi paylaşımının teşvik edilmesi bu süreci destekleyebilecek önemli adımlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, dijitalleşmenin yalnızca bir araç değil, aynı zamanda eğitimde kaliteyi artırmaya yönelik stratejik bir unsur olarak ele alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda, Türk Dünyası ülkelerinin kendi sosyo-ekonomik ve kültürel dinamiklerini göz önünde bulundurarak dijital dönüşüm politikalarını şekillendirmeleri, uzun vadede

daha etkili ve kapsayıcı eğitim sistemlerinin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır (Asian Development Bank, 2021; OECD, 2021).

5. Sorunlar ve Kısıtlar

Dijital dönüşüm, bölgesel entegrasyon süreçlerini hızlandıran ve ülkeler arası ekonomik, kurumsal ve teknolojik iş birliklerini derinleştiren stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda Türk dünyasında dijitalleşme de sadece ulusal kalkınma hedefleriyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bölgesel düzeyde ortak bir ekonomik ve teknolojik alanın inşasını mümkün kılabilecek bir potansiyele sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, Türk Devletleri Teşkilatı öncülüğünde geliştirilen politika belgeleri ve iş birliği mekanizmaları, dijital entegrasyonun kurumsal çerçevesini oluşturmaktadır.

Türk dünyasında bölgesel entegrasyonun dijital boyutu, ortak altyapı projeleri, veri akışlarının serbestleştirilmesi, dijital ticaretin geliştirilmesi ve teknoloji transferi gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Ancak bu sürecin etkin bir şekilde ilerleyebilmesi için ülkeler arasında politika uyumu, standartlaşma ve koordinasyonun sağlanması büyük önem taşımaktadır.

5.1. Bölgesel İş Birliği Mekanizmaları

Türk dünyasında bölgesel iş birliği, son yıllarda kurumsal bir yapı kazanmış ve çok taraflı platformlar aracılığıyla güçlendirilmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı, bu sürecin en önemli aktörlerinden biri olarak, dijital dönüşüm alanında ortak projelerin geliştirilmesini teşvik etmektedir.

Özellikle Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi, dijital altyapıların entegrasyonu, e-ticaretin geliştirilmesi ve bilgi teknolojileri alanında iş birliklerinin artırılmasını öncelikli hedefler arasında göstermektedir (TDT, 2021: 14). Bu kapsamda, ortak veri merkezleri kurulması, bölgesel dijital platformların geliştirilmesi ve inovasyon ağlarının oluşturulması gibi girişimler öne çıkmaktadır.

Bunun yanı sıra, bölgesel kalkınma bankaları, üniversiteler arası iş birlikleri ve teknoloji geliştirme merkezleri de dijital dönüşüm sürecine katkı sağlayan önemli mekanizmalar arasında yer almaktadır. Bu yapılar, bilgi transferini hızlandırmakta ve ortak Ar-Ge faaliyetlerinin geliştirilmesine imkân tanımaktadır.

5.2. Ortak Dijital Politikalar

Dijital dönüşümün bölgesel ölçekte etkin bir şekilde yönetilebilmesi için ortak

politika çerçevelerinin oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda veri koruma, siber güvenlik, dijital ticaret düzenlemeleri ve teknoloji standartları gibi alanlarda uyumlaştırılmış politikaların geliştirilmesi kritik öneme sahiptir.

Özellikle sınır ötesi veri akışlarının düzenlenmesi, dijital ekonominin gelişimi açısından belirleyici bir faktördür. Dünya Ticaret Örgütü'ne göre veri, dijital ekonominin temel girdilerinden biri olup, veri akışlarına yönelik politikalar uluslararası ticaret ve inovasyon süreçleri üzerinde doğrudan etki yaratmaktadır (WTO, 2020: 8-10, 130-132). Bu bağlamda veri akışlarının önündeki engellerin azaltılması, dijital ticaretin gelişimini desteklemektedir. Bu durum, Türk dünyasında ortak veri politikalarının geliştirilmesini stratejik bir gereklilik hâline getirmektedir.

Ayrıca dijital vergilendirme ve platform ekonomilerinin düzenlenmesi, uluslararası ekonomi politikalarının önemli başlıkları arasında yer almaktadır. OECD, dijital ekonominin vergilendirilmesine yönelik uluslararası iş birliği ve ortak standartların geliştirilmesinin, vergi adaletinin sağlanması ve küresel ekonomik istikrarın korunması açısından kritik olduğunu vurgulamaktadır (OECD, 2021: 9-15; 25–-0)

5.3. Entegrasyonun Önündeki Engeller

Türk dünyasında dijital entegrasyon sürecinin önünde çeşitli yapısal ve kurumsal engeller bulunmaktadır. Bu engellerin başında, ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkları ve dijital altyapı eşitsizlikleri gelmektedir. Özellikle düşük gelirli ülkelerde dijital yatırımların sınırlı olması, bölgesel entegrasyonun hızını yavaşlatmaktadır.

Bunun yanı sıra, hukuki ve düzenleyici çerçevelerdeki farklılıklar da dijital ekonominin gelişimi açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Veri koruma yasaları, siber güvenlik düzenlemeleri ve dijital ticaret politikalarındaki uyumsuzluklar, sınır ötesi dijital faaliyetlerin önünde engel oluşturabilmektedir (UNCTAD, 2019: 74-80; 100-105).

Kurumsal kapasite eksiklikleri, nitelikli insan kaynağı yetersizliği ve finansman sorunları da entegrasyon sürecini zorlaştıran diğer faktörler arasında yer almaktadır. Bu nedenle, dijital dönüşümün bölgesel düzeyde sürdürülebilir bir şekilde ilerleyebilmesi için çok boyutlu ve koordineli politika yaklaşımlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

6. Politika Önerileri

Dijital dönüşüm, Türk dünyası açısından sadece teknolojik bir modernleşme süreci değil; aynı zamanda ekonomik kalkınmayı hızlandıran, bölgesel entegrasyonu

güçlendiren ve küresel rekabet gücünü artıran stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma kapsamında yapılan analizler, Türk dünyasında dijitalleşme sürecinin ülkeler arasında farklı düzeylerde ilerlediğini, ancak ortak hedefler ve iş birliği mekanizmaları çerçevesinde önemli bir potansiyel barındırdığını ortaya koymaktadır.

Özellikle Türk Devletleri Teşkilatı tarafından ortaya konulan *Türk Dünyası 2040 Vizyonu*, dijital dönüşümün bölgesel entegrasyonun merkezinde yer aldığını açıkça göstermektedir. Bununla birlikte, dijital altyapı farklılıkları, kurumsal kapasite eksiklikleri ve politika uyumsuzlukları gibi yapısal sorunlar, bu potansiyelin tam anlamıyla hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır.

Bu çerçevede, Türk dünyasında dijital dönüşümün daha etkin ve sürdürülebilir bir şekilde ilerleyebilmesi için aşağıdaki politika önerileri geliştirilmiştir:

6.1. Dijital Altyapının Güçlendirilmesi

Bölgesel entegrasyonun temel koşullarından biri, güçlü ve entegre bir dijital altyapının oluşturulmasıdır. Bu doğrultuda, geniş bant internet erişiminin yaygınlaştırılması, 5G teknolojilerinin geliştirilmesi ve sınır ötesi fiber ağ projelerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir. International Telecommunication Union verileri, altyapı yatırımlarının dijital ekonominin büyümesi üzerinde doğrudan etkili olduğunu göstermektedir (ITU, 2022).

6.2. Ortak Dijital Pazarın Oluşturulması

Türk dünyasında dijital ticaretin geliştirilmesi için ortak bir dijital pazarın oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda e-ticaret mevzuatlarının uyumlaştırılması, dijital ödeme sistemlerinin entegrasyonu ve lojistik altyapının güçlendirilmesi gerekmektedir. Dünya ticaret Örgütü verilerine göre, dijital ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, bölgesel ticaret hacmini önemli ölçüde artırmaktadır (WTO, 2020: 60).

6.3. İnsan Sermayesi ve Dijital Beceri Gelişimi

Dijital dönüşüm sürecinin sürdürülebilirliği, nitelikli insan kaynağına bağlıdır. Bu nedenle eğitim sistemlerinin dijital becerileri önceleyecek şekilde yeniden yapılandırılması, yaşam boyu öğrenme programlarının yaygınlaştırılması ve teknoloji odaklı mesleki eğitimlerin desteklenmesi gerekmektedir. World Economic Forum raporları, dijital becerilerin ekonomik rekabet gücünün temel belirleyicilerinden biri olduğunu vurgulamaktadır (WEF, 2020: 45).

6.4. Ortak Politika ve Düzenleyici Çerçevelerin Geliştirilmesi

Dijital dönüşümün bölgesel düzeyde etkin bir şekilde yönetilebilmesi için veri koruma, siber güvenlik, dijital vergilendirme ve yapay zekâ düzenlemeleri gibi alanlarda ortak politika çerçevelerinin oluşturulması gerekmektedir. OECD, bu tür uyumlaştırılmış politikaların dijital ekonominin sürdürülebilir gelişimi açısından kritik olduğunu belirtmektedir (OECD, 2021: 33).

6.5. Bölgesel Ar-Ge ve İnovasyon Ekosisteminin Güçlendirilmesi

Türk dünyasında teknoloji üretme kapasitesinin artırılması için ortak araştırma-geliştirme (Ar-Ge) projelerinin desteklenmesi, üniversite-sanayi iş birliklerinin güçlendirilmesi ve inovasyon merkezlerinin kurulması gerekmektedir. Bu tür girişimler, bölgenin dışa bağımlılığını azaltarak yüksek katma değerli üretimi teşvik edecektir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Dijital dönüşüm, Türk dünyası açısından sadece teknolojik bir ilerleme süreci değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmanın hızlandırılması, bölgesel entegrasyonun derinleştirilmesi ve küresel rekabet gücünün artırılması bakımından stratejik bir kırılma noktasını teşkil etmektedir. Bu çalışma kapsamında yapılan incelemede, bölge ülkeleri arasında dijitalleşme düzeylerinin farklılık gösterdiğini ortaya koymakla birlikte, ortak bir vizyon ve iş birliği iradesinin giderek güçlendiğini açıkça göstermektedir.

Türk dünyasının dijital geleceği, parçalı ulusal politikalar yerine bütünleşik ve koordineli bölgesel stratejilerin geliştirilmesine bağlıdır. Bu bağlamda, Türk Devletleri Teşkilatı tarafından ortaya konulan Türk Dünyası 2040 Vizyonu, dijital dönüşümün yalnızca bir hedef değil, aynı zamanda bölgesel bütünleşmenin temel aracı olduğunu vurgulamaktadır.

Bununla birlikte, dijital altyapı eşitsizlikleri, kurumsal kapasite farklılıkları ve düzenleyici çerçevelerdeki uyumsuzluklar, bu dönüşüm sürecinin önündeki en önemli engeller olarak öne çıkmaktadır. Bu engellerin aşılması, Türk dünyasının dijital çağda güçlü ve bütünleşmiş bir aktör olarak konumlanmasının ön koşuludur.

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde dijitalleşme, verimlilik artışı, yeni istihdam alanlarının oluşumu ve ticaretin dijitalleşmesi yoluyla bölge ülkelerine önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak bu fırsatların sürdürülebilir kalkınmaya dönüşebilmesi, insan sermayesinin geliştirilmesi ve kapsayıcı politikaların uygulanması ile mümkündür. Dijital dönüşümden maksimum fayda sağlanabilmesi, yalnızca teknoloji yatırımlarıyla değil, aynı zamanda insan odaklı ve kapsayıcı kalkınma yaklaşımlarıyla

mümkündür.

Sonuç olarak, Türk dünyasında dijital dönüşüm süreci, doğru politikalar ve etkin iş birliği mekanizmaları ile desteklendiği takdirde, bölgeyi küresel dijital ekonominin önemli merkezlerinden biri hâline getirebilecek potansiyele sahiptir. Bu bağlamda dijitalleşme, Türk dünyası için bir seçenek değil; kaçınılmaz ve stratejik bir zorunluluktur.

Kaynakça

Acemoglu, D., Restrepo, P. (2017), *Robots and Jobs: Evidence from US Labor Markets* (NBER Working Paper No. 23285), National Bureau of Economic Research.

Acemoglu, D., Restrepo, P. (2020), "Robots and Jobs: Evidence from US Labor Markets", *Journal of Political Economy*, 128(6): 2188-2244.

Aliyev, İ. (2025), *Statement at the General Debate of the 80th session of the United Nations General Assembly*, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan. https://un.mfa.gov.az/en/news/unga80-president-speech-en, 16.04.2026.

Aliyev, İ. (2026), *Remarks on the Trans-Caspian Fiber Optic Cable Project*, Report News Agency, https://report.az, 16.04.2026.

Aliyeva, B. (2016), "Asan Hizmette Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Uygulanması", *The Journal of International Scientific Researches*, *1*(2): 1-7

Asian Development Bank (2021), *Digital Transformation in Education Systems in Asia and The Pacific*, Asian Development Bank.

Autor, D. H. (2015), "Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation", *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), Summer 205: 3-30.

Brennen, J. S., Kreiss, D. (2016), "Digitalization and digitization*",* In *the International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*, edited by International Communication Association, Malden, MA: Wiley-Blackwell.

Brynjolfsson, E., McAfee, A. (2014), *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*, New York: W. W. Norton & Company.

Çeliksoy, E., Akça, A. (2024), "Türkiye'de Kamu Yönetiminde Yaşanan Dijital Dönüşüm Süreci", *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 445-486.

Dijk, J. (2020), *The Digital Divide*, Cambridge, UK: Polity Press

Goldfarb, A., Tucker, C. (2019), Digital Economics. *Journal of Economic Literature*, 57(1), 3-43.

International Telecommunication Union (ITU) (2022), *Measuring digital development: Facts and figures 2022*, ITU.

Kocaman-Karoğlu, A., Bal-Çetinkaya, K., Çimşir, E. (2020), "Toplum 5.0 Sürecinde Türkiye'de Eğitimde Dijital Dönüşüm", *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2020, Cilt 3, Sayı 3: 147-158.

OECD (2016), *Digital Government Strategies for Transforming Public Services in the Welfare Areas, OECD.*

OECD (2021), *SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2020: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe*, OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/8b45614b-en

OECD (2022), *Promoting Enterprise Digitalization in Azerbaijan*, OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/6a612a2a-en

OECD. (2021). *The State of School Education: One Year İnto The COVID Pandemic*. OECD Publishing. Https://Doi.Org/10.1787/201dde84-En.

Ölmez, M. (2021), "Türkiye'de Kamu Politikalarında Dijital Dönüşüm ve E-Ticaret: Bir Model Önerisi", *KAYTEK Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 1: 9-33.

Schwab, K. (2016), *The Fourth Industrial Revolution*, Geneva: World Economic Forum.

Selamzade, F. (), "Azerbaycan "ASAN Hizmet" Merkezlerinin VZA Yöntemiyle Etkinlik Analiz", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* 20 20/2 Kış: 307-324.

Tapscott, D. (2015). *The digital economy: Rethinking promise and peril in the age of networked intelligence* (20th anniversary ed.). McGraw-Hill Education.

Türk Devletleri Teşkilatı. (2021), *Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi*, İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Yayınları.

Türkyılmaz, S., (2024), "Dijital Dönüşümün İşletmeler Üzerindeki Etkisi", *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 276-297.

UNCTAD (2019), *Digital Economy Report 2019: Value Creation and Capture: Implications for Developing Countries,* New York*:* United Nations Publications.

UNESCO (2021), *Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract For Education*, UNESCO Publishing.

UNICEF (2022), Are *Children Really Learning? Exploring Foundational Skills İn The Midst of A Learning Crisis*. UNICEF.

United Nations (2022), *E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government*, New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA)

United Nations Development Programme (UNDP) (2019), *ASAN Service: Innovative public service delivery in Azerbaijan*.

United Nations Development Programme (UNDP) (2025), Empowering and Creating Equal Opportunities for Vulnerable Conflict Affected Women in Azerbaijan Final Evaluation Report, March 2025

van Dijk, J. A. G. M. (2013), "A theory of the digital divide", In M. Ragnedda &G. W. Muschert (Eds.), *The digital divide: The Internet and social inequality in international perspective* (pp. 29-51), Routledge.

Vial, G. (2019), "Understanding Digital Transformation: A Review and a Research Agenda", *Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118-144.

World Bank (2020), *Remote Learning And COVID-19: The Use Of Educational Technologies*

At Scale Across An Education System As A Result Of Massive School Closures, World Bank.

World Bank (2021.), Smart Villages in Azerbaijan: A Framework for Analysis and Roadmap, Washington: The World Bank

World Economic Forum. (2020), *The future of jobs report 2020*, World Economic Forum.

WTO (2020), *World Trade Report 2020: Government Policies to Promote Innovation in The Digital Age*, Geneva: World Trade Organization

THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE IMPACT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON NATIONAL SELF-AWARENESS AND CULTURAL DEVELOPMENT PRIORITIES IN MANAGEMENT IN AZERBAIJAN

ZEYNAB HAJAMOVA*

Abstract

The scientific novelty of the study lies in defining the conceptual role of emotional intelligence in the development of national self-awareness and cultural advancement priorities, as well as in analyzing how the core components of emotional intelligence acting as a multi-faceted model contribute to the formation and preservation of statehood traditions. The practical significance of the study is demonstrated by the potential to utilize the findings as a methodological resource in materials concerning national ideological development and civic solidarity, as well as in curricula across various levels of education. The study provides a socio-psychological analysis of the impact of emotional intelligence on priorities regarding national self-awareness, cultural development, and national identity in Azerbaijan. In line with the problem statement, the primary objective of the research is to examine the scope of emotional intelligence's influence as a cognitive process on statehood traditions. Given that the subject matter primarily involves the analysis of theoretical issues, the research methodology relied on document analysis and the historical-comparative method to derive findings and formulate an appropriate approach. The empirical basis of the research consists of the speeches of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, official documents reflecting the ideology of statehood, and work based on conceptual tenets related to the subject.

Keywords*:* intellectual development, emotion, national self-awareness, emotional intelligence, strategic decision-making, statehood, passionarity.

* Azerbaijan, Baku, Azerbaijan National Academy of Sciences; Department of Humanities; Senior specialist, social psychologist, researcher, https://orcid.org/0000-0001-5886-0984; zeynabhajamova1990@gmail.com

AZERBAYCAN'DA YÖNETİM ALANINDA DUYGUSAL ZEKÂNIN ULUSAL ÖZ FARKINDALIK VE KÜLTÜREL GELİŞİM ÖNCELİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE DAİR SOSYO-PSİKOLOJİK ANALİZ

Özet

Araştırmanın bilimsel özgünlüğü; ulusal öz bilincin gelişimi ve kültürel ilerleme öncelikleri bağlamında duygusal zekânın kavramsal rolünün tanımlanmasında ve ayrıca devlet geleneğinin oluşumu ile korunmasına yönelik çok yönlü bir model içinde duygusal zekânın temel bileşenlerinin nasıl işlediğinin analiz edilmesinde yatmaktadır. Çalışmanın pratik önemi, elde edilen bulguların ulusal ideolojik gelişim ve yurttaşlık dayanışmasına ilişkin materyallerde ve çeşitli eğitim kademelerindeki müfredatlarda metodolojik bir kaynak olarak kullanılabilme potansiyelinden ileri gelmektedir. Bu çalışma, Azerbaycan'da ulusal öz bilinç, kültürel gelişim ve ulusal kimliğe dair öncelikler üzerinde duygusal zekânın etkisine ilişkin sosyo-psikolojik bir analiz sunmaktadır. Araştırmanın temel amacı, ele alınan sorun çerçevesinde, bilişsel bir süreç olarak duygusal zekânın devlet geleneği üzerindeki etki alanını incelemektir. Konunun ağırlıklı olarak teorik meselelerin analizini içermesi nedeniyle, bulgulara ulaşmak ve uygun bir yaklaşım geliştirmek amacıyla oluşturulan metodolojik çerçevede belge analizi ve tarihsel-karşılaştırmalı yöntemden yararlanılmıştır. Çalışmanın ampirik temelini; Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in konuşmaları, devlet ideolojisini yansıtan resmi belgeler ve konuyla ilgili kavramsal esaslara dayanan çalışmalar oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: entelektüel gelişim, duygu, ulusal öz bilinç, duygusal zekâ, stratejik karar alma, devlet geleneği, pasionarlık.

Introduction

Research has revealed that national self-awareness and cultural development beyond serving as indicators of ethnic and cultural affiliation are fundamental socio-psychological characteristics that reflect the social behavior, loyalty to the state, and social solidarity of the civil society that constitutes the state's structure. As national self-awareness and cultural development play a significant role as guiding paradigms in state governance, they provide a substantial ideological foundation for social solidarity and strategic governance. National self-awareness acting virtually as a synonym for national identity encompasses the traditional foundations of the ideology of Azerbaijanism and, as a consolidated stance of the state, realizes the spiritual purity and national unity of the people. National self-awareness is a subject that warrants deep and extensive research; philosophical and psychological aspects play a crucial role alongside historical, political, and legal factors. We can confidently state that public and political figures who have made exceptional contributions to the development of our statehood possessed not only diplomatic skills but also the ability to exert a profound psychological influence. In this regard, the study focuses on examining the philosophical and psychological mechanisms influencing national self-awareness and the cultural development of the people. It is evident that the acceleration of globalization, the vast expansion of transnational information flows, and the transformations occurring within the system of international relations in the 21st century have elevated the issue of national self-awareness to the status of a critical area of research in the social sciences. The modern era has necessitated the study of national self-awareness and national identity not merely as individual matters, but as issues of national significance; consequently, the adoption and preservation of ethnic identity have come to be understood as manifestations of intergroup existence (Bayramov and Alizade, 2002). The concept of national self-awareness has evolved into a vital attribute linked to a state's legal existence, social stability, and national security. This concept holds particular importance in states comprising diverse ethnic groups, as each state is governed by unified traditions of statehood and established legal, social, and political principles. In this context, national self-awareness is recognized as a fundamental socio-psychological mechanism for national solidarity an expression of the civic duty incumbent upon society.

Commentary on the main material

Strategic conduct is of particular importance in strengthening national unity

and making momentous decisions. Strategic thinking requires logical reasoning and is the product of superior intellect. Intellect possesses a structure in which emotions play a role alongside cognitive qualities. When acquiring knowledge, a person perceives information not only through cognitive pathways but also through emotional influence. This synthesis constitutes the fundamental attributes of emotional intelligence, and the perceived information becomes consolidated within the human brain through experience. Thus, the mind is formed. The development of the mind is made possible through the involvement of virtually all cognitive processes. From sensation to abstract thought, all cognitive characteristics shape the development of the mind that is, the intellect and the capacity for learning. There are 120 known channels encompassing the intellectual attributes of the human personality; through these channels, the brain performs vital functions such as understanding, perception, and learning. While some of these are significant for information acquisition, 13 of them exert a more decisive influence than the others regarding the entry of information into the human brain. The 13 channels in question are presented in the following diagram, arranged according to their order of importance (Pashayev and Rustamov, 2002):

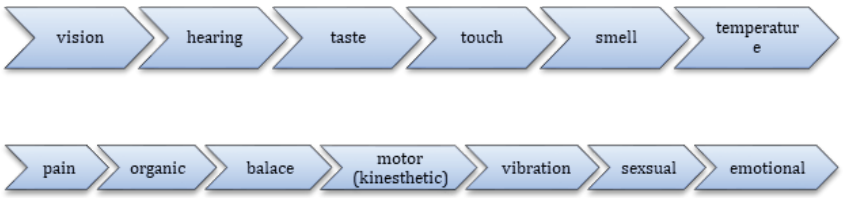

Diagram 1. The 13 functional channels facilitating the flow of information into the human brain

Each of the components shown in Diagram 1 (Pashayev and Rustamov, 2002) plays a leading role in the formation of the brain's intellectual foundation by participating in the reception and processing of information flows. It is also a crucial principle that the development of the intellect depends on the individual's surrounding environment. The environment represents a significant regularity and a cause-and-effect factor in the formation of a person as a social being. The development of the intellect that is, intelligence is consolidated through the systematic nature and classificatory elements of cognitive activity. In other words, acquired knowledge, skills, and experience shape human thought; the individual learns to make decisions in various

situations, draw conclusions, evaluate events, and in short classify information. But how do emotions manifest? As previously noted, emotion was one of the thirteen channels facilitating the functionality of information flow; however, emotion itself is a distinct psychological attribute with its own essential developmental components. The core components of emotional intelligence include self-awareness, empathy, self-regulation, social skills, and the manifestation of motivation, all of which facilitate the realization of a people's national identity. There are sensations and feelings that a person consciously perceives, each of which allows for awareness of the corresponding emotion. An emotion is a person's reaction to events experienced at specific times and constitutes a situational emotional episode. Such an emotional episode can manifest over varying timeframes. If such a state persists for an extended period, it is classified as a mood. An emotion entails the perception and evaluation of events in the environment that are significant to the individual, as well as the retention or automation of this process (Cüceloğlu, 2019). Information and knowledge stored in memory undergo an initial filtering process, whereby the individual gains access only to information that reinforces the familiar emotions they are experiencing. This transition phase is known as the "refractory period" (a period of resistance or heightened sensitivity). The duration of this refractory period varies depending on the individual and the prevailing circumstances, potentially lasting longer than a few seconds. An individual becomes aware of their emotional state after recognizing the onset of the emotion and the completion of the initial evaluation. Upon realizing they are under the influence of an emotion, the individual attempts to re-evaluate the situation. Emotional episodes serve as a major source of influence on human behavior (8). The formation and development of national self-awareness in the Republic of Azerbaijan stem from the ideological foundation of the Azerbaijanism ideology. The ideological concept of Azerbaijanism comprises various characteristic features ethnological, religious, cultural, political, and socio-psychological, among others. The governance of the state based on unified, all-national principles depends on this and other value systems. Studying the socio-psychological essence of national self-awareness is of significant importance not only from a theoretical perspective but also from the standpoint of practical governance. Factors such as the effective functioning of state institutions, citizens' trust in the state, social solidarity, and civic responsibility are closely linked to the level of individuals' national identity. In this context, social psychology interprets national identity as a complex social phenomenon that connects an individual's cognition, emotional attitudes, value system, and behavioral patterns. In recent years,

the concept of emotional intelligence has gained particular relevance in management sciences. Emotional intelligence is considered a crucial factor in leadership, strategic decision-making, the regulation of social relations, and the shaping of organizational culture. Examining the interplay between national identity and emotional intelligence makes it possible to identify new directions for socio-psychological approaches in public administration.

There is a general principle applicable across all fields of psychology: the need to investigate the interplay between human activity and cognitive processes using the most appropriate, scientifically grounded methods; to effectively utilize existing methodologies to prevent the human psyche from entering high-risk situations or to facilitate recovery should such situations arise and to make new scientific contributions through proactive, practical work. Modern psychology relies on new intellectual and comparative approaches to the study of human activity. Indeed, the primary scientific novelty and practical significance of our research stem from its comparative nature (Khalilsoy, 2024). The study encompasses several fields of psychology: ethnopsychology, social psychology, and cognitive psychology. Each of these fields possesses distinct objects of study, subject matter, topics, and methodological scopes. Despite their differing research structures, a key factor uniting them is their shared reliance on the interaction between intellectual and emotional processes. The integration of emotional and cognitive abilities is of critical importance. Let us first examine the concept of the emotion-cognition relationship. Emotional cognition (emotional intelligence) refers to the ability to understand one's own emotions, perceive the emotions of others, and manage them through the use of intelligence. Managing emotions intelligently leads to success in all areas of human activity. Cognitive awareness, in turn, is a significant psychological process characterized by the psychological dominance of one's general mindset; it entails the ability to avoid confused, automatic, and affective reactions particularly during decision-making as well as the capacity to navigate difficult situations and demonstrate moral resilience when making decisions. In this regard, a comparative study of the concepts of emotional strength and cognitive awareness aligns perfectly with the subject of the research. Let us now examine the potential interplay between emotional intelligence and the priorities of national self-awareness and cultural development key objects of this study. It is well known that the concept of emotional intelligence is explored at the intersection of psychological, sociological, and physiological factors. Emotional intelligence, which permeates a person's mindset and behavior, is defined not only by an individual's ability to recognize and

manage their own emotions but also by their possession of techniques to manage the emotions of others. Understanding, managing, and assessing the emotional states of others and making decisions based on this when necessary holds immense social significance in interpersonal relationships. Emotional intelligence should be sought specifically within the practical foundations of national self-awareness. Indeed, national self-awareness representing the highest level of development of national identity fosters a sense of social responsibility and steers people toward collective rather than merely individual behavior. Collective behavior, in turn, results in the integration of personal interests into the system of societal values (Huseynli, 2003). Emotional intelligence is interconnected with a high level of development at the national level of the sense of national identity and the emotional resilience of the people. Emotional intelligence engages in a multifaceted interaction with national self-awareness. In the development of national self-awareness, the primary socio-psychological function of emotional intelligence is directly linked to the formation of an appropriate motivational system and social control within social relations (Aliyeva and Rustamov, 2024).

Methodological foundations of the study

The research is dedicated to a socio-psychological analysis of the interrelationships between emotional intelligence components and the priorities of national self-awareness and cultural development. The primary objective is to systematically analyze based on official state documents and speeches by the President of the Republic of Azerbaijan the socio-psychological characteristics of the impact emotional intelligence has on national self-awareness. The methodological framework of the study relies on the combined application of document analysis and the historical-comparative method. This methodological approach enables an assessment of the fundamental historical development dynamics of socio-psychological phenomena, their ideological content, and their functional significance within state governance. Concurrently, the study involves an analysis of the conceptual foundations of the Republic of Azerbaijan's statehood traditions, speeches by the President of the Republic of Azerbaijan, and relevant scientific theses. The organization and execution of the research spanned a total of one month (May 3, 2026 – June 3, 2026). Electronic libraries were the primary resources utilized during the process. Utilizing the document analysis method widely employed in the social sciences this study examined government documents, normative legal acts, and archival materials spanning various periods. The systematic research process involved selecting sources and performing necessary thematic

categorizations; subsequently, official state speeches and documents reflecting the socio-psychological mechanisms essential to the development of national self-awareness and traditions of statehood were identified. Regarding the socio-psychological interpretation of these events, it is evident that values such as national self-awareness, patriotism, statehood, and national identity hold equal significance within these texts, playing a pivotal role in the evolution of the people's collective mindset. The study revealed that the impact of emotional intelligence on a nation's level of self-awareness and its cultural development priorities is not merely socio-psychological in nature but also functions as an ideological concept and a regulator of social behavior. An analysis of the documents identified the following socio-psychological interaction mechanisms through which emotional intelligence manifests in the development of national self-awareness and cultural advancement: national self-awareness – Azerbaijanism; national unity – statehood; civic responsibility – national interests; emotional intelligence – strategic management; social solidarity – "passionarity" (transmissible energy). A historical-comparative method was employed during the research to conduct necessary comparative analyses and to obtain results regarding the level of national self-awareness and the structures of cultural development. The application of this method began with an analysis of the foundational components of national self-awareness development. The comparison revealed that the process involves the evolution of the level of cognition and the mindset regarding the tangible elements that define the functionality of a people's national statehood ideals from the particular to the general. In other words, the generalization of the level of cognition serves as the practical basis for collectivism, driving the group toward national unity (Freud, 2020). This practical basis of collectivism is rooted in comprehending the essence of events and drawing conclusions from them. Comprehending experience signifies the objectification of thought and its transformation into sensory perceptions. Thus, social relations are formed based on realistic perceptions of events, and the group's sphere of activity aligns substantively with strategic collective interests. Ultimately, national self-awareness evolves into a regulatory mindset, functioning as a unified ideological and socio-psychological stereotype. The application of the historical-comparative method has led to the identification of the following key findings: the development of the level of national self-awareness depends on the tangible objects of the mindset; the formation of a collective national mindset is conditioned by the perception of reality based on its inherent regularities; and the influence of emotional intelligence on national identity, self-awareness, and cultural development priorities is substantiated

as a product of strategic and logical thinking.

Conclusion

The results of both research methods are summarized as follows: (1) issues of national self-awareness are studied in social psychology as a mindset and are the outcome of group relations; (2) cultural development represents the harmonization of a people's logical thinking characterized by a unified group mindset and social solidarity and is regulated by historical, political, legal, philosophical, and psychological mechanisms; emotional intelligence, as a socio-psychological process, is further refined through consciousness's mastery of all elements of scientific knowledge; and the regulation of emotion through intelligence clears human consciousness of fleeting images, allowing activity to succeed by acquiring a controlled, meaningful purpose. Ultimately, it can be stated that emotional intelligence acts as a key socio-psychological resource that positively influences group relations and, serving as an ideological model, regulates the strengthening of national self-awareness and the level of cultural development. Through the integrated application of document analysis and the historical-comparative method, the study examined the interplay between emotional intelligence and the levels of national self-awareness and cultural development; it analyzed the scientific significance of all three concepts and provided a theoretical justification for their role in state governance. The research revealed that emotional intelligence is a key socio-psychological and ideological mechanism underpinning the practical model of national self-awareness. Social relations are highly valued for their role in the development of national values and are considered a primary driving force.

Proposals and recommendations

The key scientific findings obtained during the study can serve as a viable framework for future research and are summarized in the following proposals and recommendations: (1) given that emotional intelligence is a fundamental cognitive process and a conceptual driving force behind an individual's inner world, it should be a focus of educational discussions among groups of schoolchildren and adolescents; (2) the empirical transformations involved in the interplay between emotional intelligence, national self-awareness, and cultural development could be investigated; (3) it is recommended that comparative studies be conducted within the humanities and social sciences regarding the socio-psychological aspects of national self-awareness and the level of cultural development.

References

Aliyeva, H., Rustamov, E. (2024). Developmental psychology. Hedef publishing. p.104

Bayramov, A.S., Alizade, A.A. (2002). Psychology. Chinar-chap. p.123

Cucelogly, D. (2019). Human and behavior: Basic concepts of psychology (37th ed.). Remzi Kitabevi. p.162

Freud, S. (2020). Crowd psychology. Cem yayınevi. p.44

https://www.paulekman.com/blog/characteristics-of-emotions/

Huseynli, N.Z. (2003). The conceptual–categorical apparatus of thinking: A gnoseological and methodological analysis. Sabah publishing House. p.91

Khalilsoy, S. (2024). Kant's philosophy: A critique of critique. Baku. p.93

Pashayev, A., Rustamov, F. (2002). Pedagogy. Chirag publishing. p.347

XOŞBƏXTLİYİN PSİXOLOGİYASI: HEDONİK VƏ EUDAİMONİK RİFAH MODELLƏRİNİN İNCƏLƏNMƏSİ

Dr. Eldar Kərimov*

Xülasə

Bu tədqiqat psixologiya ədəbiyyatında geniş şəkildə araşdırılan iki əsas yanaşma çərçivəsində xoşbəxtlik anlayışını nəzərdən keçirir. Bunlar hedonik rifah və eudaimonik rifahdır. Müasir psixologiyada xoşbəxtlik anlıq emosional vəziyyət olmaqla birlikdə, həm də fərdin həyatını necə dəyərləndirdiyi və mənalandırdığı ilə əlaqəli çoxşaxəli bir anlayış kimi qəbul edilir. Bu baxımdan hedonik və eudaimonik rifah modelləri fərdin psixoloji sağlamlığını izah etmək üçün bir-birini tamamlayan iki əsas perspektiv təqdim edir.

Hedonik rifah yanaşması fərdin həyatında həzz alma, müsbət emosiyaların yüksəkliyi və mənfi emosiyaların azalması ilə xarakterizə olunur. Bu modeldə xoşbəxtlik daha çox həyat məmnuniyyəti və gündəlik təcrübələrdən əldə edilən emosional rahatlıq üzərindən izah edilir. Ed Dienerin subyektiv rifah modeli bu yanaşmanın əsas nəzəri çərçivəsini təşkil edir.

Bunun əksinə olaraq, eudaimonik rifah yanaşması Aristotelin "eudaimonia" anlayışına əsaslanır və fərdin həyatında məna tapması, potensialını reallaşdırması, şəxsi inkişaf və daxili motivasiya kimi daha dərin psixoloji amilləri mərkəzə alır. Carol Ryff-in psixoloji rifah modeli və Deci ilə Ryan-ın özünü təyinetmə nəzəriyyəsi bu yanaşmanın əsas elmi dayaqları arasında yer alır.

Bu tədqiqat sözügedən iki yanaşmanı müqayisəli şəkildə təhlil edir. Nəticələr göstərir ki, hedonik rifah daha çox qısa müddətli emosional xoşbəxtlik ilə əlaqəlidir, eudaimonik rifah isə daha davamlı, dərin və məna əsaslı psixoloji rifah yaradır. Bununla belə, müasir psixologiya bu iki yanaşmanın bir-birinə zidd yox, əksinə bir-birini tamamlayan strukturlar olduğunu vurğulayır.

Nəticə olaraq, ideal psixoloji rifahın həm hedonik, həm də eudaimonik elementlərin balanslı birləşməsi ilə mümkün olduğu qənaətinə gəlinir. Bu bütöv yanaşma fərdin həm gündəlik həyatda müsbət emosiyalar yaşamasını, həm də həyatına məna, məqsəd və dəyər qatmasını zəruri edir.

Açar sözlər: xoşbəxtlik, hedonik rifah, eudaimonik rifah, psixoloji rifah, həyat məmnuniyyəti.

* https://orcid.org/0000-0002-0789-5682, eldarkerimli@gmail.com, BRAIN Psixoloji xidmət və təlim mərkəzinin direktoru.

1. Giriş

1.1. Problemin aktuallığı

Xoşbəxtlik anlayışı tarix boyu insan həyatının əsas məqsədlərindən biri kimi qəbul edilmiş və müxtəlif elm sahələrinin tədqiqat predmetinə çevrilmişdir. Fəlsəfə, din, sosiologiya və psixologiya kimi sahələrdə aparılan araşdırmalar xoşbəxtliyin mahiyyəti, mənbələri və insan həyatındakı rolu ilə bağlı fərqli yanaşmaların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə son onilliklərdə həyat keyfiyyəti, psixoloji rifah və psixi sağlamlıq problemlərinə artan maraq xoşbəxtlik fenomeninin elmi baxımdan daha dərindən öyrənilməsini zəruri etmişdir (Diener et al., 2003).

Müasir dünyada iqtisadi inkişafın və texnoloji tərəqqinin sürətlənməsi insanların yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsinə müəyyən töhfələr versə də, bu proseslərin insanların subyektiv rifahına eyni dərəcədə müsbət təsir göstərdiyini söyləmək mümkün deyildir. Bir çox inkişaf etmiş cəmiyyətlərdə maddi imkanların genişlənməsi ilə yanaşı, stress, depressiya, sosial təcrid və psixoloji tükənmə hallarının da artması müşahidə olunur. Bu vəziyyət xoşbəxtliyin yalnız iqtisadi rifah və ya maddi təminatla izah edilməsinin kifayət etmədiyini göstərir (Layard, 2011).

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə insan rifahının qiymətləndirilməsi zamanı yalnız obyektiv göstəricilərə əsaslanmaq metodoloji baxımdan məhdud yanaşmadır. İnsanların öz həyatlarını necə dəyərləndirmələri, həyatlarında məna hissinin olub-olmaması, sosial münasibətlərinin keyfiyyəti və şəxsi inkişaf imkanları da rifahın mühüm əsasları kimi nəzərə alınmalıdır. Bu baxımdan xoşbəxtlik problemi təkcə psixologiyanın yox, həm də müasir cəmiyyətlərin sosial inkişaf strategiyalarının mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

XX əsrin sonlarından etibarən pozitiv psixologiyanın formalaşması xoşbəxtlik və rifah mövzularına yeni elmi yanaşmanın yaranmasına səbəb olmuşdur. Ənənəvi psixologiyanın əsas diqqəti psixoloji pozuntuların və problemlərin öyrənilməsinə yönəldiyi halda, pozitiv psixologiya insanın güclü tərəflərini, potensial imkanlarını və rifahını araşdırmağa başlamışdır. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar göstərmişdir ki, xoşbəxtlik yalnız müsbət emosiyaların yaşanması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda həyatın mənalı hesab edilməsi, məqsədlərin reallaşdırılması, sosial münasibətlərin keyfiyyəti və şəxsi inkişaf kimi amillərlə sıx bağlıdır (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000).

Məhz bu səbəbdən müasir psixologiyada xoşbəxtlik çoxölçülü və kompleks fenomen kimi qiymətləndirilir. Bu sahədə xüsusilə iki nəzəri istiqamət, hedonik və

eudaimonik rifah yanaşmaları ön plana çıxır. Hedonik model xoşbəxtliyi daha çox həyat məmnuniyyəti və müsbət emosiyalar kontekstində izah etdiyi halda, eudaimonik model insanın öz potensialını reallaşdırması, həyat məqsədlərinə sahib olması və mənalı həyat qurması kimi aspektləri vurğulayır (Ryan & Deci, 2001).

Qeyd olunan yanaşmaların hər biri insan rifahının müəyyən tərəflərini izah etsə də, onların ayrı-ayrılıqda insan xoşbəxtliyinin bütün aspektlərini əhatə etdiyini söyləmək çətindir. Buna görə də hedonik və eudaimonik rifah modellərinin müqayisəli şəkildə təhlil edilməsi, onların üstün və zəif tərəflərinin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin qarşılıqlı əlaqələrinin araşdırılması müasir psixologiyada aktual elmi məsələlərdən biri hesab olunur. Belə bir yanaşma insan rifahının daha obyektiv və sistemli şəkildə dərk edilməsinə imkan yaradır.

1.2. Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri

Tədqiqatın əsas məqsədi xoşbəxtlik fenomeninin psixoloji mahiyyətini müasir rifah nəzəriyyələri kontekstində araşdırmaq, hedonik və eudaimonik rifah modellərinin nəzəri əsaslarını təhlil etmək, onların insan rifahının izahındakı rolunu müəyyənləşdirmək və müasir psixologiyada tətbiq imkanlarını qiymətləndirməkdən ibarətdir.

Beləliklə, tədqiqatın əsas istiqaməti xoşbəxtlik probleminə müxtəlif nəzəri yanaşmalar prizmasından baxmaq, onların elmi əsaslarını müqayisəli şəkildə qiymətləndirmək və insan rifahının daha sistemli izahına töhfə verməkdir.

1.3. Tədqiqatın metodologiyası

Tədqiqat nəzəri xarakter daşıyır və əsasən sistemli ədəbiyyat təhlili metodologiyasına əsaslanır. Araşdırma çərçivəsində xoşbəxtlik, subyektiv rifah, psixoloji rifah və pozitiv psixologiya sahələrində aparılmış klassik və müasir elmi tədqiqatlar, monoqrafiyalar, elmi məqalələr və nəzəri konsepsiyalar sistemli şəkildə öyrənilmişdir. Məqsəd müxtəlif nəzəri yanaşmaların əsas müddəalarını müəyyənləşdirmək, onların elmi əsaslarını müqayisə etmək və müasir psixologiyada tutduğu yeri qiymətləndirmək olmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri bazasını hedonik rifah istiqamətində Ed Dienerin subyektiv rifah nəzəriyyəsi, eudaimonik rifahın izahında isə Carol Ryffin Psixoloji Rifah Modeli və Edward Deci ilə Richard Ryan tərəfindən irəli sürülmüş Özünü Təyinetmə Nəzəriyyəsi təşkil edir (Diener, 1984; Ryan & Deci, 2000; Ryff, 1989). Bu nəzəri yanaşmaların seçilməsi təsadüfi deyil. Belə ki, onlar müasir rifah psixologiyasında ən çox istinad olunan və empirik tədqiqatlarla dəstəklənən konseptual çərçivələr hesab olunur.

Araşdırma zamanı bir neçə elmi metoddan kompleks şəkildə istifadə edilmişdir. İlk növbədə, məzmun təhlili metodunun köməyi ilə müxtəlif müəlliflərin xoşbəxtlik və rifah anlayışlarına dair mövqeləri araşdırılmış, onların ümumi və fərqli xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir. Müqayisəli təhlil metodu vasitəsilə hedonik və eudaimonik rifah modellərinin nəzəri əsasları, əsas komponentləri, üstünlükləri və məhdudiyyətləri qarşılaşdırılmışdır. Sintez metodu isə müxtəlif nəzəri yanaşmalardan əldə olunan nəticələrin ümumiləşdirilməsinə və rifahın daha bütöv izahının formalaşdırılmasına imkan vermişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xoşbəxtlik kimi mürəkkəb və çoxşaxəli fenomenin araşdırılması yalnız bir nəzəri yanaşma çərçivəsində məhdudlaşdırıla bilməz. Bu səbəbdən tədqiqatda müxtəlif konseptual modellərin müqayisəli şəkildə təhlilinə üstünlük verilmişdir. Belə yanaşma insan rifahının həm emosional, həm də mənəvi-psixoloji aspektlərini daha obyektiv şəkildə qiymətləndirməyə imkan yaradır.

Nəticə etibarilə, tətbiq olunan metodoloji yanaşma xoşbəxtlik fenomeninin çoxölçülü xarakterini nəzərə almağa, hedonik və eudaimonik rifah modellərinin elmi əsaslarını sistemli şəkildə təhlil etməyə və onların müasir psixologiyadakı yerini daha dolğun şəkildə qiymətləndirməyə şərait yaradır.

2. Xoşbəxtlik Anlayışının Psixoloji Təhlili

2.1. Xoşbəxtlik anlayışının tarixi inkişafı

Xoşbəxtlik anlayışı bəşər düşüncə tarixinin ən qədim və ən mürəkkəb problemlərindən biri hesab olunur. Müxtəlif dövrlərdə filosoflar, din xadimləri və alimlər insan həyatının məqsədi, rifahın mahiyyəti və xoşbəxtliyə aparan yollar haqqında fərqli fikirlər irəli sürmüşlər. Bu səbəbdən xoşbəxtlik anlayışının məzmunu zamanla dəyişmiş, ictimai, mədəni və elmi inkişaf proseslərinin təsiri altında yeni məna çalarları qazanmışdır.

Xoşbəxtliyin elmi və nəzəri izahını daha dərindən anlamaq üçün onun tarixi inkişaf mərhələlərinin araşdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Çünki müasir psixologiyada formalaşmış bir çox rifah nəzəriyyələrinin kökləri qədim fəlsəfi düşüncəyə qədər uzanır.

Qədim Yunan fəlsəfəsində xoşbəxtlik insan həyatının ali məqsədi kimi qiymətləndirilirdi. Bu dövrdə xüsusilə Aristotelin irəli sürdüyü “eudaimonia” konsepsiyası sonrakı əsrlərdə xoşbəxtlik haqqında düşüncələrin formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. Aristotelə görə xoşbəxtlik yalnız həzz almaq və ya müvəqqəti məm-

nunluq hissi deyil, insanın öz təbiətinə uyğun yaşaması, fəzilətlərini inkişaf etdirməsi və potensial imkanlarını reallaşdırması nəticəsində əldə olunan kamillik vəziyyətidir (Aristotle, 2009, s. 27). Bu yanaşmanın əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o, xoşbəxtliyi insanın mənəvi və əxlaqi inkişafı ilə əlaqələndirərək ona daha dərin məzmun verir.

Bununla yanaşı, qədim yunan düşüncəsində fərqli istiqamət də mövcud olmuşdur. Epikur tərəfindən təmsil edilən hedonist yanaşma xoşbəxtliyin əsasını həzz almaqda və əzabdan uzaq olmaqda görürdü (Epicurus, 1994, s. 35). Lakin Epikurun nəzəriyyəsi bəzən yanlış şəkildə yalnız fiziki həzzlə əlaqələndirilsə də, əslində o, insanın daxili rahatlığına, qorxu və narahatlıqlardan azad olmasına xüsusi əhəmiyyət verirdi. Bu baxımdan hedonist və eudaimonik yanaşmalar arasındakı fikir ayrılığı müasir rifah psixologiyasında müşahidə olunan nəzəri fərqlərin ilk formaları kimi qiymətləndirilə bilər.

Orta əsrlərdə xoşbəxtlik anlayışının izahında dini düşüncə dominant mövqe tutmağa başlamışdır. Həm İslam, həm də xristian fəlsəfəsində xoşbəxtlik insanın mənəvi kamilliyi, əxlaqi davranışları və Yaradanla münasibətləri çərçivəsində izah edilirdi. Bu dövrdə dünyəvi rifahdan daha çox axirət səadəti və mənəvi təkmilləşmə ön plana çıxırdı. Nəticədə xoşbəxtlik anlayışı fərdi məmnunluqdan daha çox mənəvi məsuliyyət və dini dəyərlərlə əlaqələndirilirdi.

XVII–XVIII əsrlərdə maarifçilik dövrünün təsiri ilə insan və cəmiyyət haqqında təsəvvürlər dəyişməyə başladı. Ağıl, fərdi azadlıq və sosial tərəqqi ideyalarının güclənməsi xoşbəxtlik anlayışına da təsirsiz ötüşmədi. Bu dövrdə xoşbəxtlik daha çox insanın öz həyatını idarə etmək imkanları, hüquqları və sosial inkişafı ilə əlaqələndirilirdi. Sonrakı mərhələdə utilitarist filosoflar, xüsusilə Ceremi Bentam və Con Stüart Mill, xoşbəxtliyi həzz və faydanın miqdarı əsasında izah etməyə çalışmışlar (Mill, 2001, s. 41). Bu yanaşma müasir hedonik rifah nəzəriyyələrinin nəzəri əsaslarının formalaşmasına mühüm töhfə vermişdir.

XX əsrdə psixologiyanın müstəqil elm kimi inkişafı xoşbəxtliyin empirik şəkildə araşdırılmasına yeni imkanlar yaratdı. Humanist psixologiyanın nümayəndələri Abraham Maslow və Carl Rogers insanın özünüreallaşdırmasını, şəxsi inkişafını və potensial imkanlarının üzə çıxarılmasını psixoloji sağlamlığın əsas şərtlərindən biri kimi qiymətləndirmişlər (Maslow, 1943). Onların yanaşması Aristotelin eudaimonia konsepsiyası ilə müəyyən ideya yaxınlığı nümayiş etdirir və sonradan eudaimonik rifah nəzəriyyələrinin inkişafına ciddi təsir göstərmişdir.

XX əsrin sonlarında pozitiv psixologiyanın formalaşması ilə xoşbəxtlik problemi psixoloji tədqiqatların mərkəzi mövzularından birinə çevrilmişdir. Martin Seligman və Mihaly Csikszentmihalyi tərəfindən irəli sürülən bu istiqamət psixologiyanın diqqətini yalnız problemlərdən və pozuntulardan yox, insanın güclü tərəflərindən, rifahından və inkişaf potensialından da bəhs etməyə yönəltmişdir (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000).

Müasir psixologiyada xoşbəxtlik sadəcə emosional vəziyyət kimi yox, həyat məmnuniyyəti, həyatın mənası, sosial münasibətlər, şəxsi inkişaf və psixoloji rifahı özündə birləşdirən çoxölçülü konstrukt kimi qiymətləndirilir (Diener, 1984; Ryff, 1989). Müəllif hesab edir ki, xoşbəxtlik anlayışının tarixi inkişafına nəzər saldıqda onun tədricən sadə həzz və ya mənəvi kamillik anlayışından daha geniş məzmun kəsb etdiyi aydın görünür. Məhz bu inkişaf prosesi müasir psixologiyada hedonik və eudaimonik rifah modellərinin formalaşmasına və onların inteqrativ şəkildə öyrənilməsinə zəmin yaratmışdır.

2.2. Müasir psixologiyada xoşbəxtlik konsepsiyası

Müasir psixologiyada xoşbəxtlik anlayışı ən intensiv araşdırılan mövzulardan biri hesab olunur. Əvvəlki dövrlərdə xoşbəxtlik daha çox emosional vəziyyət və ya fərdi məmnunluq hissi kimi qiymətləndirilsə də, son onilliklərdə aparılan tədqiqatlar bu anlayışın daha mürəkkəb və çoxölçülü xarakter daşıdığını ortaya qoymuşdur. Müasir yanaşmalara görə xoşbəxtlik yalnız insanın özünü necə hiss etməsi ilə deyil, eyni zamanda həyatını necə qiymətləndirməsi, sosial münasibətlər qurması, məqsədlər müəyyənləşdirməsi və şəxsi inkişaf imkanlarından istifadə etməsi ilə sıx bağlıdır (Diener, 1984).

Bu dəyişikliklərin nəticəsində xoşbəxtlik anlayışı müasir psixologiyada daha geniş məzmun daşıyan "rifah" (well-being) konsepsiyası çərçivəsində araşdırılmağa başlanmışdır. Rifah insanın həyat məmnuniyyəti, emosional vəziyyəti, psixoloji fəaliyyət qabiliyyəti, sosial münasibətləri və həyatın mənalılığı ilə bağlı göstəriciləri özündə birləşdirən kompleks konstrukt kimi qəbul edilir (Ryan & Deci, 2001). Belə yanaşma göstərir ki, xoşbəxtlik insan həyatının yalnız bir sahəsinə aid olan fenomen deyil, onun psixoloji, sosial və mənəvi aspektlərinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşan bütöv sistemdir.

Müasir psixoloji ədəbiyyatda xoşbəxtliyin izahı əsasən iki böyük nəzəri istiqamət üzərində qurulur: hedonik və eudaimonik rifah yanaşmaları. Bu yanaşmaların hər biri

insan rifahının fərqli aspektlərini ön plana çıxarsa da, onların ümumi məqsədi insanın yaxşı yaşamasının və psixoloji sağlamlığının əsas mexanizmlərini izah etməkdir.

Hedonik yanaşma xoşbəxtliyi əsasən həyat məmnuniyyəti və emosional təcrübələr kontekstində izah edir. Bu istiqamətin ən tanınmış nümayəndələrindən biri Ed Dienerdir. Onun Subyektiv Rifah Nəzəriyyəsinə görə xoşbəxtlik üç əsas komponentdən ibarətdir: həyat məmnuniyyəti, müsbət emosiyaların üstünlüyü və mənfi emosiyaların aşağı səviyyədə olması (Diener, 1984). Bu modelin əsas üstünlüyü onun empirik şəkildə ölçülə bilməsi və müxtəlif sosial qruplarda tətbiq imkanlarının geniş olmasıdır. Bununla yanaşı, bəzi tədqiqatçılar hedonik yanaşmanı insan rifahının daha dərin aspektlərini, xüsusilə həyatın mənası və şəxsi inkişaf kimi amilləri kifayət qədər nəzərə almamaqda tənqid etmişlər.

Eudaimonik yanaşma isə rifahı insanın öz potensialını reallaşdırması, həyat məqsədlərinə sahib olması və mənalı həyat qurması ilə əlaqələndirir. Bu istiqamətin əsas nümayəndələrindən biri Carol Ryff hesab olunur. Onun Psixoloji Rifah Modelinə görə insan rifahı altı əsas komponentdən ibarətdir: özünü qəbul etmə, şəxsi inkişaf, həyat məqsədi, ətraf mühitə nəzarət, müsbət münasibətlər və müstəqillik (Ryff, 1989). Eudaimonik modelin üstün cəhəti insan rifahının yalnız emosional vəziyyətlə məhdudlaşmadığını göstərməsidir. Bununla belə, bəzi tədqiqatçılar bu yanaşmanın ölçülməsinin daha mürəkkəb olduğunu və müxtəlif mədəni mühitlərdə fərqli nəticələr verə biləcəyini qeyd edirlər.

Müasir psixologiyada son illərdə yalnız bir nəzəri yanaşmaya əsaslanan modellərdən daha çox inteqrativ rifah modellərinə maraq artmışdır. Bu istiqamətdə ən məşhur konsepsiyalardan biri Martin Seligman tərəfindən irəli sürülmüş PERMA modelidir. PERMA modeli rifahı beş əsas komponent əsasında izah edir: müsbət emosiyalar (Positive Emotions), fəaliyyətə tam cəlb olunma (Engagement), müsbət münasibətlər (Relationships), həyatın mənası (Meaning) və nailiyyətlər (Accomplishment) (Seligman, 2011, s. 87). Modelin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o, həm hedonik, həm də eudaimonik yanaşmaların mühüm elementlərini vahid nəzəri çərçivədə birləşdirir.

Son illərdə aparılmış empirik tədqiqatlar göstərir ki, uzunmüddətli və davamlı rifahın təmin olunması üçün yalnız müsbət emosiyalar kifayət etmir. İnsanların həyatlarında məqsəd hissinin olması, sosial əlaqələrinin güclü olması, öz inkişaflarına investisiya etmələri və həyatlarını mənalı hesab etmələri onların rifah səviyyəsinə daha davamlı təsir göstərir. Bu nəticələr müasir psixologiyada rifahın çoxkomponentli və

inteqrativ şəkildə izah edilməsinin zəruriliyini təsdiqləyir.

Müəllifin qənaətinə görə, müasir psixologiyada xoşbəxtlik anlayışının inkişafı emosional məmnunluqdan daha geniş və sistemli rifah konsepsiyasına keçidi əks etdirir. Əgər əvvəlki yanaşmalar xoşbəxtliyi əsasən hisslər və emosiyalar vasitəsilə izah etməyə çalışırdısa, müasir nəzəriyyələr insan həyatının mənalılığı, sosial münasibətlər, şəxsi inkişaf və məqsədyönlülük kimi amilləri də rifahın ayrılmaz hissəsi kimi qiymətləndirirlər. Bu baxımdan hedonik və eudaimonik rifah modellərinin birlikdə araşdırılması insan xoşbəxtliyinin daha obyektiv və dolğun izahına imkan yaradır.

3. Hedonik Rifah Modeli

3.1. Hedonizm nəzəriyyəsinin tarixi əsasları

Hedonik rifah anlayışının nəzəri kökləri qədim yunan fəlsəfəsində formalaşmış hedonizm təliminə əsaslanır. Hedonizm insan davranışlarının əsas motivinin həzz əldə etmək və əzabdan uzaq olmaq olduğu fikrini müdafiə edir. Bu yanaşma tarix boyu müxtəlif formalarda inkişaf etmiş və müasir psixologiyada rifah nəzəriyyələrinin formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. Müasir hedonik rifah modellərinin nəzəri bazasını anlamaq üçün hedonizm ideyasının tarixi inkişaf mərhələlərinin araşdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Hedonizm məktəbinin ən tanınmış nümayəndələrindən biri Epikur hesab olunur. Epikur xoşbəxtliyi həzzlə əlaqələndirsə də, onun nəzəriyyəsi sonrakı dövrlərdə tez-tez yanlış şərh edilmişdir. O, xoşbəxtliyi yalnız fiziki zövqlərin əldə olunması kimi deyil, insanın daxili rahatlığı, ruhi tarazlığı və qorxulardan azad olması ilə əlaqələndirirdi (Epicurus, 1994, s. 30). Epikura görə həqiqi xoşbəxtlik ölçüsüz həzz axtarışında deyil, ehtiyacların rasional şəkildə tənzimlənməsində və insanın daxili harmoniya əldə etməsində ifadə olunur. Bu baxımdan Epikurun yanaşması müasir psixologiyada emosional rifah anlayışına müəyyən ideya yaxınlığı nümayiş etdirir.

XVIII və XIX əsrlərdə hedonizm ideyaları utilitarizm məktəbi çərçivəsində yeni məzmun qazanmışdır. Utilitarizmin banilərindən biri olan Ceremi Bentam xoşbəxtliyi insanların əldə etdiyi həzz və faydanın miqdarı ilə əlaqələndirmişdir. Onun fikrincə, əxlaqi baxımdan düzgün hesab olunan davranış ən çox insan üçün ən yüksək xoşbəxtliyi təmin edən davranışdır (Bentham, 2007, s. 55). Bentamın yanaşması hedonizmin daha çox kəmiyyət aspektinə əsaslanırdı və o, xoşbəxtliyi ölçülə bilən fenomen kimi qiymətləndirməyə çalışırdı.

Con Stüart Mill isə Bentamın yanaşmasını müəyyən mənada təkmilləşdir-

mişdir. Mill hesab edirdi ki, bütün həzz formalarını eyni səviyyədə qiymətləndirmək doğru deyildir. Onun fikrincə, intellektual və mənəvi həzzlər bəzi fiziki həzzlərdən daha yüksək dəyərə malikdir (Mill, 2001, s. 67). Beləliklə, Mill hedonizmə keyfiyyət meyarını daxil etmiş və xoşbəxtlik anlayışına daha mürəkkəb məzmun qazandırmışdır. Bu yanaşma sonrakı dövrlərdə hedonik rifah nəzəriyyələrinin yalnız emosional məmnunluqla məhdudlaşdırılmaması istiqamətində mühüm nəzəri zəmin yaratmışdır.

XX əsrdə psixologiyanın empirik elm kimi inkişafı ilə hedonizm fəlsəfi konsepsiya olmaqdan çıxaraq elmi tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Tədqiqatçılar xoşbəxtliyi insanların gündəlik həyatlarında yaşadıqları emosional təcrübələr, həyat məmnuniyyəti və subyektiv qiymətləndirmələri vasitəsilə öyrənməyə başlamışlar. Bu istiqamətdə ən mühüm töhfələrdən biri Ed Diener tərəfindən irəli sürülmüş Subyektiv Rifah Nəzəriyyəsidir. Diener xoşbəxtliyi fərdin öz həyatını necə qiymətləndirməsi və gündəlik emosional təcrübələri əsasında izah etmişdir (Diener, 1984). Beləliklə, hedonizm ilk dəfə geniş empirik ölçmə vasitələri ilə dəstəklənən psixoloji modelə çevrilmişdir.

Müasir psixologiyada hedonik rifah yanaşmasının əsas üstünlüklərindən biri onun praktik və ölçülə bilən xarakter daşımasıdır. Həyat məmnuniyyəti, müsbət və mənfi emosiyalar kimi göstəricilər müxtəlif psixometrik alətlərlə qiymətləndirilə bilir ki, bu da genişmiqyaslı tədqiqatların aparılmasına imkan yaradır. Bununla belə, bir sıra tədqiqatçılar hedonik yanaşmanın insan rifahının daha dərin aspektlərini, xüsusilə həyatın mənası, şəxsi inkişaf və özünüreallaşdırma kimi amilləri kifayət qədər əhatə etmədiyini qeyd edirlər (Ryan & Deci, 2001).

Onu da qeyd edə bilərik ki, hedonizm nəzəriyyəsinin tarixi inkişafı göstərir ki, bu yanaşma sadə həzz axtarışı ideyasından başlayaraq müasir psixologiyada kompleks rifah modelinə çevrilmişdir. Epikurun daxili rahatlıq anlayışı, Bentamın fayda prinsipi, Millin keyfiyyət fərqləri və Dienerin subyektiv rifah konsepsiyası hedonik yanaşmanın müxtəlif inkişaf mərhələlərini əks etdirir. Bu inkişaf prosesi müasir rifah psixologiyasında hedonik modelin mühüm yer tutmasının əsas səbəblərindən biri hesab edilə bilər.

3.2. Hedonik rifahın əsas xüsusiyyətləri

Hedonik rifahın əsas xüsusiyyətlərindən biri müsbət emosiyaların üstünlük təşkil etməsidir. Sevinc, məmnunluq, rahatlıq, ümid, minnətdarlıq və optimizm kimi emosiyalar insanın gündəlik həyat keyfiyyətini yüksəldən mühüm psixoloji resurslar hesab olunur. Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, müsbət emosiyalar yalnız xoş hisslər

yaratmır, eyni zamanda insanların sosial münasibətlərini gücləndirir, streslə mübarizə qabiliyyətini artırır və psixoloji dayanıqlığın formalaşmasına kömək edir (Fredrickson, 2001).

Bununla yanaşı, hedonik rifah mənfi emosiyaların tamamilə yoxluğu kimi başa düşülməməlidir. Psixoloji baxımdan qorxu, narahatlıq, kədər və qəzəb kimi emosiyalar insan həyatının təbii tərkib hissəsidir. Hedonik yanaşmada əsas məsələ bu emosiyaların insanın ümumi həyat məmnuniyyətinə mənfi təsir göstərəcək səviyyədə dominant olmamasıdır (Diener, 1984). Bu baxımdan rifah müsbət və mənfi emosiyalar arasında nisbi tarazlıq kimi qiymətləndirilə bilər.

Hedonik rifahın digər mühüm komponenti həyat məmnuniyyətidir. Həyat məmnuniyyəti fərdin öz həyatını bütöv şəkildə qiymətləndirməsi nəticəsində formalaşan idrak xarakterli göstəricidir. İnsan mövcud həyat şəraitini, nailiyyətlərini, sosial münasibətlərini və gələcək perspektivlərini şəxsi gözləntiləri ilə müqayisə edir və bu müqayisənin nəticəsində həyatından nə dərəcədə razı olduğunu müəyyənləşdirir (Diener et al., 1999). Bu səbəbdən eyni obyektiv şəraitdə yaşayan insanlar fərqli həyat məmnuniyyəti səviyyəsinə malik ola bilərlər.

Müasir tədqiqatlar göstərir ki, hedonik rifahın formalaşmasında sosial münasibətlər, fiziki sağlamlıq, iqtisadi sabitlik, təhlükəsizlik hissi və fərdi xüsusiyyətlər mühüm rol oynayır. Bununla belə, rifah səviyyəsi yalnız xarici amillərlə müəyyən olunmur. İnsanların hadisələri necə şərh etmələri, optimist və ya pessimist düşüncə tərzinə malik olmaları da onların subyektiv rifahına ciddi təsir göstərir. Bu fakt hedonik rifahın əsasən subyektiv xarakter daşıdığını göstərir.

Hedonik rifah modelinin mühüm üstünlüklərindən biri onun empirik şəkildə ölçülə bilməsidir. Həyat məmnuniyyəti və emosional vəziyyət müxtəlif psixometrik alətlər vasitəsilə qiymətləndirilə bildiyi üçün bu model rifahın öyrənilməsi sahəsində geniş tətbiq imkanlarına malikdir. Məhz buna görə də müasir psixologiyada və sosial elmlərdə aparılan çoxsaylı tədqiqatlar hedonik rifah göstəricilərindən istifadə edir.

Lakin bu yanaşmanın müəyyən məhdudiyyətləri də mövcuddur. Bir sıra tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, insan rifahını yalnız emosional məmnunluq və həyat məmnuniyyəti əsasında qiymətləndirmək onun daha dərin psixoloji ehtiyaclarını tam əks etdirmir. Həyatın mənası, şəxsi inkişaf, məqsədyönlülük və özünüreallaşdırma kimi amillər hedonik modeldə ikinci planda qalır.[6] Bu səbəbdən müasir rifah psixologiyasında hedonik yanaşmanın eudaimonik yanaşma ilə birlikdə araşdırılması daha

məqsədəuyğun hesab edilir.

3.3. Ed Diener və subyektiv rifah nəzəriyyəsi

Müasir rifah psixologiyasında hedonik yanaşmanın ən nüfuzlu və geniş tətbiq olunan nəzəri modellərindən biri Ed Diener tərəfindən irəli sürülmüş Subyektiv Rifah (Subjective Well-Being) nəzəriyyəsidir. Diener xoşbəxtliyi insanın həyatını necə qiymətləndirməsi və gündəlik emosional təcrübələrini necə yaşaması əsasında izah etmişdir. Onun yanaşmasına görə xoşbəxtlik obyektiv həyat şəraitindən daha çox, fərdin həmin şəraiti necə qəbul etməsi və ona hansı məna verməsi ilə əlaqədardır (Diener, 1984).

Dienerin nəzəriyyəsi rifahın subyektiv xarakter daşıdığı fikrinə əsaslanır. Bu yanaşmaya görə insanların rifah səviyyəsini yalnız gəlir, təhsil, peşə və ya sosial status kimi obyektiv göstəricilər vasitəsilə müəyyən etmək mümkün deyildir. Eyni sosial və iqtisadi şəraitdə yaşayan insanlar həyatlarından fərqli dərəcədə məmnun ola bilərlər. Bu fakt göstərir ki, insan rifahının qiymətləndirilməsində şəxsi qavrayış və fərdi təcrübələr həlledici rol oynayır (Diener et al., 1999).

Subyektiv rifah nəzəriyyəsinə əsasən xoşbəxtlik üç əsas komponentdən ibarətdir:

Birinci komponent – həyat məmnuniyyəti (life satisfaction) hesab olunur. Həyat məmnuniyyəti fərdin öz həyatını bütöv şəkildə qiymətləndirməsi nəticəsində formalaşan idrak xarakterli göstəricidir. İnsan mövcud vəziyyətini şəxsi məqsədləri, gözləntiləri və dəyərləri ilə müqayisə edir və bu müqayisənin nəticəsində həyatından nə dərəcədə razı olduğunu müəyyənləşdirir. Bu səbəbdən həyat məmnuniyyəti yalnız xarici şərtlərin deyil, həm də fərdi gözləntilərin təsiri altında formalaşır.

İkinci komponent – müsbət emosiyaların mövcudluğudur. Sevinc, məmnunluq, minnətdarlıq, ümid və rahatlıq kimi emosiyalar insanın gündəlik rifah səviyyəsinin mühüm göstəricilərindən hesab olunur. Dienerə görə yüksək subyektiv rifaha malik insanlar müsbət emosiyaları daha tez-tez yaşayırlar və gündəlik hadisələrə daha optimist yanaşırlar.

Üçüncü komponent isə mənfi emosiyaların aşağı səviyyədə olmasıdır. Buraya qorxu, narahatlıq, qəzəb, ümidsizlik və kədər kimi emosiyalar daxildir. Nəzəriyyəyə görə yüksək rifah yalnız müsbət emosiyaların çoxluğu ilə deyil, həm də mənfi emosiyaların insan həyatında dominant mövqe tutmaması ilə xarakterizə olunur. Bununla belə, Diener mənfi emosiyaların tamamilə yox olmasını rifahın şərti hesab etmir. Çünki müəyyən mənfi emosiyalar insanın adaptasiya və özünütənzimləmə pro-

seslərində mühüm rol oynayır.

Subyektiv rifah nəzəriyyəsinin əsas üstünlüklərindən biri onun empirik şəkildə ölçülə bilməsidir. Diener və onun həmkarları tərəfindən hazırlanmış müxtəlif ölçmə vasitələri, xüsusilə Həyat Məmnuniyyəti Şkalası (Satisfaction with Life Scale), rifahın elmi tədqiqatlarda etibarlı şəkildə qiymətləndirilməsinə imkan yaratmışdır (Diener et al., 1985). Bu səbəbdən nəzəriyyə psixologiya, sosiologiya, səhiyyə və sosial siyasət sahələrində aparılan çoxsaylı araşdırmalarda geniş istifadə olunmuşdur.

Bununla yanaşı, nəzəriyyə müəyyən tənqidlərə də məruz qalmışdır. Bir sıra tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, subyektiv rifah modeli insan xoşbəxtliyinin emosional tərəflərini uğurla izah etsə də, həyatın mənası, şəxsi inkişaf, özünüreallaşdırma və məqsədyönlülük kimi daha dərin psixoloji amilləri kifayət qədər nəzərə almır (Ryan & Deci, 2001). Bu səbəbdən sonrakı dövrlərdə eudaimonik rifah nəzəriyyələri hedonik yanaşmanın tamamlayıcısı kimi formalaşmışdır.

Onu da qeyd edə bilərik ki, Dienerin Subyektiv Rifah Nəzəriyyəsi müasir xoşbəxtlik tədqiqatlarında dönüş nöqtəsi hesab edilə bilər. Bu nəzəriyyə xoşbəxtliyin yalnız fəlsəfi müzakirə mövzusu olmaqdan çıxaraq empirik şəkildə öyrənilən elmi konstrukt kimi formalaşmasına mühüm töhfə vermişdir. Bununla yanaşı, insan rifahının tam mənzərəsini əldə etmək üçün subyektiv rifah göstəricilərinin həyatın mənası və şəxsi inkişaf kimi eudaimonik komponentlərlə birlikdə araşdırılması daha məqsədəuyğun görünür.

4. Eudaimonik Rifah Modeli

4.1. Aristotel və “Eudaimonia” anlayışı

Eudaimonik rifah modelinin nəzəri və fəlsəfi əsasları qədim yunan filosofu Aristotelin irəli sürdüyü “eudaimonia” konsepsiyasına söykənir. Müasir rifah psixologiyasında geniş istifadə olunan eudaimonik yanaşmanın kökləri məhz Aristotelin insan həyatının məqsədi və xoşbəxtliyin mahiyyəti ilə bağlı fikirlərindən qaynaqlanır. Aristotelə görə insan fəaliyyətinin son məqsədi xoşbəxtlikdir (eudaimonia), lakin bu xoşbəxtlik sadəcə həzz almaq və ya müsbət emosiyalar yaşamaq kimi başa düşülməməlidir (Aristotle, 2009, s. 63).

Aristotel xoşbəxtliyi insanın öz təbiətinə uyğun yaşaması, potensial imkanlarını reallaşdırması və fəzilətli həyat sürməsi ilə əlaqələndirmişdir. Onun fikrincə, həqiqi xoşbəxtlik xarici nemətlərdən və ya təsadüfi uğurlardan deyil, insanın daxili keyfiyyətlərindən, əxlaqi davranışlarından və rasional seçimlərindən qaynaqlanır. Bu

baxımdan eudaimonia insanın müəyyən bir emosional vəziyyəti deyil, bütöv həyat fəaliyyətinin nəticəsi kimi qiymətləndirilir.

Aristotelin nəzəriyyəsində fəzilət anlayışı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. O hesab edirdi ki, cəsarət, ədalət, müdriklik və ölçülülük kimi əxlaqi keyfiyyətlər insanın kamilləşməsinə xidmət edir və onu davamlı rifaha aparır. Buna görə də Aristotel xoşbəxtliyi xarici mükafat və ya qısamüddətli məmnunluq hissi kimi deyil, insanın özünü inkişaf etdirməsi və həyatına məqsəd verməsi prosesi kimi izah etmişdir.

Bu yanaşma hedonist ənənədən mühüm şəkildə fərqlənir. Hedonizm xoşbəxtliyin əsasını həzz və emosional məmnunluqda görürsə, Aristotel insan həyatının dəyərini yalnız emosional təcrübələrlə məhdudlaşdırmır. Onun fikrincə, insan bəzən müəyyən çətinliklər və məhrumiyyətlərlə qarşılaşsa belə, əgər həyatını mənalı və məqsədyönlü hesab edirsə, yenə də yüksək rifah səviyyəsinə malik ola bilər. Məhz bu fikir sonrakı dövrlərdə eudaimonik rifah nəzəriyyələrinin formalaşmasında əsas ideyalardan birinə çevrilmişdir.

Müasir psixoloqlar Aristotelin eudaimonia konsepsiyasını insan rifahının izahında mühüm nəzəri baza kimi qiymətləndirirlər. Xüsusilə Ryan və Deci qeyd edirlər ki, insan rifahı yalnız müsbət emosiyalarla deyil, həm də şəxsi inkişaf, həyatın mənası və psixoloji ehtiyacların ödənilməsi ilə əlaqəlidir (Ryan & Deci, 2001). Carol Ryff-in Psixoloji Rifah Modeli və Ryan–Decinin Özünü Təyinetmə Nəzəriyyəsi də müəyyən mənada Aristotelin insan potensialının reallaşdırılması ideyasının müasir psixologiyadakı davamı hesab oluna bilər.

Aristotel yanaşmasının əsas üstünlüyü xoşbəxtliyi insanın bütöv həyat fəaliyyəti kontekstində izah etməsidir. Bu yanaşma rifahın yalnız emosional vəziyyətlə ölçülə bilməyəcəyini göstərir və insanın mənəvi, sosial və psixoloji inkişafını rifahın ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edir. Bununla yanaşı, bəzi tədqiqatçılar Aristotelin fəzilət anlayışının mədəni və tarixi kontekstdən asılı olduğunu, buna görə də onun bütün cəmiyyətlər üçün universal model kimi qəbul edilməsinin çətin olduğunu qeyd etmişlər (Ryff & Singer, 2008).

4.2. Eudaimonik rifahın əsas komponentləri

Eudaimonik rifah insanın həyatını mənalı hesab etməsi, öz potensial imkanlarını reallaşdırması və davamlı inkişaf etməsi ilə xarakterizə olunan rifah formasıdır. Bu yanaşmaya görə xoşbəxtlik yalnız müsbət emosiyalar və həyat məmnuniyyəti ilə müəyyən olunmur. Əksinə, insanın öz həyatına hansı məna verməsi, hansı məqsədlər

uğrunda fəaliyyət göstərməsi və daxili imkanlarını nə dərəcədə həyata keçirməsi rifahın əsas göstəricilərindən hesab edilir (Waterman, 1993).

Eudaimonik yanaşmanın əsas ideyası ondan ibarətdir ki, insan rifahı yalnız rahatlıq və məmnunluq hissindən ibarət deyil, həm də fərdin özünü inkişaf etdirməsi və həyatını dəyərli hesab etməsi ilə bağlıdır. Bu səbəbdən müasir eudaimonik nəzəriyyələr rifahın müxtəlif psixoloji komponentlər əsasında formalaşdığını qəbul edir.

Eudaimonik rifahın ən mühüm komponentlərindən biri **şəxsi inkişafdır (Personal Growth)**. Şəxsi inkişaf insanın daim öyrənməyə, yeni bilik və bacarıqlar əldə etməyə, mövcud potensialını genişləndirməyə çalışmasını ifadə edir. Bu komponent insanın dəyişən həyat şəraitinə uyğunlaşmasını və öz imkanlarını daha səmərəli şəkildə həyata keçirməsini təmin edir. Araşdırmalar göstərir ki, inkişaf yönümlü düşüncə tərzinə malik şəxslər psixoloji baxımdan daha dayanıqlı olur və həyatlarını daha mənalı hesab edirlər (Ryff & Singer, 2008).

Digər mühüm komponent **həyat məqsədidir (Purpose in Life)**. Həyat məqsədi fərdin fəaliyyətlərinə istiqamət verən və onun gələcəklə bağlı baxışlarını formalaşdıran psixoloji mexanizm kimi çıxış edir. Məqsəd hissi insanın gündəlik fəaliyyətlərini daha dəyərli etməklə yanaşı, çətinliklər qarşısında dözümlülüyünü də artırır. Həyatında aydın məqsədlərə malik olan insanlar adətən daha yüksək rifah və həyat məmnuniyyəti nümayiş etdirirlər.

Özünü qəbul etmə (Self-Acceptance) eudaimonik rifahın əsas şərtlərindən biridir. Bu komponent insanın öz güclü və zəif tərəflərini realist şəkildə qəbul etməsini, keçmiş təcrübələri ilə barışmasını və özünə qarşı sağlam münasibət formalaşdırmasını ifadə edir. Özünü qəbul edən fərdlər daxili konfliktləri daha az yaşayır və psixoloji sabitlik baxımından daha güclü olurlar (Ryff, 1989).

Eudaimonik rifahın digər vacib elementi **müstəqillikdir (Autonomy)**. Müstəqillik insanın qərarlarını xarici təzyiqlərdən daha çox şəxsi dəyərləri və inancları əsasında verməsini nəzərdə tutur. Bu xüsusiyyət fərdin öz həyatına nəzarət hissini artırır və daxili motivasiyanın formalaşmasına şərait yaradır. Müstəqillik yüksək olduqda insanlar davranışlarının nəticələrinə görə daha çox məsuliyyət daşıyır və öz həyatlarını daha məqsədyönlü şəkildə qururlar (Deci & Ryan, 2000).

Müsbət münasibətlər (Positive Relations with Others) də eudaimonik rifahın mühüm komponentlərindən hesab olunur. İnsan sosial varlıq olduğundan onun rifah səviyyəsi ətrafındakı insanlarla qurduğu münasibətlərdən əhəmiyyətli dərəcədə

təsirlənir. Etimad, empatiya, qarşılıqlı dəstək və emosional yaxınlıq üzərində qurulan münasibətlər insanların həm emosional, həm də psixoloji rifahına müsbət təsir göstərir. Müasir tədqiqatlar sosial əlaqələrin keyfiyyətini rifahın ən güclü proqnozlaşdırıcılarından biri kimi qiymətləndirir (Baumeister & Leary, 1995).

Sonuncu komponent **ətraf mühitə nəzarətdir (Environmental Mastery)**. Bu anlayış insanın yaşadığı mühiti idarə etmək, qarşılaşdığı çətinliklərə uyğunlaşmaq və həyat şəraitindən səmərəli şəkildə istifadə etmək qabiliyyətini ifadə edir. Ətraf mühitə nəzarət hissi yüksək olan insanlar problemlərin öhdəsindən daha uğurla gəlir və öz həyatlarını daha stabil qiymətləndirirlər.

Bu komponentlər bir-birindən ayrı deyil, qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərirlər. Məsələn, həyat məqsədi şəxsi inkişafı təşviq edə, müsbət münasibətlər özünü qəbul etməni gücləndirə, müstəqillik isə ətraf mühitə nəzarət hissini artıra bilər. Buna görə də eudaimonik rifah insanın həyatının müxtəlif sahələrinin inteqrasiyası nəticəsində formalaşan çoxölçülü psixoloji konstrukt kimi qiymətləndirilir.

Eudaimonik rifah modelinin əsas üstünlüyü insan rifahını yalnız emosional vəziyyətlə məhdudlaşdırmamasıdır. Bu model insanın həyatına məna verməsi, potensialını reallaşdırması və uzunmüddətli inkişaf istiqamətində fəaliyyət göstərməsini rifahın əsas göstəriciləri kimi qəbul edir. Bununla belə, bəzi tədqiqatçılar bu komponentlərin ölçülməsinin hedonik rifah göstəricilərinə nisbətən daha mürəkkəb olduğunu qeyd etmişlər.

4.3. Carol Ryff-in Psixoloji Rifah Modeli

Eudaimonik rifah sahəsində ən nüfuzlu nəzəri yanaşmalardan biri Carol Ryff tərəfindən irəli sürülmüş Psixoloji Rifah Modelidir. Ryff xoşbəxtliyin yalnız müsbət emosiyalar və həyat məmnuniyyəti ilə izah olunmasının kifayət etmədiyini qeyd etmiş, insan rifahının daha geniş psixoloji göstəricilər əsasında qiymətləndirilməsini təklif etmişdir (Ryff, 1989). Bu yanaşma eudaimonik ənənəyə əsaslanaraq insanın öz potensialını reallaşdırmasını, həyatına məna verməsini və psixoloji inkişafını rifahın əsas göstəriciləri kimi qəbul edir.

Ryffin modelinə görə psixoloji rifah altı əsas ölçüdən ibarətdir: özünü qəbul etmə (Self-Acceptance), şəxsi inkişaf (Personal Growth), həyat məqsədi (Purpose in Life), müstəqillik (Autonomy), ətraf mühitə nəzarət (Environmental Mastery) və müsbət münasibətlər (Positive Relations with Others). Bu komponentlər birlikdə insanın psixoloji sağlamlığının və həyat keyfiyyətinin kompleks mənzərəsini formalaşdırır.

Modelin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, rifah yalnız insanın özünü xoşbəxt hiss etməsi ilə yox, həm də həyatını nə dərəcədə mənalı və məhsuldar qurması ilə qiymətləndirilir. Bu baxımdan Ryff modeli hedonik yanaşmadan fərqlənərək rifahın daha dərin psixoloji aspektlərinə diqqət yetirir. Xüsusilə həyat məqsədi və şəxsi inkişaf komponentləri insanın uzunmüddətli rifahının formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Ryff və Keyes tərəfindən aparılmış tədqiqatlar göstərmişdir ki, həyat məqsədlərinə malik olan, şəxsi inkişafına diqqət yetirən və sosial münasibətlərini qoruyan insanlar daha yüksək psixoloji rifah səviyyəsinə sahib olurlar (Ryff & Keyes, 1995). Bu nəticələr rifahın yalnız emosional vəziyyətdən deyil, insanın həyatına verdiyi mənadan da asılı olduğunu göstərir.

Modelin üstün cəhətlərindən biri onun rifahı çoxölçülü şəkildə izah etməsidir. Bununla yanaşı, bəzi tədqiqatçılar altı komponentin müxtəlif mədəniyyətlərdə eyni formada təzahür etmədiyini və ölçülməsində müəyyən çətinliklərin mövcud olduğunu qeyd etmişlər. Buna baxmayaraq, Ryffin Psixoloji Rifah Modeli müasir psixologiyada rifahın öyrənilməsi sahəsində ən geniş istifadə olunan nəzəri çərçivələrdən biri olaraq qalır.

4.4. Edward Deci və Richard Ryan-ın Özünü Təyinetmə Nəzəriyyəsi

Eudaimonik rifahın izahında mühüm yer tutan yanaşmalardan biri Edward Deci və Richard Ryan tərəfindən hazırlanmış Özünü Təyinetmə Nəzəriyyəsidir (Self-Determination Theory). Bu nəzəriyyəyə görə insanın psixoloji rifahı və sağlam inkişafı müəyyən fundamental psixoloji ehtiyacların ödənilməsindən asılıdır (Deci & Ryan, 2000). Deci və Ryan hesab edirlər ki, insanlar yalnız xarici mükafatlar və ya sosial təsirlər nəticəsində deyil, daxili motivasiya vasitəsilə də inkişaf etməyə və öz potensiallarını reallaşdırmağa meyllidirlər.

Nəzəriyyədə üç əsas psixoloji ehtiyac müəyyən edilir: **müstəqillik (autonomy)**, **səriştəlilik (competence)** və **əlaqəlilik (relatedness)**. Müstəqillik insanın öz davranışlarını sərbəst şəkildə seçə bilməsi və qərarlarının şəxsi dəyərlərinə uyğun olması ilə bağlıdır. Səriştəlilik fərdin qarşısına qoyduğu məqsədlərə nail olmaq və öz bacarıqlarını effektiv şəkildə istifadə etmək hissini ifadə edir. Əlaqəlilik isə insanın başqaları ilə mənalı və emosional bağlılıqlar qurmaq ehtiyacını əhatə edir (Deci & Ryan, 2000).

Deci və Ryanın fikrincə, bu ehtiyaclar qarşılandıqda insanlarda daxili motivasiya güclənir, psixoloji inkişaf sürətlənir və rifah səviyyəsi yüksəlir. Əksinə, həmin

ehtiyacların uzun müddət təmin olunmaması narazılıq, motivasiya çatışmazlığı və müxtəlif psixoloji problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər.[3] Bu baxımdan nəzəriyyə rifahı yalnız emosional vəziyyət kimi yox, insanın inkişafına təsir edən psixoloji proseslərin nəticəsi kimi qiymətləndirir.

Özünü təyinetmə nəzəriyyəsinin mühüm üstünlüklərindən biri onun praktik tətbiq imkanlarının geniş olmasıdır. Bu model təhsil, psixologiya, idman psixologiyası və psixoterapiya sahələrində insan motivasiyasının və rifahının izahı üçün geniş istifadə olunur. Bununla yanaşı, bəzi tədqiqatçılar psixoloji ehtiyacların müxtəlif mədəniyyətlərdə fərqli formalarda təzahür edə biləcəyini vurğulayırlar. Buna baxmayaraq, nəzəriyyə müasir rifah psixologiyasının ən təsirli konsepsiyalarından biri hesab edilir.

Müəllifin qənaətinə görə, Özünü Təyinetmə Nəzəriyyəsi eudaimonik rifahın praktik və psixoloji mexanizmlərini izah etməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Nəzəriyyə göstərir ki, insanın davamlı rifahı müsbət emosiyalarla yanaşı onun əsas psixoloji ehtiyaclarının ödənilməsi və daxili potensialının inkişafı ilə bağlıdır.

5. Hedonik və Eudaimonik Rifah Modellərinin Müqayisəli Təhlili

5.1. Oxşar cəhətlər

Hedonik və eudaimonik rifah modelləri müasir rifah psixologiyasının iki əsas nəzəri istiqamətini təşkil edir. Bu yanaşmalar xoşbəxtliyin mahiyyətini fərqli aspektlərdən izah etsələr də, onların ümumi məqsədi insan rifahının və həyat keyfiyyətinin əsas prinsiplərini müəyyənləşdirməkdir. Müasir tədqiqatlar göstərir ki, bu iki model bir-birinə alternativ deyil, əksinə insan rifahının müxtəlif tərəflərini izah edən və bir-birini tamamlayan nəzəri çərçivələr kimi qiymətləndirilməlidir (Ryan & Deci, 2001).

Hər iki yanaşmanın əsas oxşarlığı insan rifahını psixoloji sağlamlığın mühüm göstəricisi kimi qəbul etməsidir. Həm hedonik, həm də eudaimonik modellər fərdin həyatından məmnunluğunu, psixoloji uyğunlaşmasını və ümumi həyat keyfiyyətini artıran amilləri araşdırır. Bu baxımdan hər iki nəzəriyyə insanın daha sağlam və balanslı həyat sürməsinə xidmət edən mexanizmləri izah etməyə çalışır.

Digər mühüm oxşarlıq fərdin subyektiv təcrübələrinə verilən əhəmiyyətlə bağlıdır. Hedonik yanaşma həyat məmnuniyyəti və emosional vəziyyəti ön plana çıxardığı kimi, eudaimonik yanaşma da insanın həyatını nə dərəcədə mənalı hesab etdiyini və öz potensialını necə qiymətləndirdiyini nəzərə alır. Beləliklə, hər iki modeldə insanın öz həyatına dair fərdi qiymətləndirməsi rifahın vacib göstəricilərindən biri hesab

edilir (Keyes et al., 2002).

Hər iki yanaşma sosial münasibətlərin rifahın formalaşmasındakı rolunu da vurğulayır. Müsbət sosial əlaqələr insanın emosional ehtiyaclarının qarşılanmasına, sosial dəstək əldə etməsinə və həyatını daha dəyərli hiss etməsinə kömək edir. Bu səbəbdən sosial münasibətlər həm hedonik rifahın, həm də eudaimonik rifahın mühüm komponentlərindən biri kimi qəbul edilir.

Bundan əlavə, aparılmış empirik tədqiqatlar göstərmişdir ki, həm hedonik, həm də eudaimonik rifah yüksək psixoloji sağlamlıq, daha yaxşı fiziki vəziyyət və yüksək həyat keyfiyyəti ilə əlaqəlidir. Yüksək rifah səviyyəsinə malik şəxslərin streslə daha effektiv mübarizə apardıqları, sosial münasibətlərdə daha uğurlu olduqları və ümumilikdə daha yüksək həyat məmnuniyyəti nümayiş etdirdikləri müəyyən edilmişdir (Diener et al., 2018).

Bununla yanaşı, müasir tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, hedonik və eudaimonik rifah arasında yüksək korrelyasiya mövcuddur. İnsanlar həyatlarını mənalı hesab etdikdə adətən daha çox müsbət emosiyalar yaşayır, yüksək həyat məmnuniyyətinə malik olduqda isə şəxsi inkişaf və məqsədyönlülük üçün daha əlverişli şərait əldə edirlər. Bu qarşılıqlı əlaqə göstərir ki, hər iki rifah növü bir-birindən tamamilə ayrı deyil və insan xoşbəxtliyinin müxtəlif ölçülərini əks etdirir.

5.2. Fərqli cəhətlər

Hedonik və eudaimonik rifah modelləri arasındakı əsas fərq xoşbəxtliyin mahiyyətinin necə izah edilməsində özünü göstərir. Hər iki yanaşma insan rifahını araşdırsa da, onların xoşbəxtliyə aparan yollar və rifahın əsas göstəriciləri ilə bağlı baxışları fərqlənir.

Hedonik yanaşma xoşbəxtliyi müsbət emosiyaların yüksək səviyyədə olması, mənfi emosiyaların azalması ilə əlaqələndirir. Bu modelə görə insanın rifahı onun gündəlik həyatında nə qədər sevinc, rahatlıq və məmnunluq yaşaması ilə müəyyən olunur (Diener, 1984). Eudaimonik yanaşma isə xoşbəxtliyi daha dərin psixoloji proseslərlə əlaqələndirir və insanın həyat məqsədlərinə, şəxsi inkişafına, öz potensialını reallaşdırmasına və həyatında məna tapmasına diqqət yetirir (Ryff, 1989).

Digər mühüm fərq rifahın qiymətləndirilməsi meyarlarında müşahidə olunur. Hedonik model daha çox insanın necə hiss etdiyini araşdırdığı halda, eudaimonik model insanın necə yaşadığını və hansı istiqamətdə inkişaf etdiyini öyrənir. Bu baxımdan hedonik rifah emosional məmnuniyyətə, eudaimonik rifah isə məqsədyönlü və mənalı

həyata əsaslanır.

Bu yanaşmalar zaman perspektivi baxımından da fərqlənirlər. Hedonik rifah əsasən insanın cari emosional vəziyyətinə və gündəlik təcrübələrinə fokuslanır. Eudaimonik rifah isə uzunmüddətli inkişaf proseslərini, həyat məqsədlərini və insanın gələcəyə yönəlmiş fəaliyyətlərini nəzərə alır (Ryan & Deci, 2001). Buna görə də eudaimonik yanaşma rifahın daha davamlı formalarını izah etməyə çalışır.

Hedonik və eudaimonik modellər çətinliklərə münasibətdə də fərqli mövqe nümayiş etdirirlər. Hedonik yanaşmada stress, narahatlıq və mənfi emosiyalar rifahı azaldan amillər kimi qiymətləndirilir. Eudaimonik yanaşmada isə müəyyən çətinliklərin və fədakarlıqların şəxsi inkişaf üçün vacib ola biləcəyi qəbul edilir. Məsələn, ali təhsil almaq, elmi fəaliyyətlə məşğul olmaq və ya sosial məsuliyyət daşımaq qısamüddətli stress yaratsa da, uzunmüddətli perspektivdə insanın həyatını daha mənalı edə və rifahını artıraraq inkişafına töhfə verə bilər (Waterman, 1993).

Hər iki yanaşmanın üstün və zəif tərəfləri mövcuddur. Hedonik model rifahın ölçülməsini asanlaşdırır və insanların emosional vəziyyətini qiymətləndirmək üçün praktik çərçivə təqdim edir. Lakin bu yanaşma həyatın mənası və özünüreallaşdırma kimi daha dərin psixoloji aspektləri tam əhatə etmir. Eudaimonik model isə rifahın daha geniş və dərin izahını təqdim etsə də, onun komponentlərinin ölçülməsi və empirik qiymətləndirilməsi daha mürəkkəb hesab olunur.

5.3. Elmi tədqiqatların nəticələrinin müqayisəsi

Son onilliklərdə aparılmış empirik tədqiqatlar hedonik və eudaimonik rifahın insan həyatına təsirlərini geniş şəkildə araşdırmışdır. Əldə olunan nəticələr göstərir ki, hər iki rifah növü psixoloji sağlamlıqla müsbət əlaqəyə malik olsa da, onların rifaha təsir mexanizmləri və nəticələri müəyyən dərəcədə fərqlənir.

Ed Diener və həmkarlarının araşdırmaları göstərmişdir ki, yüksək həyat məmnuniyyəti və müsbət emosiyalar insanların sosial münasibətlərinə, peşə fəaliyyətinə və ümumi həyat keyfiyyətinə müsbət təsir göstərir (Diener et al., 2018). Bu nəticələr hedonik rifahın gündəlik həyatın emosional və sosial aspektlərinin formalaşmasında mühüm rol oynadığını təsdiqləyir.

Eudaimonik rifahla bağlı aparılmış tədqiqatlar isə həyat məqsədi, şəxsi inkişaf və özünüreallaşdırma kimi amillərin uzunmüddətli psixoloji sağlamlıqla daha sıx əlaqəli olduğunu göstərmişdir. Carol Ryff və Burton Singer müəyyən etmişlər ki, yüksək eudaimonik rifah səviyyəsinə malik şəxslər daha yüksək psixoloji dayanıqlıq

nümayiş etdirir, stresli situasiyalara daha uğurla uyğunlaşır və depressiv simptomlarla daha az qarşılaşırlar (Ryff & Singer, 2008).

Nevropsixoloji və bioloji istiqamətdə aparılan araşdırmalar da bu fərqləri müəyyən dərəcədə təsdiqləmişdir. Bəzi tədqiqatlar eudaimonik rifahın sağlamlıq göstəriciləri və immun sisteminin fəaliyyəti ilə daha güclü əlaqəyə malik olduğunu, hedonik rifahın isə əsasən gündəlik emosional vəziyyətə və həyat məmnuniyyətinə təsir etdiyini göstərmişdir (Fredrickson et al., 2013). Bununla belə, bu nəticələrin bütün tədqiqatlarda eyni şəkildə təsdiqlənmədiyini qeyd etmək vacibdir. Bəzi alimlər rifahın bioloji təsirləri ilə bağlı nəticələrin əlavə empirik araşdırmalara ehtiyac duyduğunu vurğulayırlar.

Müxtəlif tədqiqatların müqayisəsi göstərir ki, hedonik rifah insanın emosional rahatlığını və həyat məmnuniyyətini izah etmək baxımından daha güclü nəzəri çərçivə təqdim edir. Eudaimonik rifah isə həyatın mənası, məqsədyönlülük və şəxsi inkişaf kimi daha dərin psixoloji proseslərin izahında üstünlük təşkil edir. Bu səbəbdən hər iki modelin ayrı-ayrılıqda insan xoşbəxtliyini tam şəkildə izah etməsi çətin görünür (Ryan & Deci, 2001).

6. Nəticə və təkliflər

Bu tədqiqatın nəticələri göstərir ki, xoşbəxtlik insan həyatının ən vacib psixoloji göstəricilərindən biridir və onu yalnız bir amillə izah etmək mümkün deyil. Hedonik və eudaimonik rifah modelləri xoşbəxtliyin fərqli tərəflərini izah etsə də, hər ikisi insan rifahının formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, hedonik rifah daha çox müsbət emosiyalar, həyat məmnuniyyəti və emosional rahatlıqla əlaqədardır. Eudaimonik rifah isə həyatın mənası, şəxsi inkişaf, məqsədyönlülük və özünüreallaşdırma kimi amilləri ön plana çıxarır.

Müqayisəli təhlil nəticələrinə görə də deyə bilərik ki, davamlı xoşbəxtlik yalnız həzz almaqdan və ya yalnız məqsədlərə yönəlməkdən ibarət deyil. İnsan həm özünü yaxşı hiss etməli, həm də həyatını mənalı hesab etməlidir. Buna görə də hedonik və eudaimonik rifah bir-birini tamamlayan yanaşmalar kimi qiymətləndirilə bilər.

Bu tədqiqatın nəticələrinə əsasən aşağıdakı təkliflər irəli sürülə bilər:

- Psixoloji rifah proqramlarında həm hedonik, həm də eudaimonik yanaş-

malardan birlikdə istifadə olunması məqsədəuyğundur.

- Təhsil müəssisələrində və iş mühitində həyatın mənası, şəxsi inkişaf və psixoloji rifah mövzularına daha çox diqqət ayrılması faydalı ola bilər.
- Gələcək tədqiqatlarda müxtəlif yaş qrupları və mədəni mühitlərdə hedonik və eudaimonik rifahın qarşılıqlı əlaqəsinin empirik şəkildə araşdırılması məqsədəuyğundur.

Nəticə olaraq demək olar ki, müasir psixologiyada xoşbəxtlik saədəcə yaxşı hiss etmək yox, həm də mənalı yaşamaq, inkişaf etmək və həyatından məmnun olmaqdır. İnsan rifahının daha dolğun başa düşülməsi üçün hedonik və eudaimonik yanaşmaların birlikdə nəzərdən keçirilməsi daha səmərəli elmi yanaşma hesab edilə bilər.

Ədəbiyyat

Aristotle. (2009). *Nicomachean ethics* (W. D. Ross, Trans.). Oxford University Press. (Original work published ca. 350 B.C.E.)

Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin, 117*(3), 497–529. https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497

Bentham, J. (2007). *An introduction to the principles of morals and legislation*. Dover Publications. (Original work published 1789).

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry, 11*(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01

Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin, 95*(3), 542–575. https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment, 49*(1), 71–75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13

Diener, E., Oerlemans, W. G. M., Biswas-Diener, R., & King, L. A. (2017). The relationship between happiness and quality of life. In M. Slade, L. Oades, & A. Jarden (Eds.), *Wellbeing, recovery and mental health* (pp. 97–108). Cambridge University Press.

Diener, E., Oishi, S., & Lucas, R. E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being. *Annual Review of Psychology, 54*, 403–425. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145056

Diener, E., Oishi, S., & Tay, L. (2018). Advances in subjective well-being research. *Nature Human Behaviour, 2*(4), 253–260. https://doi.org/10.1038/s41562-018-0307-6

Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin, 125*(2), 276–302. https://doi.org/10.1037/0033-

2909.125.2.276

Epicurus. (1994). *The Epicurus reader: Selected writings and testimonia* (B. Inwood & L. P. Gerson, Eds.). Hackett Publishing.

Forgeard, M. J. C., Jayawickreme, E., Kern, M. L., & Seligman, M. E. P. (2011). Doing the right thing: Measuring well-being for public policy. *International Journal of Wellbeing, 1*(1), 79–106.

Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist, 56*(3), 218–226. https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.218

Fredrickson, B. L., Grewen, K. M., Coffey, K. A., Algoe, S. B., Firestine, A. M., Arevalo, J. M. G., Ma, J., & Cole, S. W. (2013). A functional genomic perspective on human well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 110*(33), 13684–13689. https://doi.org/10.1073/pnas.1305419110

Huta, V., & Ryan, R. M. (2010). Pursuing pleasure or virtue: The differential and overlapping well-being benefits of hedonic and eudaimonic motives. *Journal of Happiness Studies, 11*(6), 735–762. https://doi.org/10.1007/s10902-009-9171-4

Kahneman, D., Diener, E., & Schwarz, N. (Eds.). (1999). *Well-being: The foundations of hedonic psychology*. Russell Sage Foundation.

Kern, M. L., Waters, L. E., Adler, A., & White, M. A. (2015). A multidimensional approach to measuring well-being in students. *The Journal of Positive Psychology, 10*(3), 262–271.

Keyes, C. L. M., Shmotkin, D., & Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology, 82*(6), 1007–1022. https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.1007

Layard, R. (2011). *Happiness: Lessons from a new science* (2nd ed.). Penguin Books.

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review, 50*(4), 370–396. https://doi.org/10.1037/h0054346

Mill, J. S. (2001). *Utilitarianism*. Batoche Books. (Original work published 1863).

Peterson, C., & Seligman, M. E. P. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. Oxford University Press.

Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Houghton Mifflin.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist, 55*(1), 68–78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology, 52*, 141–166. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determinati-

on theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology, 61*, Article 101860.

Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 57*(6), 1069–1081. https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069

Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology, 69*(4), 719–727. https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719

Ryff, C. D., & Singer, B. H. (2008). Know thyself and become what you are: A eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of Happiness Studies, 9*(1), 13–39. https://doi.org/10.1007/s10902-006-9019-0

Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Free Press.

Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist, 55*(1), 5–14. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5

Steger, M. F. (2012). Making meaning in life. *Psychological Inquiry, 23*(4), 381–385.

Waterman, A. S. (1993). Two conceptions of happiness: Contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology, 64*(4), 678–691. https://doi.org/10.1037/0022-3514.64.4.678

TAR ÇALGISININ SOSYO-KÜLTÜREL TEMSİLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yusuf Altun*

Özet

Bu çalışma, Azerbaycan müzik kültürünün ontolojik temeli ve milli kimliğin en güçlü simgelerinden biri olan tar çalgısının tarihsel süreç içerisindeki sosyo-kültürel temsilini ve geçirdiği yapısal dönüşümleri incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve tarihsel-betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, tarın 19. yüzyılın sonlarında Sadıkcan (Mirze Sadık Esedoğlu) tarafından gerçekleştirilen devrim niteliğindeki reformlarla modern formuna kavuştuğunu ortaya koymaktadır. Bu dönemde çalgının tel sayısının artırılması ve diz üzerinde icra yerine göğüste çalınma tekniğine geçilmesi, tarın sadece teknik kapasitesini genişletmekle kalmamış, ona "milli bir duruş" ve sembolik bir kimlik kazandırmıştır. Sovyet dönemi kültür politikaları altında tar, başlangıçta ideolojik bir baskıyla "burjuva sazı" olarak nitelendirilerek dışlanmak istense de kurumsallaşma süreçleri ve senfonik orkestralara dahil edilmesiyle varlığını korumayı başarmıştır. Ancak bu süreç, geleneksel ses sisteminin Batı müziği standartlarına göre düzenlenmesine ve muğamın belirli kalıplar içerisinde standartlaştırılmasına neden olmuştur. Günümüzde tar, 2012 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras listesine dahil edilerek küresel bir temsil unsuru haline gelmiştir. Araştırma sonucunda, tarın bir çalgı aleti olmasının ötesinde, Azerbaycan halkının kolektif belleğini, dini felsefesini ve toplumsal yapısını yansıtan bir "genetik kod" olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, modern dönemde tar icrasındaki nativist (öze dönüşçü) akımların desteklenmesini, geleneksel mikrotonal yapının korunmasını ve farklı yerel icra ekollerinin akademik düzeyde daha detaylı incelenmesini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tar, Azerbaycan Müziği, Kültürel Kimlik, Muğam, Sosyo-Kültürel Temsil.

* Öğr. Gör. Dr., Yusuf Altun, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye, yusufaltuun@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1963-8149

A STUDY ON THE SOCIO-CULTURAL REPRESENTATION OF THE TAR INSTRUMENT

Abstract

This study aims to examine the socio-cultural representation and organological transformations of the tar instrument, which is considered the ontological foundation of Azerbaijani music culture and one of the strongest symbols of national identity, throughout history. In the research, literature review and historical-descriptive analysis methods, which are among the qualitative research methods, were used. The findings obtained within the scope of the study reveal that the tar achieved its modern form through the revolutionary reforms carried out by Sadigjan (Mirza Sadig Asad oglu) in the late 19th century. During this period, increasing the number of strings and switching to the chest-playing technique instead of performing on the lap not only expanded the technical capacity of the instrument but also gave it a "national postüre" and a symbolic identity. Under the cultural policies of the Soviet era, although the tar was initially intended to be excluded by being characterized as a "bourgeois instrument" through ideological pressure, it managed to survive through institutionalization processes and its inclusion in symphonic orchestras. However, this process led to the regulation of the traditional sound system according to Western music standards (temperament) and the standardization of mugham within certain patterns. Today, the tar has become a global representation element by being included in the UNESCO Intangible Cultural Heritage list in 2012. As a result of the research, it has been concluded that the tar is not just a musical instrument, but a "genetic code" reflecting the collective memory, religious philosophy, and social structure of the Azerbaijani people. The study suggests supporting nativist (return to roots) movements in tar performance in the modern period, preserving the traditional microtonal structure, and examining different local performance schools in more detail at the academic level.

Keywords: Tar, Azerbaijani Music, Cultural Identity, Mugham, Socio-Cultural Representation.

Giriş

Çalgılar tarih boyunca yalnızca ses üretme amacıyla geliştirilmiş araçlar olmaktan ziyade, bir toplumun tarihsel birikimini, estetik anlayışını ve ortak duygularını yansıtan kültürel taşıyıcılar olarak değerlendirilmiştir. Bir çalgının icrası, bireylerin sosyalleşme süreçlerinde ve kişilik gelişiminde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu durum, kültürel mirası gelecek nesillere aktarmayı mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda çalgıların, içinde bulundukları toplumun dini ritüellerinden halk eğlencelerine kadar geniş alanlarda hem simgesel hem de işlevsel rollere sahip olduğu anlaşılmaktadır (Dursun & Karagöz Dursun, 2022, s. 241). Türk dünyasının ortak kadim çalgılarından biri olan tar, özellikle Azerbaycan ile çevresindeki bölgelerde bu sosyo-kültürel zenginliği güçlü şekilde aktaran unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Tar, Azerbaycan müzik folkloru ile o kadar bütünleşmiştir ki, kültürel olarak anlaşılması için icra geleneğinden edebiyata kadar çok boyutlu bir bakış açısıyla incelenmesine gerek duyulmaktadır (Hüseynova, 2024, s. 29). Tar çalgısı üzerinde, 19. yüzyılın ikinci yarısında Sadıkcan olarak bilinen Mirza Sadık Esedoğlu tarafından gerçekleştirilen değişiklikler, çalgının teknik imkânlarını genişletmiş ve onu tek başına icra edilebilen bir solist çalgı hâline getirmiştir (Mammadov & Hüseynova, 2024, s. 16). Tardaki bu değişimler neticesinde muğam geleneğinin merkezinde yer almış, Azerbaycan geleneksel müziğinde milli kimlik kazanmasında belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Tarın geçirdiği bu değişim ve gelişim sürecinin ötesinde icrası, ahengi ve kendine özgü ses karakteri bir ulusun ruh hâlini en yalın biçimde yansıtmaktadır (Abdullayeva, 2014, s. 85).

Sosyolojik açıdan incelendiğinde tar, Azerbaycan halkının tarihsel mirasını ve "ata yadigârı" olma vasfını taşıyan bir sembol niteliği taşımaktadır (Özdemir, 2020, s. 102). 20. yüzyılın başlarında Sovyet yönetiminin milli değerleri asimile etme çabaları çerçevesinde tarın yasaklanması gündeme gelmiş, ancak dönemin aydınları tarafından yapılan başkaldırılar bu çalgının toplumsal direnişin simgesi olarak kalmasına olanak sağlamıştır (Yakar, 2018, s. 321). Tarın bu sembolik gücü, halk hikâyelerinden modern sanat eserlerine kadar kültürel mirasın her hücresine nüfuz etmiştir (Memmedaliyev & İmamverdiyev, 2021, s. 175). Bu durumda, bir çalgının toplumsal aidiyet inşasında ne kadar etkin ve güçlü bir unsur olabileceğini ortaya koymaktadır (Öztürk, 2023, s. 253).

Günümüzde, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne yer alan Azerbaycan tarı, bölgesel bir çalgıdan küresel ölçekte bir kültürel değere dönüştüğünü tescilleyerek göstermiştir (Baghirova, 2023, s. 1). Tar çalgısının, cazdan klasik müzi-

ğe kadar geniş bir yelpazede kendine yer bulan, modern müzik sahnelerine yerleşerek geleneksel köklerinden kopmadan uluslararası bir temsil haline geldiği görülmektedir.

Bu araştırma, tar çalgısının tarihsel gelişimini içerisindeki toplumsal temsil gücünü sosyo-kültürel bir anlayışla ele almayı amaçlamaktadır. Bu araştırmanın temel dayanağını oluşturan problem durumu, çalgıların sadece teknik birer ses aracı olarak görülmesinin ötesinde, temsil ettikleri toplumların kimlik inşasındaki önemli rollerinin çoğu zaman yüzeysel bir şekilde ele alınmasıdır. Türk dünyasının, özellikle de Azerbaycan'ın kültürel belleğinde merkezi bir yere sahip olan tar, tarihsel süreç boyunca hem yapısındaki reformlarla modernleşme sancıları çekmiş hem de siyasi otoritenin milli kimliği baskı altına alma çabalarına karşı sanatsal bir direniş kalesi haline gelmiştir. 20. yüzyılın başlarında Sovyet yönetiminin asimilasyon politikalarıyla yasaklanmaya çalışılması, tarın sadece bir çalgı değil, adeta bir milletin "sessiz dili" olduğunu kanıtlamıştır (Özdemir, 2020, s. 97; Yakar, 2018, s. 306). Ancak günümüzde küreselleşmenin getirdiği standartlaşma ve dijitalleşme süreci, bu tür kadim enstrümanların sahip olduğu derin sosyo-kültürel anlamların kaybolması ve çalgının sadece estetik bir araç haline gelmesi riskini doğurmaktadır (Baghirova, 2023, s. 2).

Araştırma, 19. yüzyıldaki Mirza Sadık Esedoğlu tarafından yapılan değişimlerden reformlarından günümüze kadar tarın muğam geleneğindeki merkezi konumunu ve edebi eserlerdeki yansımalarını analiz ederek, bir çalgının toplumsal kimlik inşasında nasıl etkin bir araca dönüştüğünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Tarı sadece müzikolojik bir inceleme nesnesi olmanın ötesinde, UNESCO gibi uluslararası platformlarda sürdürülebilir bir kültürel miras ve evrensel bir değer olarak ele alarak onu teorik bir zemine oturtması da çalışmayı önemli kılmaktadır. Bu inceleme, geleneksel bir çalgının "ata yadigârı" olma özelliğini koruyarak modern müzik dünyasında nasıl var olmaya devam ettiğini belgeleyerek, müzik sosyolojisi literatürüne özgün bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma, tar çalgısının sosyo-kültürel temsilini ve toplumsal algıdaki yerini mevcut durumuyla ortaya koymak amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli ile yapılandırılmıştır. Karasar (2007, s. 77) bu modeli, geçmişte veya halen var olan bir durumu, olduğu şekliyle betimlemeyi hedefleyen bir araştırma yaklaşımı olarak tanımlamaktadır. Çalışma sürecinde, olayların ve olguların doğal ortamında, gerçekçi ve

bütüncül bir biçimde ortaya konması hedeflendiğinden nitel bir süreç izlenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, tar çalgısına yönelik her türlü sosyo-kültürel söylem ve medyadaki temsiller oluşturmaktadır. Örneklemin belirlenmesinde, nitel araştırmalarda zengin bilgiye sahip durumların derinlemesine çalışılmasına imkân veren amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2008, s. 107), nitel araştırmacıların genelleme kaygısından ziyade araştırma konusuyla doğrudan ilgili ve derinlemesine bilgi sağlayacak birimlere odaklandığını belirtmektedir.

Veri Toplama Tekniği

Yıldırım ve Şimşek (2008, s. 188), doküman incelemesinin araştırmacıya zaman ve kaynak tasarrufu sağladığını, özellikle doğrudan gözlem ve görüşmenin mümkün olmadığı veya yetersiz kaldığı durumlarda veri sağlamada etkili olduğunu vurgulamaktadır. Azerbaycan literatüründe araştırma konusu olarak tarı ele alan ve 2000 yılından itibaren yayınlanan ulaşılabilen tüm makaleler ele alınarak incelenmiş bu makalelerden elde tematik bilgiler veri seti olarak kullanılmıştır.

Veri Analizi

Elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinin temel amacı, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve bu kavramlar arasındaki ilişkilere ulaşmaktır. Yıldırım ve Şimşek (2008, s. 228), içerik analizi sürecini dört aşamada ele almaktadır: Verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması. Bununla birlikte araştırmacı gözlemleri, literatür verilerini destekleyici yorumlayıcı değerlendirmeler olarak çalışmaya dahil edilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Çalgıların Kültürel Temsil Gücü ve Toplumsal Kimlik Simgeleri

Müzik aletleri, doğadaki malzemelerden çeşitli gereksinimlerle üretilen araçlar olmalarının ötesinde, zamanla ait oldukları toplumun yaşayış ve inanışlarını yansıtan kültürel sembollere dönüşmüşlerdir. Bir çalgının fiziksel yapısı ve tınısı, sadece teknik bir ses üretimi değil, aynı zamanda o malzemenin yetiştiği coğrafyayı, iklimi ve o toplumun maddi dünyasını çağrıştıran bir temsil sistemidir (Tetik Işık, 2016, s. 1299-1300). Bu bağlamda çalgılar, toplumsal belleğin bir parçası olarak kültürel aidiyet göstergeleri taşıma işlevi görürler. Bu toplumsal kimlik işaretleri, belirli bir topluluğa ait kültürel mesajları alıcıya taşıyan anlam yüklü yapılar olarak tanımlana-

bilir (Mustan Dönmez, 2011, s. 149-153).

Her kültür, kendi ses sistemine ve estetik değerlerine bağlı olarak kendine özgü çalgılar geliştirir ve bu çalgılar o toplumun "kültürel amblemi" haline gelir. Örneğin tar Azerbaycan kimliğinin, bağlama Alevi-Türkmen kültürünün, duduk ise Ermeni kültürünün simgesel birer göstergesidir (Mustan Dönmez, 2011, s. 161).

İcracı ve dinleyici arasındaki bu iletişim, "ortak simgeler" aracılığıyla gerçekleşir; yani sanatçının ürettiği seslerin dinleyici tarafından estetik bir anlam kazanması, her iki tarafın aynı kültürel değerler üzerinde uzlaşmasına bağlıdır (Mustan Dönmez, 2011, s. 156). Dolayısıyla bir çalgı, sadece bir nesne değil, toplumun kendini ifade ettiği ve diğerlerinden ayırdığı canlı bir kimlik alanıdır.

Müzikal Simgeselleştirme ve Sosyal Kimlik İnşası

Sosyo-kültürel yapı, bireylerin etkileşim düzeylerinde davranışsal ve zihinsel boyutların birbirinden ayrılmazlığı ilkesine dayanır (Ziyagil, 2021, s. 260). Bu yapı içerisinde çalgı algısı, özellikle Doğu ve Sufi geleneklerinde, nesne olmanın ötesine geçerek insan biçimli (antropomorfik) bir nitelik kazanır (Mustan Dönmez & Doğan, 2018, s. 28). Bu algı modelinde çalgı ile insan arasında bir özdeşlik kurulur; çalgının parçalarına sap, gövde, kulak ve yüz gibi insan anatomisine ait isimler verilmesi, enstrümanın "canlı" ve ruhu olan bir varlık olarak görüldüğünün kanıtıdır. Özellikle Sufi düşüncede çalgı, insanın içsel yolculuğunu ve manevi bağını temsil eden "dertli bir sırdaş" veya "telli bir rehber" olarak mecazlaştırılır (Mustan Dönmez & Doğan, 2018, s. 29-30).

Sosyal kimlik, bireyin bir gruba aidiyetinden doğan duygusal ve bilişsel bir şemadır. Bu kimlik, durağan bir yapıdan ziyade, medya, edebiyat ve performans pratikleri üzerinden sürekli yeniden inşa edilen söylemsel bir süreçtir. Bireylerin çalgı hakkındaki düşünceleri ve ona yükledikleri anlamlar, müzikal sesin doğasını ve o sesin toplumda bulduğu karşılığı belirler (Kaya Göktepe, 2025, s. 4-6). Tar gibi kadim enstrümanlar, bireylerin kendi otantik seslerini buldukları ve toplumsal aidiyetlerini pekiştirdikleri birer zihinsel çerçeve sunarak kültürel mirasın en güçlü taşıyıcıları olmaya devam ederler (Baltacı, 2019, s. 368).

Bulgular ve Yorumlar

Modern Tarın İnşası: Mirza Sadık Esedoğlu Reformları ve Teknik Dönüşüm

Tar çalgısının tarihsel tekâmülü, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar "Kafkas tarı" olarak bilinen beş telli ve diz üstünde icra edilen formuyla devam etmiştir. Ancak

bu kadim çalgıyı bugünkü modern ve profesyonel kimliğine kavuşturan asıl kırılma noktası, Şuşalı müzisyen Mirza Sadık Esedoğlu tarafından gerçekleştirilen yapısal devrimdir (Abdullayeva, 2014, s. 84).

Esedoğlu o döneme kadar beş telli olan çalgıyı on bir telli bir yapıya dönüştürerek enstrümanın ses hacmini ve teknik kapasitesini orkestral bir düzeye taşımıştır. Bu reformun en dikkat çekici fiziksel sonucu, çalgının gövde (çanak) yapısındaki hafifletme çalışmaları sayesinde tarın artık diz üstünde değil, göğüs hizasında icra edilebilir hale gelmesidir (Guliyev, 2018, s. 97). Bu değişim, icracının hareket kabiliyetini artırmış ve tarı muğam sanatının en dinamik solo enstrümanı konumuna yükseltmiştir (Hüseynova, 2024, s. 29).

Yapısal reformlar sadece tel sayısıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda tarın ses sistemini de kökten etkilemiştir. Sadıkcan, sap üzerindeki perdeleri Azerbaycan makamlarının özgün tınılarına uygun olarak yeniden düzenlemiş ve bir oktav içine on yedi perdeli sistemi yerleştirmiştir (Dessiatnitchenko, 2017, s. 79). Ayrıca gövde içerisine yerleştirilen ahşap destek (direk), sapın zamanla eğilmesini önlerken enstrümana "xun" adı verilen o derin ve titreşimli tınıyı kazandırmıştır (Abdulgasımov, 2021, s. 102). Bu morfolojik dönüşüm, tarı İran ve diğer komşu kültürlerdeki benzerlerinden ayırarak ona müstakil bir "Azerbaycan Tarı" kimliği kazandırmıştır (Mammadov & Hüseynova, 2024, s. 16).

Şekil 1.

Mirza Sadık Esedoğlu (Sadıkcan)

Siyasi Otorite ve Kültürel Direniş: Sovyet Dönemi ve "Oku Tar" Söylemi

19. yüzyılın başlarında, Sovyet yönetiminin Azerbaycan'ın milli ve manevi değerlerine yönelik başlattığı asimilasyon politikaları tar çalgısını doğrudan hedef almıştır (Yakar, 2018, s. 306). 1920'li ve 30'lu yıllarda "proleter kültür" inşası adı altın-

da tar, kemençe ve zurna gibi çalgılar "feodal dönemin kalıntısı"* ve "çağ dışı" olarak yaftalanmış, hatta tamamen yasaklanması gündeme getirilmiştir (Yakar, 2018, s. 321). Bu ideolojik baskı sürecinde şair Süleyman Rüstem gibi isimler, tarın susturulması gerektiğini savunan söylemler geliştirdikleri bilinmektedir. Bu siyasi atmosfer, sadece müzikal bir tercihi değil, bir milletin tarihi belleğini ve öz kimliğini silme girişimini temsil etmektedir (Özdemir, 2020, s. 94).

Bu baskıcı sürece karşı sanatsal ve toplumsal bir başkaldırı olarak ortaya çıkan Mikail Müşfik'in "Oku Tar" şiiri, çalgının sadece bir müzik aleti değil, Azerbaycan halkının acısı, sevinci ve direniş kalesi olduğunu ilan etmiştir. Müşfik, tarı kişileştirerek onun "sarı simlerinin lisanı" üzerinden halkın susturulmaya çalışılan ruhuna tercüman olmuştur (Özdemir, 2020, s. 101-106). Aynı dönemde Üzeyir Hacıbeyli, tarı nota sistemine uyarlayıp senfonik orkestralara dâhil ederek enstrümanın akademik bir statü kazanmasını ve yasaklanmaktan kurtulmasını sağlamıştır (Abdullayeva, 2014, s. 87). Sovyet yönetiminin alfabe ve dil reformlarıyla halkı tarihi köklerinden koparma çabalarına rağmen, tarın muğam sanatındaki merkezi konumu bu asimilasyon siyasetine karşı melodik bir kalkan görevi görmüştür (Yakar, 2018, s. 63). Bu dönem, tarın toplumsal hafızada bir "ata yadigârı" ve milli varoluş simgesi olarak nasıl kutsallaştığını kanıtlamaktadır (Özdemir, 2020, s. 427).

Şekil 2.

Mikail Müşfik

* Sovyet kültür politikaları çerçevesinde tar ve muğam geleneği, kimi dönemlerde "feodal geçmişin kalıntısı", kimi dönemlerde ise "elitist/burjuva sanat anlayışının temsilcisi" olarak değerlendirilmiş; bu doğrultuda çeşitli ideolojik baskı ve dönüşüm politikalarına maruz kalmıştır.

Tar çalgısının sosyo-kültürel temsil gücü yalnızca tarihsel süreçte ona yüklenen milli anlamlarla sınırlı değildir. Çalgının fiziksel yapısında ve perde sisteminde görülen bazı değişimler de bu temsilin müzikal boyutunu ortaya koymaktadır. Tar çalgısında bazı perdelerin zamanla kullanılmaz hâle gelmesi, azaltılması ya da standart icra pratiği içinde geri plana çekilmesi dikkat çekmektedir. Örneğin pest bölgede segâh karakterini veren perdelerin bulunmasına rağmen, tiz bölgede aynı ses alanına karşılık gelen bazı perdelerin yer almamaktadır. Hanendelerin muğam icrası sırasında kullandıkları mikrotonal seslerin tar üzerinde her zaman birebir karşılık bulamaması, geleneksel ses hafızası ile çalgının fiziksel imkânları arasında bazı farklılıkların olduğu gözlemlenmektedir.

Bu durum, Sovyet dönemiyle birlikte gelen standartlaşma, nota sistemine uyarlama ve Batı müziği temelli perde düzeni anlayışıyla ilişkilendirilebilir. Araştırma belirtildiği üzere tar, bir taraftan yasaklanma ve dışlanma girişimleriyle karşı karşıya kalmış; diğer taraftan kurumsallaşma ve orkestralara dâhil edilme süreciyle varlığını sürdürmüştür. Ancak bu süreç, geleneksel mikrotonal ses yapısının belirli ölçülerde daralmasına ve muğam icrasının bazı kalıplar içinde standartlaşmasına yol açtığı düşünülmektedir.

Toplumsal Kimliğin Simgesi Olarak Tar: Muğam Sanatı ve Küresel Temsil

Günümüzde tar, Azerbaycan müzik folkloru ile öylesine bütünleşmiştir ki, muğam sanatı onsuz tasavvuf edilemez bir noktaya ulaşmıştır (Qedirli, 2025). Geleneksel muğam üçlüsü (tar, kemençe, gaval) içerisinde tar, hanendeye yol gösteren ve icranın tüm estetik akışını belirleyen bir lider konumundadır (Guliyev, 2018, s. 44). Tar icracısı, sadece teknik bir müzisyen değil, aynı zamanda tasavvufi derinlik ve şiir bilgisiyle donanmış bir "muğam bilən" (muğam biliri) olarak toplumsal saygınlığa sahiptir (Dessiatnitchenko, 2017, s. 3). İcra sırasında kullanılan onlarca farklı teknik, toplumsal bellekte saklı olan duygu kodlarını estetik bir dille dışa vurmaktadır (Memmedaliyev & İmamverdiyev, 2021, s. 182).

Tarın sosyo-kültürel temsil gücü, 2012 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne dâhil edilmesiyle küresel bir tescil kazanmıştır (Baghirova, 2023, s. 1). Bakü sahilinde tar formunda inşa edilen Uluslararası Muğam Merkezi, bu çalgının devlet nezdinde "milli bir sembol" olarak nasıl yüceltildiğinin fiziksel bir kanıtı olduğu anlaşılmaktadır. Modern dönemde tar, sadece geleneksel formlarda kalmamış, cazdan senfonik eserlere kadar geniş bir yelpazede "postmodern bir kimlik" inşa ederek evrensel müzik sahnesinde yerini almıştır (Karabüber, 2025). Geleneksel

köklerine sadık kalan icracılar ile yenilikçi yaklaşımlar sergileyen genç sanatçılar arasındaki bu dinamik etkileşim, tar çalgısının toplumsal bağları güçlendiren yaşayan bir miras nesnesi olarak kalmasını sağlamaktadır. Buradan hareketle tar, bir milletin parmak izi gibi, geçmişin mirasını modern dünyanın estetiğiyle birleştirerek kültürel temsilini sürdürmektedir.

Sonuç

Araştırmada, tar çalgısının sadece teknik bir ses aracı değil, aynı zamanda Azerbaycan ve Türk dünyasının toplumsal belleğinde kök salmış güçlü bir sosyo-kültürel kimlik taşıyıcısı olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma bulguları, tarın tarihsel süreçte geçirdiği morfolojik dönüşümün, 19. yüzyılda Mirza Sadıkcan'ın gerçekleştirdiği yapısal devrimle enstrümana profesyonel ve solo bir kimlik kazandırdığını göstermektedir. Bu dönüşüm, tarın diz üstünden göğüs üzerine yükselmesini sağlayarak icracıya fiziksel bir özgürlük tanımış ve çalgıyı muğam sanatının merkezine yerleştirmiştir.

Siyasi düzlemde tarın temsili, özellikle 20. yüzyılın başlarındaki Sovyetleşme sürecinde bir direniş sembolüne dönüşmüştür. Enstrümanın "feodal kalıntı" olarak yaftalanıp yasaklanma girişimi, Mikâyıl Müşfik'in "Oku Tar" şiirinde somutlaşan toplumsal bir başkaldırıya ve milli ruhun savunulmasına zemin hazırlamıştır. Üzeyir Hacıbeyli'nin tarı akademik nota sistemine ve senfonik orkestralara dâhil etme çabaları, çalgının hem geleneksel bağlarını korumasını hem de modern müzik dünyasında meşruiyet kazanmasını sağlamıştır.

Günümüzde tarın sosyo-kültürel temsili, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne dâhil edilmesiyle evrensel bir boyut kazanmıştır. Çalışma, tarın muğam merkezli geleneksel kimliğinin yanı sıra, postmodern dönemde caz, elektronik müzik ve farklı füzyon projeleriyle dünya müziği kategorisinde yeniden inşa edildiğini göstermektedir. Ancak bu küreselleşme süreci, geleneksel muğamın öz yapısının korunması ile modern tüketim kültürünün dayattığı standartlaşma arasında dinamik bir gerilimi de beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak tar, bir milletin "ata yadigârı" olma vasfını koruyarak, geçmişin manevi mirasını modern dünyanın estetik diliyle harmanlayan canlı bir kültürel amblem işlevini sürdürmektedir.

Araştırmaya göre tar çalgısında modernleşme ve standartlaşma süreçleriyle birlikte bazı mikrotonal perde alanlarının daraldığı görülse de çalgının muğam geleneğine ait ezgisel hafızayı korumayı sürdürdüğü dikkat çekmektedir. Özellikle icra

anlayışı, süsleme teknikleri ve hanende ile kurulan estetik ilişki sayesinde tar, fiziksel yapısındaki dönüşümlere rağmen geleneksel ifade biçimlerini yaşatmaya devam etmektedir. Bu durum, tarın yalnızca bir çalgı aleti değil, aynı zamanda kültürel hafıza ve milli kimlik taşıyıcısı bir temsil unsuru olduğunu göstermektedir.

Tar çalgısının sosyo-kültürel mirasını korumak ve evrensel düzeyde temsilini güçlendirmek amacıyla, öncelikle enstrümanın yapım ve eğitim süreçlerindeki ölçü belirsizliklerini giderecek devlet standartları belirlenerek uluslararası düzeyde tescillenmesi önerilmektedir. Tarın toplumsal kimlik inşasındaki rolünü derinlemesine analiz etmek için müzikolojinin yanı sıra sosyoloji, psikoloji ve antropoloji disiplinlerini kapsayan disiplinlerarası akademik çalışmalara ağırlık verilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Abdullayeva, S. (2014). Dünya mahiyetli çalgı aleti: Tar. İrs, 3(11), 75–89.

Abdulgasımov, V. A. (2021). Böyük tarzen Mirze Sadıg Esed oğlunun tar islahatları. Musigi Dünyası, (1–2), 102–105.

Baghirova, S. (2023). Uncovering aspects of Azerbaijani traditional music within early Caucasian music discography. Ethnomusicology Translations, (13), 1–25.

Dessiatnitchenko, P. (2017). Musical and ontological possibilities of mugham creativity [Doktora tezi]. University of Toronto.

Dursun, D., & Karagöz Dursun, B. (2022). Türk halk müziği bağlamında değerler eğitimi boyutuyla bağlamanın sosyo-kültürel, ekonomik ve dinsel bir çalgı olarak kullanımı. Inonu University Journal of Culture and Art (IJCA), 8(1), 240–248.

Guliyev, M. (2018). Tar tedrisinin bazı meseleleri. Konservatoriya, 2(40), 96–100.

Hüseynova, S. (2024). Azerbaycan halk müzik aletlerinin morfoloji ve ergoloji gelişim ilkeleri. Türk Organoloji Dergisi, 1(1), 29–38.

Karasar, N. (2007). Bilimsel araştırma yöntemi. Nobel Yayıncılık.

Kaya Göktepe, A. (2025). Ney enstrümanının sosyal kimliğinin söylemsel izdüşümü [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.

Mammadov, M., & Hüseynova, L. (2024). Preparation of Azerbaijan national musical instruments (Tar, Saz) in state standards. Art Time, 6, 14–20.

Memmedaliyev, V., & İmamverdiyev, İ. C. (2021). Prof. Dr. Vamik Memmedaliyev - 75 enstrümantal tar eserleri (Derâmedler, renkler, diringiler). İksad Yayınevi.

Mustan Dönmez, B. (2011). Bölgesel müzik kültürleri içinde bulunan etnik kimlik kodları üzerine analitik bir değerlendirme. ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2(3), 149–164.

Mustan Dönmez, B., & Doğan, M. S. (2018). Anadolu sufiliğinin oluşturduğu çalgı algısı üzerine kültürel bir analiz: Bağlama ve ney özelinde çalgının insanlaştırılma ve ilahlaştırılma süreci. Alternatif Politika, 10(1), 22–42.

Özdemir, D. (2020). Mikâyıl Müşfik'in "Oku Tar" adlı şiirinin kültürel ögeler bakımından incelenmesi. BUGU Dil ve Eğitim Dergisi, 1(1), 85–110.

Öztürk, L. (2023). Ney enstrümanının sosyal kimlik inşasındaki rolü üzerine eleştirel bir söylem analizi [Doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.

Qedirli, N. (2025). Multidimensional analysis of the tar in Azerbaijani music folklore. Türk Organoloji Dergisi, 2(1).

Tetik Işık, S. (2016). Çalgılarda kültürel temsil. Rast Müzikoloji Dergisi, 4(3), 1299–1304.

Yakar, Ü. (2018). 1920–1930 yıllarında Azerbaycan'ın milli ve manevi değerlerine karşı Sovyet Rusya tarafından yürütülen asimilasyon siyaseti. Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 3(1), 306–324.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (6. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Ziyagil, H. E. (2021). Çalgı öğrenmenin sosyokültürel yaşama sağladığı olumlu katkıları. Inonu University Journal of Culture and Art (IJCA), 7(1), 259–267.

RECONSTRUCTION OF AZERBAIJANI CARPET ORNAMENTS WITH GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE SUSTAINABILITY OF CULTURAL HERITAGE

Gunel Jabbarli*

Abstract

Generative artificial intelligence has opened new horizons for the computational analysis, digital restoration, and preservation of visual cultural heritage. However, applying probabilistic generative models to highly structured historical artifacts - such as Azerbaijani carpet ornaments - presents significant challenges regarding structural control. Traditional carpet compositions rely on rigorous mathematical principles, including bilateral reflection, central medallion alignment, and regional motif rules. Unconstrained diffusion models often fail to maintain these rules, introducing asymmetric distortions and non-authentic stylistic elements that compromise historical fidelity.

To address this challenge, this study systematically investigates the role of prompt engineering as a lightweight, non-invasive guidance mechanism for controlling diffusion-based image synthesis. A controlled experimental framework was established to evaluate how varying levels of textual constraint influence output geometry and surface texture across representative motifs from major regional carpet schools (Karabakh, Guba, Shirvan, and Tabriz). Three prompt strategies were formulated: a strict strategy enforcing explicit axial symmetry and geometric boundaries, a natural strategy using standard descriptive language, and a creative strategy allowing flexible artistic variation. To move beyond subjective observation, outputs were evaluated using an automated computational pipeline measuring two key structural properties: Mean Symmetry Error () along central reflection axes and Mean Texture Variation () representing micro-surface detail.

The results demonstrate a direct correlation between textual prompt constraints and generative stability. The strict strategy successfully minimized geometric divergence while maximizing surface detail concentration, proving that constraining spatial freedom forces the generative process toward refining interior textile textures. Conversely, unconstrained strategies exhibited significantly higher symmetry errors, resulting in structural skewing that violates traditional weaving standards. This study highlights prompt engineering as an effective, resource-efficient methodology for museum conservators and digital archivists, ensuring that AI-assisted restorations remain both visually detailed and historically accurate.

Keywords: Generative Artificial Intelligence, Diffusion models, Symmetry analysis, Cultural heritage, Prompt engineering.

* Ulusal Havacılık Akademisi, Bakü, Azerbaycan. cabbarligunel0899@gmail.com

Introduction

Azerbaijani carpet weaving is recognized globally for its deep geometric structure, intricate motifs, and rich cultural symbolism. Across traditional regional centers - such as Karabakh, Guba, Shirvan, Tabriz, Gazakh, and Baku - carpet compositions follow well-defined design systems. These layouts usually feature a dominant central medallion, framed by nested decorative borders, and filled with smaller secondary motifs such as the buta, star polygons, and stylized animal forms. For instance, Karabakh carpets often feature prominent central medallions like the Chelebi pattern, while Guba and Shirvan designs rely on dense, repeating geometric grids like Afshan or Zeywa. These designs are far more than decorative surfaces; they are built upon strict mathematical principles including bilateral reflection, horizontal and vertical symmetry, and rotational balance, perfected over centuries of artisanal tradition.

Over centuries, historical carpet artifacts suffer severe physical degradation due to environmental humidity, light exposure, mechanical wear, and insect damage. In museum archives and private collections, many rare carpets remain incomplete, missing large sections of their original weave. Restoring these artifacts manually is extremely slow, labor-intensive, and costly. Physical restoration requires specialized master weavers and rare natural materials, while manual digital reconstruction relying on graphic software can take weeks per ornament and depends heavily on the subjective judgment of the designer. Consequently, there is an urgent practical demand for automated digital restoration methods that can accurately reconstruct damaged patterns while preserving historical integrity.

Traditional computer vision techniques, such as standard image inpainting, bilateral filtering, or edge-based interpolation, have limited success when applied to complex historical textiles. These algorithms rely purely on local pixel neighborhoods. As a result, they blur detailed borders or smooth out central figures because they lack an understanding of global geometric structure and regional motif rules. In contrast, deep learning models, particularly text-guided latent diffusion architectures like Stable Diffusion, offer a powerful approach to content generation. By conditioning the generative process on text descriptions, these models can synthesize missing visual details with high visual fidelity and realistic weave textures.

However, applying generative diffusion models to cultural heritage restoration introduces a major challenge: structural control. Because generative AI models are trained on vast, uncurated datasets, they operate probabilistically and prioritize vi-

sual plausibility over strict mathematical rules. When generating carpet ornaments, unconstrained diffusion models frequently introduce asymmetric deviations, distorted central medallions, or non-authentic stylistic elements that violate traditional weaving standards. In digital heritage preservation, generating an aesthetically pleasing image is insufficient; the reconstructed output must strictly preserve the authentic geometric alignment and symmetry axes of the original artifact.

Prompt engineering offers a direct, non-invasive method to constrain generative diffusion models without requiring full model retraining. By selecting specific structural keywords, spatial commands, and prompt structures, researchers can guide the model's attention toward strict geometric reflection or allow varying degrees of artistic flexibility. In this study, the impact of prompt design on the digital reconstruction of Azerbaijani carpet ornaments using Stable Diffusion v1.5 is systematically analyzed. Three distinct prompt strategies are formulated and evaluated: a strict strategy (enforcing explicit axial symmetry and precise geometric bounds), a natural strategy (using standard descriptive language), and a creative strategy (allowing flexible artistic variation).

The preservation of cultural heritage is not only a matter of historical documentation, but also of keeping traditional artistic knowledge accessible for future generations. Azerbaijani carpet weaving is an essential component of Turkic visual culture, where complex mathematical patterns reflect centuries of artistic development. Today, many historical carpets are physically damaged, incomplete, or stored in museum archives without full digital documentation. Traditional manual restoration is slow and requires rare technical skills, making large-scale restoration difficult. Using generative artificial intelligence provides a fast and scalable alternative for digital restoration. However, if AI tools are applied without structural guidelines, they risk altering authentic pattern rules and introducing incorrect details. Therefore, studying how to control generative AI models through prompt engineering is highly significant: it bridges computer science with cultural preservation, ensuring that digital restorations remain both visually detailed and historically accurate.

This study provides distinct academic, theoretical, and practical contributions to both computer science and digital humanities:

- **Academic Contribution:** This work presents a systematic experimental framework evaluating text-guided diffusion models on highly structured,

symmetrical heritage patterns. By combining mathematical metrics (and) with visual analysis, it provides a replicable methodology for measuring structural fidelity in AI-generated outputs.

- **Theoretical Contribution:** The research expands the theoretical concept of "historical fidelity" in digital heritage restoration. It demonstrates that controlling prompt structure acts as a computational boundary condition, proving that restricting generative freedom forces diffusion models to focus on inner surface texture rather than altering fundamental spatial geometry.
- **Practical Contribution:** The findings offer a lightweight, non-destructive tool for museum conservators, digital archivists, and textile designers. Instead of spending weeks manually restoring damaged motifs or spending significant computational resources to retrain AI models, practitioners can use structured prompt guidelines to generate historically faithful digital prototypes quickly.

To assess the effectiveness of these strategies, the generated outputs are evaluated using a combined quantitative and visual framework. Two key structural properties are measured: Mean Symmetry Error (), which calculates geometric divergence along central symmetry axes, and Mean Texture Variation (), which quantifies local surface detail and textile richness. By analyzing the trade-offs between geometric accuracy and visual variation, this paper provides clear guidelines for deploying generative AI in digital heritage preservation, ensuring that reconstructed patterns remain both visually rich and historically accurate.

Literature Review and Theoretical Framework

Traditional Approaches to Digital Textile Restoration

In early digital humanities and archival research, carpet and textile restoration relied heavily on classical computer vision algorithms. Methods such as patch-based image inpainting (including Exemplar-Based Inpainting and PDE-based diffusion filtering), bilateral smoothing, and edge-preserving operators were widely applied to repair minor physical flaws, scratches, or color fading. While these techniques perform adequately on smooth surfaces or simple continuous gradients, they struggle when applied to complex, repeating geometric ornaments.

Patch-based methods reconstruct missing pixels by sampling adjacent undama-

ged areas. When applied to carpet patterns, this frequently results in visual artifacts, misaligned border lines, or distorted medallion centers. Because classical algorithms operate without high-level semantic knowledge of carpet design rules, they cannot infer missing geometric axes or reconstruct damaged central motifs with spatial coherence.

Deep Learning and Generative Diffusion Models in Cultural Heritage

The application of deep learning brought significant progress to digital image reconstruction. Early neural network approaches relied primarily on Convolutional Neural Networks (CNNs) and Generative Adversarial Networks (GANs) to restore damaged sections of historical artwork and photographs. Although GANs generated sharper visual textures than classical interpolation algorithms, they often suffered from training instability, mode collapse, and a tendency to blur fine-grained geometric details along pattern edges.

In recent years, Latent Diffusion Models (LDMs) - most notably text-guided architectures like Stable Diffusion - have established a new approach to image synthesis. Rather than operating directly in high-dimensional pixel space, diffusion models process compressed latent representations, iteratively removing Gaussian noise conditioned on textual embeddings. This architecture excels at synthesizing detailed surface textures, such as woven yarn fibers, natural dye variations, and textile weave structures. In cultural heritage preservation, diffusion models offer a flexible tool for visual prototyping, allowing museum conservators to visualize potential reconstruction scenarios without altering physical artifacts.

Geometric Symmetry, Historical Fidelity, and Generative Constraints

Despite their synthesis capabilities, unconstrained diffusion models present notable risks when applied to historical pattern restoration. Standard diffusion models operate probabilistically, prioritizing overall visual plausibility over mathematical exactness. When generating symmetrical artifacts - such as Azerbaijani carpet motifs, Islamic geometric patterns, or historical architectural tiles - unconditioned models frequently introduce subtle spatial skewing, uneven borders, or asymmetrical internal details.

This challenge connects directly to ongoing discussions regarding AI ethics and authenticity in the digital humanities. Ocón et al. (2025) introduced the concept of “historical fidelity,” emphasizing that AI-driven restorations must remain strictly

accountable to original historical artifacts rather than producing visually appealing fabrications. Similarly, Marconi et al. (2023) demonstrated that imposing strict rotational symmetry constraints during 3D archaeological mesh reconstructions prevents neural networks from introducing cumulative structural drift.

In broader engineering and computational modeling applications, multi-fidelity machine learning frameworks studied by Kilic & Nikbay (2025) and Guo et al. (2022) confirm that bounding high-capacity neural networks within explicit physical or geometric constraints lowers prediction variance and improves structural fidelity. Applying these principles to 2D textile restoration indicates that generative models must be bounded by spatial constraints to maintain historical authenticity.

Prompt Engineering as a Structural Guidance Tool

Retraining or fine-tuning diffusion models on historical carpet datasets requires large, curated image collections and significant GPU computing resources. For many museum archives and regional research institutions, training custom models from scratch is impractical. Prompt engineering provides a lightweight, non-invasive method to guide pre-trained generative models using text conditioning alone.

Text prompts interact directly with the cross-attention mechanisms within diffusion architectures. By embedding explicit spatial instructions - such as “centered axial reflection”, “strict geometric alignment”, or “zero structural asymmetry” - into the text prompt, researchers can steer the model’s spatial attention maps along defined symmetry axes. Conversely, descriptive prompts focused solely on visual style allow the model greater freedom to explore varied latent paths, often at the expense of geometric balance. Investigating how prompt structure balances geometric precision () and surface detail () remains an important research area for digital heritage preservation.

Methodology and Experimental Research

Experimental Design Overview

To systematically evaluate how text prompt construction influences the geometric fidelity and surface characteristics of generated carpet ornaments, a controlled experimental framework was designed. The overall pipeline consists of three sequential stages: (1) prompt engineering across three defined strategy tiers, (2) image synthesis using a fixed generative model configuration, and (3) automated quantitative evaluation paired with qualitative visual inspection. During the qualitative visual

analysis of the generated patterns, traditional compositional rules characteristic of major regional Azerbaijani carpet weaving schools (Karabakh, Guba, Shirvan, and Tabriz) were taken into account.

By holding all generative hyper-parameters strictly constant, the text prompt remains the single independent variable across all experimental runs. This isolation allows us to directly attribute changes in pattern symmetry and surface micro-texture to specific textual instructions.

Computational Environment and Model Hyperparameters

All generative experiments were conducted using the Stable Diffusion v1.5 architecture executed within a PyTorch environment on Google Colab GPU instances. Stable Diffusion v1.5 was selected due to its widespread adoption in computer vision research, lightweight memory footprint, and well-documented latent space characteristics.

To eliminate confounding variables, all core generator parameters were kept fixed across every trial:

- **Inference Steps:** Fixed at 30 steps, providing an optimal balance between generation speed and denoising convergence.
- **Guidance Scale (CFG):** Fixed at 7.5, ensuring that the model adheres to textual prompts without producing visual over-saturation or extreme pixel artifacts.
- **Sampling Algorithm:** The DPM++ 2M Karras sampler was used for its fast convergence and stability in rendering fine surface details.
- **Output Resolution:** Fixed at 512 × 512 pixels, matching the native resolution of the base model.

Formulation of Prompt Strategies

Three prompt strategies were designed, each applying a different level of structural constraint:

1. **Strict Strategy:** Formulated with explicit spatial instructions commanding bilateral symmetry, sharp geometric boundaries, centered composition, and traditional carpet weaving rules. Keywords such as “strict axial symmetry”, “perfectly balanced geometric motif”, and “zero distortion”

were included to restrict the model from generating asymmetric variations.

2. **Natural Strategy:** Built using descriptive natural language typical of user queries in digital humanities archives. Terms like "traditional Azerbaijani carpet ornament" and "balanced geometry" were used without explicit mathematical constraint commands, allowing moderate generative flexibility.

3. **Creative Strategy:** Designed to test unconstrained artistic generation by omitting symmetry requirements. Prompts focused on artistic interpretation, vibrant color dynamics, and stylized motifs.

Specific structural keywords were selected based on text-conditioning mechanisms in latent diffusion architectures. By explicitly defining spatial boundaries and symmetry axes, the text embeddings constrain the cross-attention layers to prioritize precise geometric alignment over probabilistic artistic variation.

The specific prompt templates evaluated across all strategies are detailed in Table 1.

Table 1

Prompt Templates Used for Generative Strategies

Strategy	Prompt Template
Strict	"High-resolution Azerbaijani carpet ornament, strict axial symmetry, perfectly balanced geometric motif, traditional carpet weaving style, highly detailed surface texture, zero distortion, centered composition, sharp lines."
Natural	"Traditional Azerbaijani carpet ornament, natural layout, balanced geometry, authentic carpet motif, detailed fabric texture, historical design."
Creative	"Artistic interpretation of an Azerbaijani carpet ornament, creative geometric pattern, vibrant color variation, stylized traditional motifs, decorative pattern."

Quantitative Evaluation Metrics

To measure generated outputs beyond subjective visual observation, two pri-

mary computational metrics were defined: Mean Symmetry Error () and Mean Texture Variation

1. Mean Symmetry Error ()

Carpet ornaments fundamentally rely on reflectional symmetry along central horizontal and vertical axes. The Mean Symmetry Error () is defined as the mean squared Euclidean distance between the spatial coordinates of pattern points in the generated image and their transformed points under reflectional symmetry operators:

=

Where:

- represents the spatial coordinates (x_i, y_i) of pixel i in the image matrix.
- represents the geometric symmetry transformation operator, reflecting pixels across the central vertical (x = W/2) and horizontal (y = H/2) axes.
- N represents the total number of evaluated spatial points across the image grid.

A lower indicates high geometric precision, meaning that the generated pattern strictly obeys axial reflection. Higher values indicate structural skewing, offset medallions, or asymmetrical detail placement.

2. Mean Texture Variation

While symmetry measures geometric alignment, surface texture indicates whether the model captures realistic textile properties, such as yarn weave, micro-patterns, and surface depth. Mean Texture Variation is calculated using the standard deviation of pixel intensities across the generated image matrix:

=

Where:

- denotes the intensity value of pixel j after grayscale conversion.
- represents the mean pixel intensity across the entire image.
- M represents the total number of pixels in the image grid (M = W × H).

A higher value reflects greater local contrast, fine micro-textures, and high frequency surface details, suggesting rich textile representation. Lower values correspond to overly smoothed, washed-out, or flat surfaces.

Automated Image Processing Pipeline

The experimental pipeline was implemented in Python using the OpenCV and NumPy libraries. For each generated image, the automated script performed the following processing steps:

1. **Pre-processing and Standardization:** Images were resized, normalized, and converted to single-channel 8-bit grayscale matrices to standardize intensity calculations.
2. **Symmetry Axis Identification:** Central horizontal and vertical axes were computed based on image dimensions (W/2, H/2).
3. **Reflection and Matrix Subtraction:** The left half of the matrix was flipped along the vertical axis and subtracted from the right half; a similar operation was performed along the horizontal axis.
4. **Metric Calculation:** and were calculated automatically across all generated samples per strategy, and average values were recorded for comparative analysis.

Results and Discussion

Quantitative Results Analysis

The experimental results obtained across the three prompt strategies were evaluated through automated Python scripts calculating the Mean Symmetry Error () and Mean Texture Variation () metrics. Table 2 presents the summary of these quantitative metrics.

Table 2

Experimental Results Across Different Prompt Strategies

Strategy	Mean Symmetry Error ()	Mean Texture Variation ()
Strict	31.15	84.16
Natural	65.16	71.38
Creative	67.56	74.21

1. Analysis of Mean Symmetry Error ()

The quantitative findings reveal a direct relationship between textual prompt constraints and output geometric precision. The strict prompt strategy achieved the lowest symmetry error, recording = 31.15. In contrast, shifting to the natural strategy

caused the symmetry error to jump to 65.16, representing more than double the geometric deviation. The creative strategy recorded the highest error at 67.56.

This sharp difference demonstrates that diffusion models tend toward geometric asymmetry when left unconstrained. When explicit terms like “strict axial symmetry” and “zero distortion” are omitted, the cross-attention layers in the U-Net architecture allow spatial features to drift away from the central reflection axes. As a result, internal medallions lose their exact mathematical alignment, borders become uneven, and secondary motifs exhibit noticeable spatial skewing.

2. Analysis of Mean Texture Variation ()

The texture variability metric provided an insightful counter-intuitive finding. The highest surface texture richness was recorded under the strict prompt strategy (= 84.16). The natural and creative strategies yielded lower texture variation scores of 71.38 and 74.21, respectively.

Initially, one might expect unconstrained or creative prompts to produce richer visual details due to increased stylistic freedom. However, the numerical data shows the opposite. When strict geometric constraints are defined within the prompt, the model is prevented from arbitrarily altering global shapes and medallion boundaries. Consequently, the generative optimization budget shifts toward refining interior micro-structures, yarn textures, and detailed surface shading. In unconstrained strategies, the model spends generative capacity shifting global layouts, which often leads to smoother, less detailed interior surfaces.

Qualitative Visual Evaluation (Figure 1 Analysis)

Visual inspection of the generated 3×3 ornament matrix in Figure 1 aligns directly with the quantitative metric measurements.

Figure 1

Visual comparison of generated carpet ornaments across different strategies

- **Row 1 (Strict Strategy):** Displays highly symmetrical, clean-cut geometric prototypes. The central medallions and framing borders adhere strictly to vertical and horizontal reflection axes with minimal structural noise. These outputs serve as reliable digital baselines for pattern archiving and reconstruction.
- **Row 2 (Natural Strategy):** Retains the general structural layout of traditional carpet ornaments while introducing realistic textile textures, visible weave patterns, and organic color gradients. However, minor local asymmetries are observable upon closer inspection along the inner medallion edges.
- **Row 3 (Creative Strategy):** Generates visually rich, stylized pattern va-

riations with denser decorative details. While aesthetically engaging, this strategy frequently violates axial reflection rules, introducing asymmetrical border elements and distorted central figures that deviate from historical standards.

Discussion and Integration with Literature

These empirical results confirm several theoretical principles established in recent digital heritage and machine learning literature:

1. **Historical Fidelity:** The findings strongly support the ethical framework proposed by Ocón et al. (2025) regarding "historical fidelity" in generative AI restorations. Giving unconstrained creative freedom to generative models introduces fabricated, non-authentic details that damage the stylistic integrity of historical artifacts.
2. **Symmetry as a Foundational Constraint:** As highlighted by Marconi et al. (2023) in 3D archaeological pottery restoration, enforcing geometric symmetry is essential to prevent cumulative structural drift during AI-assisted reconstruction. Our experiments show that this principle applies equally to 2D historical textile patterns.
3. **Multi-Fidelity Boundary Principles:** The results align with multi-fidelity modeling research by Kilic & Nikbay (2025) and Guo et al. (2022), proving that constraining high-capacity statistical models within strict physical or geometric bounds increases output stability and structural accuracy.

Limitations of the Study

Despite the effectiveness of the proposed methodology, two main limitations should be noted:

- **Asymmetrical Motif Handling:** Traditional Azerbaijani carpets occasionally feature inherently asymmetrical motifs (such as directional buta shapes or unique signature marks). Strict symmetry prompts force these elements into bilateral reflection, which may not always reflect the original weaver's intent.
- **Exact Palette Fidelity:** Text prompt engineering alone cannot guarantee exact color code matching for specific regional dye palettes (e.g., traditional madder red or indigo blue) without external conditioning tools like

LoRA adapters or ControlNet depth maps.

Conclusion

This study investigated the impact of prompt engineering on the digital reconstruction and restoration of Azerbaijani carpet ornaments using the Stable Diffusion v1.5 model. By combining quantitative metrics and) with qualitative visual evaluations, the influence of textual constraints on output geometry and surface texture was systematically analyzed.

Key Scientific Findings

1. **Geometric Precision:** Strictly defining symmetry conditions in prompt instructions minimizes Mean Symmetry Error (= 31.15), preserving the structural alignment and reflectional axes of traditional carpet ornaments.
2. **Texture Detail Concentration:** Enforcing strict geometric boundaries directs the model's generative capacity toward micro-surface details, yielding the highest Mean Texture Variation (= 84.16).
3. **Trade-offs of Unconstrained Generation:** While flexible prompts (creative and natural) increase artistic variation, they lead to significant geometric deviations (> 65), introducing non-authentic details that violate historical weaving standards.

Practical Implications and Cultural Sustainability

The methodology demonstrated in this paper provides a lightweight, non-destructive tool for digital museum archiving, textile restoration, and pattern documentation. By establishing strict prompt bounds, conservators and researchers can synthetically reconstruct damaged historical carpet patterns while maintaining historical fidelity and structural authenticity. This approach contributes to the sustainable transmission of Turkic cultural heritage to future generations in digital formats.

Future Research Directions

Future work will extend this research in two directions:

1. Integrating spatial conditioning tools - such as ControlNet edge maps and custom LoRA adapters - trained on regional Azerbaijani carpet schools (Karabakh, Guba, Shirvan, Tabriz) to achieve precise color and motif control.
2. Applying the prompt conditioning framework to 3D textured mesh reconstructions for interactive virtual museum exhibits.

References

Guo, M., Manzoni, A., Amendt, M., Conti, P., & Hesthaven, J. S. (2022). Multi-fidelity regression using artificial neural networks: Efficient approximation of parameter-dependent output quantities. *Computer Methods in Applied Mechanics and Engineering*, *389*, Article 114378.

Hong, J. H., Yoo, S. J., Zeeshan, M. A., Kim, Y. M., & Kim, J. (2021). Structure-from-sherds: Incremental 3D reassembly of axially symmetric pots from unordered and mixed fragment collections. In *Proceedings of the IEEE/CVF International Conference on Computer Vision (ICCV)* (pp. 5443–5451).

Kilic, D., & Nikbay, M. (2025). A comparative study on multi-fidelity machine learning modeling for aerospace problems. In *AIAA SCITECH 2025 Forum* (AIAA Paper No. 2025-0272).

Marconi, E., Budano, A., Della Ventura, G., Fina, F., Botti, A., Tassa, S., Palacino, O., Conte, L., Franco, M., Pacetti, F., Coletti, C., Sodo, A., & Tortora, L. (2023). AI-assisted reconstruction of archaeological pottery from digital 3D mesh models. In *Proceedings of the 2023 IMEKO TC-4 International Conference on Metrology for Archaeology and Cultural Heritage* (pp. 196–200).

Meng, X., & Karniadakis, G. E. (2020). A composite neural network that learns from multi-fidelity data: Application to function approximation and inverse PDE problems. *Journal of Computational Physics*, *401*, Article 109020.

Ocón, D., Yin, C., & Luna, J. (2025). Artificial insights or historical fidelity? Crafting an ethical framework for the use of GenAI in the restoration, reconstruction and recreation of movable cultural heritage. *AI & Society*, *41*(1), 121–134.

Sellán, S., Chen, Y. C., Wu, Z., Garg, A., & Jacobson, A. (2022). Breaking Bad: A dataset for geometric fracture and reassembly. *Advances in Neural Information Processing Systems*, *35*, 10885–10898.

Zhan, G., Zhang, H., Zhao, H., Sharma, A., Zheng, C., & Zhang, K. (2020). Generative 3D part assembly via dynamic graph learning. *Advances in Neural Information Processing Systems*, *33*, 6315–6326.

SOMUTTAN SOYUTA TÜRK KÜLTÜRÜNDE KİLİT SEMBOLİZMİ: TAVŞANLI ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN TİPOLOJİK VE MİTOLOJİK BİR İNCELEME

Elif Kara*

Prof. Dr. Erdal Aday**

Özet

Türk dünyasında maddi kültür unsurları; fiziksel işlevlerinin yanı sıra taşıdıkları sembolik anlamlar sayesinde soyut değerlerin kolektif hafızada somutlaşarak yer bulmasını sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Anadolu kilitçilik geleneğinin özgün temsilcilerinden biri olan Kütahya/ Tavşanlı kilitlerini, Türk dünyasının ortak bir unsuru olarak değerlendirip; Türk mitolojisi, halk inanışları, zanaatın devamlılığı ve dönüşümünü katmanlı bir analiz ile incelemektir. Araştırmanın belirleyen temel nokta, sahada usta-çırak silsilesinin artık işlemez hale gelmiş olmasıdır. Yaşayan son kilit ustalarının zanaatı sürdürmeme eğilimleri, çalışmayı mecburen dijital bir alana yöneltmiştir. Bu bağlamda, geleneksel saha gözleminin yerini doküman analizi ve sanal arşiv taraması almış; ustaların geçmişteki kayıtları üzerinden bir veri seti oluşturulmuştur. Çalışma boyunca, ustalardan kalan mülakat kayıtları ile web tabanlı veriler temel kaynak olarak kullanılmıştır. İncelemeler sonucunda Tavşanlı kilitlerinin; Türk mitolojisindeki demir kültünden eşik mahremiyetine, koruyucu tılsımlardan kısmet açma inanışlarına kadar pek çok kadim unsuru üzerinde taşıyan, çok boyutlu maddi kültür objeleri olduğu saptanmıştır. Teknik boyutta ise literatürde henüz detaylı bir tasnifi bulunmayan 10 farklı mekanik kilit tipi tanımlanmış; bu kilit tiplerinin her biri farklı amaca uygun olarak tasarlanmıştır. Bu kilit mekanizmalarının Türkiye, Azerbaycan ve Türkistan sahasındaki örneklerle yapısal bir bağ taşıdığı tespit edilmiştir. Özellikle hayatın geçiş dönemlerinde kilitlerin koruma, eşik, açma bağlama unsuru olarak kullanılması Türk dünyasının ortak inançlarını ortaya koymaktadır. UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde yer alan "Geleneksel El Sanatları" bölümüne giren kilitçilik zanaatı; günümüzde usta-çırak aktarımının kesintiye uğraması, son temsilcilerin zanaatı sürdürmekte hevessiz olmaları nedeniyle bu zanaat, 'yaşayan miras' vasfını kaybetmek üzeredir. Ancak bu geleneğin elektronik kültür ortamına taşınarak dijital bir belleğe dönüştüğü dikkat çekmektedir. Hazırlanan bu çalışmayla; kilitçilik zanaatının Somut Olmayan Kültürel Miras envanterine dâhil edilmesi, son temsilcilerinin 'Yaşayan İnsan Hazinesi' kapsamında koruma altına alınması ve zanaatın müzeleştirilmesi, ahilik geleneğine benimsemiş ustaların meslek etiğine dair eğitimler vermeleri, devlet kurumlarının ustalara sahip çıkarak önemlerini başta yerel halka daha sonra da evrensel boyutta değerlendirip projeler geliştirmeleri yönünde çeşitli çözüm önerileri tartışmaya açılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Maddi Kültür, Somut Olmayan Kültürel Miras, Kilitçilik, Usta-Çırak Geleneği, Geçiş Dönemleri.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Elif Kara, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye, eliff.kara0643@hmail.com , 0009-0008-1566-0243

** Prof. Dr. Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı, Erdal Aday, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye, erdal.aday@dpu.edu.tr , 0000-0002-0287-2991

Abstract

Material culture elements in the Turkish world ensure that abstract values materialize and find a place in collective memory, thanks to the symbolic meanings they carry in addition to their physical functions. The purpose of this study is to evaluate Tavşanlı locks, one of the unique representatives of the Anatolian lock-making tradition, as a common element of the Turkish world, and to examine Turkish mythology, folk beliefs, and the continuity and transformation of the craft through a layered analysis. The key point determining the methodology of the research is that the master-apprentice lineage in the field has become obsolete. The disinclination of the last living lock masters to continue the craft has forcefully directed the study toward a digital domain. In this context, traditional field observation has been replaced by document analysis and virtual archive scanning, and a dataset has been established through the past records of the masters. Throughout the study, interview records left by the masters and web-based data were utilized as primary sources. As a result of the investigations, it has been determined that Tavşanlı locks are multi-dimensional material culture objects bearing many ancient elements ranging from the iron cult in Turkish mythology to threshold privacy, protective talismans to beliefs regarding opening one's fortune. On the technical dimension, 10 different mechanical lock types, which do not yet have a detailed classification in the literature, have been defined, and each of these lock types has been designed for a different purpose. It has been established that these lock mechanisms bear a structural connection with examples in Turkey, Azerbaijan, and the Turkestan region. Particularly, the use of locks as elements of protection, threshold, and opening-binding during life's transitional periods reveals the common beliefs of the Turkish world. The craft of lock-making, which falls under the "Traditional Craftsmanship" section of UNESCO's Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, is about to lose its status as a 'living heritage' due to the interruption of master-apprentice transmission and the reluctance of the last representatives to continue the craft. However, it is noteworthy that this tradition has been carried into the electronic cultural environment and transformed into a digital memory. With this prepared study, various solution proposals are opened to discussion towards including the lock-making craft in the Intangible Cultural Heritage inventory, taking its last representatives under protection within the scope of 'Living Human Treasures', museumifying the craft, ensuring that the masters who have adopted the Akhism tradition provide training on professional ethics, and developing projects by government institutions to protect the masters and evaluate their significance primarily for the local people and subsequently on a universal scale.

Keywords: Material Culture, Intangible Cultural Heritage, Locksmithing, Master-Apprentice Tradition, Transitional Periods.

Giriş

Türk dünyasında kullanılan maddi kültür unsurları, yalnızca fiziksel birer obje olarak kullanılmamaktadır. Bu unsurlar aynı zamanda toplumların kimliği, inançları, mitolojisi, ortak hafızanın somut birer sembolüdür. Kilit de bu sembollerden biridir. Kilitler kapıyı kapatan mekanik birer araç olmanın yanı sıra Türk kültüründe mahremiyeti, korumayı, hayatın geçiş dönemlerinde çeşitli işlevlerle kullanılan maddi kültür unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinde yer alan "Geleneksel El Sanatları" bölümüne giren kilitçilik zanaatını, Anadolu kilit geleneğinin özgün temsilcilerinden biri olan Kütahya/ Tavşanlı kilitleri özelinde incelemeye tabi tutmak; Türk dünyasının ortak bir unsuru olarak değerlendirip Türk mitolojisi, halk inanışları, zanaatın devamlılığı ve dönüşümünü katmanlı bir analiz ile incelemektir.

Geleneksel zanaatların aktarılmasını sağlayan usta-çırak geleneği günümüzde sanayileşme ve seri üretimin artması, el yapımı üretime eskisi gibi değerin verilmemesi ile zayıflamış ve kesintiye uğramıştır. Bu kesinti Tavşanlı Kilitçilik geleneğinde de mevcuttur. Çünkü bu zanaatı sürdüren son ustalar üretime aktif olarak devam etmemekte, özel sipariş üzerine Tavşanlı kilitlerini yapmaktadırlar. Kendilerinden sonra da çırak yetişmemektedir. Bu durum zanaatın fiziksel olarak aktarılmasını durma noktasına getirmiş ve kaybolmaya yüz tutmasına sebep olmaktadır. Bu durumda çalışmamız "fiziksel aktarımı duran bir zanaat, dijital mecralar ve sanal bellek aracılığıyla "yaşayan miras" vasfını korumaya devam edebilir mi?" sorusuna cevap aramaktadır.

Literatüre bakıldığında Türk kültüründe demir kültü, eşik mahremiyeti, halk mimarisi, kaybolmaya yüz tutmuş meslekler, Somut olmayan kültürel mirasın korunması bağlamında geleneksel mesleklerin incelenmesi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Lakin kilit ve kilitçilik üzerine çalışmalar oldukça sınırlıdır. Hem teknik hem mitolojik hem de inanç boyutunda bir olarak ele alınmaktan öte müstakil olarak kilit çalışmaları mevcuttur. Tavşanlı kilitleri ve Tavşanlı kilitçilik geleneğine dair müstakil bir çalışma yoktur. Usta röportajları veya geleneksel meslekler ve ahilik kapsamında kısa bir şekilde verilmektedir. Biz de bu çalışmayla hem Tavşanlı kilitlerini tanıtmak hem de katmanlı bir yapı olarak ele alıp literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktayız.

Araştırma kapsamını ve yöntemini belirleyen husus sahadaki usta- çırak silsilesinin kopmuş olmasıdır. Sahada son bir usta ve oğulları mevcuttur. Lakin bu us-

talar çalışmaya fiziksel olarak katılmak istemediklerini, kendilerine ait röportajların ve internet sitelerinin bulunduğunu; tüm bilgileri doğrudan kendilerinden almış gibi oralardan alabileceğimizi belirtmişlerdir. Bu durum neticesinde nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve sanal arşiv taramaları yöntemlerini kullanmayı zorunlu hale gelmiştir. Araştırma verileri, Tavşanlı kilit usta röportajlarından, yerel haber sitelerinden, dijital arşivlerden, makale, tez, bildiri ve kitaplardan elde edilmiştir.

Çalışmada ilk olarak kilit tanımlarına ve Türk dünyasındaki kilit terminolojisine yer verilmiştir. Kavramsal çerçeve çizildikten sonra kilitlerin sadece mekanik birer araç olmadığı, soyut anlamlarının da bulunduğu ifade edilmiştir. Kilitlerin hammaddesi ve bulunduğu yer itibarıyla nasıl birer koruyucu unsur olarak kullanıldığı; Türkiye, Azerbaycan ve Türkistan sahasındaki hayatın geçiş dönemlerinde inançlar bağlamında ve mitolojik eksende karşılaştırılarak ortak bir geleneğin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca literatüre henüz girmemiş olan 10 farklı kilit tipi teknik ve işlevsellik açısından analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde ise; bu mirasın korunması, aktarılması ve dijital belleğe dönüştürülmesine dair çözüm önerileri sunulmuştur.

Kavramsal Çerçeve: Kilit Tanımı ve Türk Dünyasında Kilit Terminolojisi

Kilit, anahtar veya düğme yardımıyla takılıp çıkarılabilen teknik bir açma kapatma aletidir (Türk Dil Kurumu [TDK], t.y.). Bu kavram tarihsel süreç içerisinde bakıldığında Türk dilinin ilk sözlüğü olan *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* kirit kelimesi ile karşılanmıştır (Atalay, 1985, s. 505).

Tietze (2016, s. 311), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde* kilidi "kilid" olarak vermiş; kelimenin kilit ve asma kilit manalarına geldiğini, Eski Türkçede de "kirit" olarak yaşadığını belirtmiştir. Eren (1999, s. 244), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü'nde* kilidi anahtar ile çalışan kapatma aracı olarak ifade etmiş ve Türk dünyası lehçelerindeki karşılıklarını ortaya koymuştur. Bu kavram Türkmen, Nogay ve Balkar sahalarında "Kilt, Kirt ve Kirit" olarak kullanılırken bu kelimeler çengel, sürme ve asma kilit olarak verilmiştir. Kazak, Karakalpak ve Kırgız sahalarında doğrudan anahtar olarak kullanılmıştır. Azerbaycan sahasında ise qıfıl ve kilid kelimeleri kapı aksamları ile bütünleşmiştir. Türkiye sahasında ise; kilit olarak kullanılmaktadır.

İnsanlık tarihi açısından bakıldığında kilit, teknik bir araç olmanın ötesinde özellikle yerleşik hayata geçiş süreciyle birlikte mülkiyet, sınır ve mahremiyet unsurlarını koruma görevini üstlenmiştir. Türk toplumlarında ise kilit, maddi kültür unsuru olarak varlık göstermektedir. Türk toplumlarının yaşam biçimlerine bağlı olarak

çeşitlilik gösteren kilitler yalnızca teknik mekanizmalar olarak değil aynı zamanda sembolik anlamlar ifade etmektedir. Kilitler, Türk halk inanışlarında somut mekânların korunmasının yanı sıra soyut düzeyde gelebilecek olumsuzluklardan muhafazayı sağlamaya yarayan unsurlardır. Türk dünyasının tamamında özellikle hayatın geçiş dönemlerinde, koruma, açma-kapama, bağlama, zorlukların kolaylaşması gibi hususlarda veya halk hekimliğinde şifa bulma pratiklerinde kilitler yer bulmuştur. Ayrıca yaşam biçimi olarak da kilitler toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Örneğin; banyo kilitleri suya dayanıklı, mahremiyete özen gösteren niteliktedir.

Türk Kültüründe Kilitlerin Soyut-Sembolik İşlevleri

Türk kültüründe kilitler, maddi kültür unsuru olarak değerlendirildiğinde kilitlerin mekanik bir araç olmanın yanı sıra hammaddesi ve bulunduğu yer itibariyle koruyuculuk vasfı kazandığı görülmektedir. Nitekim halk bilimi unsurlarını toplumsal işlevleri açısından ele alan "İşlevsel Halk Bilimi Kuramı" bu duruma ayrı bir anlam vermektedir. İşlevsel Halk Bilim Kuramı, kültür ögelerinin sadece şekline değil, toplum içindeki amacına ve gördüğü işleve bağlam kavramını esas alarak bakmaktadır (Çobanoğlu, 2024 s. 341). İşlevsellik sözlü kültür ürünlerinin yanı sıra maddi kültür unsurlarına da uygulanmaktadır (Çobanoğlu, 2024, s. 340). William R. Bascom tarafından geliştirilen bu yaklaşım; folklorun temel işlevlerini belirlemiştir. Bu işlevlerden "değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek olma" ile "toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması" işlevleri; kültür ürünlerinin bireyi ve toplumu korumaya, mahremiyeti sağlamaya ve değerleri muhafaza etmeye yönelmiştir (Çobanoğlu, 2024, s. 338-339).

Bu doğrultuda hammadde olarak bakıldığında kilidin demirin dövülerek yapılması ve bulunduğu yer itibarıyla bakıldığında kilitlerin eşiklerde yer alması bu nesnelere soyut semboller kazandırmıştır. Bu sembollerin oluşmasında demir kültünün, halk inanışlarının ve eşik mahremiyetinin rolü vardır.

Hammadde Bağlamında Kilitlerin Sembolik İşlevleri

Kilitlerin Türk dünyasındaki sembolik işlevlerini çözebilmek için, öncelikle bu maddi kültür unsurunun üretildiği malzemeye yüklenen inançsal ve mitolojik boyutları incelemek gerekmektedir. Kilitler, işlevsel olarak birer kapama aracı olmalarının yanı sıra, yapıldıkları hammadde vasıtasıyla soyut anlam dünyasında koruyucu bir kalkan misyonunu üstlenirler. Şamanlık geleneğinden, dini inançlara, mitolojik destanlara, halk hekimliği pratiklerine ve hayatın geçiş dönemi uygulamalarında bu

işleve bağlı kilitler kullanılmaktadır.

Demir Kültü

İnsanlık tarihinden günümüze demir insan yaşamı için kritik bir rolde olmuştur. Demir Çağından itibaren sanayi ve teknolojik gelişimlere değin her dönemde yerini korumuştur (Dağı ve Çelik, 2020, s. 27). Bu metal yalnız bir madde değil manevi de bir unsurdur. Gerek inanç sistemi gerek mitolojik sistem içerisinde demir maddi kültür unsurlarından biridir.

Demirin ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden ilki demirin toprak içerisinde oluşumunu tamamlamasıdır. Diğer bir görüş ise; demirin gökten geldiğine dairdir. Demirin göksel bir kökenden gelmesi onu kutsal hale getirmektedir (Ateş, 2015, s. 73). Bu köken kutsal metinlerde de kendini göstermiş ve kutsallık dini boyutta da yer bulmuştur. Tevrat'ta Hz. Adem'in oğlu Kabil'in adının "kyn" kökünden gelmesi ve bu kökün de demirci veya madende çalışan kişi anlamına gelmesi bu metalin işlenmesi ile alakalı bir ifadedir. Kabil'in tunç ve demiri işlediği ve yeryüzünde medeniyeti başlatan soy olduğu yer almaktadır (Atik Gürbüz, 2024, s. 859). Kuran-ı Kerim'de de demirin gökten geldiğine dair sure mevcuttur. Hadid yani Demir isimli surenin 25. ayetinde "Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adâleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve ölçüyü indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah'ın dinine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür" (Ateş, 2015, s. 73). Bu surede demiri indirdik ifadesinin kullanılması onun gökten indirildiğine dair en açık delillerden biridir.

Demir ile ilişkilendirilen bir diğer husus Hz. Davut peygamberin demircilerin piri oluşudur. Demiri işleme yeteneğine ve bilgisine sahiptir. Demiri eliyle işlemiş ve kazancını bu şekilde elde etmiştir (Atik Gürbüz, 2024, s. 861).

Semavî dinlerin demire atfettikleri kutsiyet, Türk mitolojisinindi, eski Türk inanç sistemlerinde, hayatın geçiş dönemi pratiklerinde ve halk hekimliği uygulamalarında da kendine yer bulmuştur.

Türklerde demir, bozkır yaşamının gereklilikleri nedeniyle gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır. Demiri ilk kez işleyip ona şekil veren Türkler olmuştur. Onlar tarım aletlerini, savaş araç gereçlerini demirden yapmış olup demir madenini bolca kullanmışlardır (Çetin, 2021, s. 216). Hunlara ait arkeolojik buluntulara göre

demirden yapılmış saban ve oraklar kullanmışlardır. Pazırık kurganında da demirden yapılan eşyalar mevcuttur. Göktürkler Demirci Ulus olarak adlandırılmış olup demir işleyip demir ticareti yaptıkları bilinmektedir. Böylelikle Türkler tarih sahnesine çıktığı andan itibaren demiri kullanmışlardır (Özcan ve Doğan, 2021, s. 869). Demirle iç içe olan Türkler kolektif hafızada da demire anlamlar yüklemiştir. Zaman içerisinde demir kutsallık kazanarak kült vasfı kazanmıştır.

Türklerde göğün direği Kutup yıldızıdır ve buna demir kazık veya demir direk denmektedir. Demir kazık Tanrı mekânı yer ile göğün birleşim noktası, bir eşiktir (Kıyak, 2010, s. 219). Demir madeninin gökle ilişkilendirilmesi ve ona kutsallık atfedilmesi onu kut sahibi bir varlık haline getirmiştir (Taş, 2024, s. 198). Bu nedenle demiri işleyen kişi yani demirci de kut sahibidir (Taş, 2024, s. 203). Demire atfedilen bu değer destan anlatılarında da kendine yer bulur. Uygur varyantlı Oğuz Kağan destanında gökten gelen ilahi özelliklere sahip bir kız demir kazığa benzetilmiştir (Taş, 2024, s. 199.) Ergenekon destanında Türkler, dağların arasında çoğalıp sıkışmışlardır. Artık yaşanılamayacak hale gelen bu yerden çıkabilmek için burada bulunan geçitteki demir madenini işletmişlerdir. En sonunda da demirci demir dağı eriterek Türk ulusunu kurtuluşa erdirmiştir (Ögel, 1993, s. 62-63). Buradaki demir dağın delinmesindeki güçlüğün zorluğunu ve demir dağı delen demircinin kut sahibi olarak halkı kurtuluşa erdirmesi ve hükümdarlık vasfına sahip olması demir kültü ile ilişkilendirilmektedir. Manas destanında Manas, sefere çıkmadan evvel mutlaka demircisini ziyaret etmekte ve demircisine en yüksek mertebe olan Tarkanlık (darkan) rütbesini layık görmektedir (Ögel, 1993, s. 69). Demirciler özel ruhlar tarafından korunmaktadır (Çetin, 2021, s. 218). Yakut Türklerine ait efsanelerde Kıtay Baksı Toyon adlı ruhun demirci ustalarını korumakla görevli olduğu görülmektedir (Güngör, 2021, s. 239). Demir madeni kimi zaman da yeraltı dünyası ile ilişkilendirilir. Erlik Han, tasvir edilirken demir unsuru kullanılmakta ve yeraltında çekiç ve örs ile demir ktü ruhlar yaratmaktadır (Atik Gürbüz, 2024, s. 865)

Türklerin demir ve demircilere verdikleri kutsal değer Türk inanç sistemlerinden bir olan Şamanizm'de de kendini göstermektedir. Nitekim Şamanlar da birer demirci sayılırlar. Yakutlara göre Şamanlar ve demirciler aynı yuvadan çıkmaktadır (Özcan, 2017, s. 268). Şaman anlatılarına göre ritüel parçalanma ve yeniden doğuş sürecini demirciler yönetmektedir (Bayat, 2006, s. 62). Demirci şamanın büyük kardeşi konumundadır. Zamanla halk hekimliği yapmış, gelecekten haber vermiş, koruyucu ruhlara sahiptir. Zanaatta soy devamlılığı vardır. Şamandan farkı ise bilgisinin mistik

bir etkene değil akıl ve zekaya dayanmasıdır (Bayat, 2006, s. 64). Şaman ve demircilerin bir diğer ortak yönü de ak ve kara olarak ikiye ayrılmalarıdır (Bayat, 2006, s. 65). Ayrıca kadın şamanlar olduğu gibi kadın demirciler de mevcuttur (Bayat, 2006, s. 69). Demir gibi sert bir maddeyi şekillendirebilme kudretine sahip olan demircinin şaman adayını da şekillendirebileceğine inanılmıştır. Bu nedenle şaman adayının erginlenme törenlerinde demircinin adayın vücudundaki etleri önce ayırıp sonra yeniden şekillendirdiği ifade edilmiştir (Bayat, 2006, s. 62). Şaman gücünü göstermek amacıyla omzuna demir zincir asmaktadır. Ayrıca elbisesinde demir nesneler barındırarak kötü ruhları kendinden uzaklaştırmaktadır. Bu durum demirin koruyucu vasfını ifade etmektedir (Çoruhlu, 2000, s. 73). Demirin koruyuculuk vasfı Şaman ritüelleri ile sınırlı kalmamış, hayatın geçiş dönemlerinde uygulanan pratiklerde ve halk hekimliğinde sağaltma uygulamalarında da görülmüştür.

Hayatın geçiş dönemlerinden ilki doğumdur. Doğum pratiklerinde demirin kullanımı albasmasına karşı korunma önlemi, bebeğin düşmemesi için önlem, cin veya kötü ruhlara karşı önlem biçimindedir. Örneğin Sivas ve çevresinde çok çocuk düşüren kadınların bellerine bir ip bağlanır ve ipin ucuna hoca tarafından okunmuş bir kilit bağlanır, kilit doğum zamanı açılır (Örnek, 1966, s. 65). Kilit demirdendir ve demirin koruyuculuğu kilide atfedilmiştir. Anadolu'da doğumun kolay geçmesi için kilitli kapılar açılmaktadır (Küçük Tursun, 2022, s. 63). Balıkesir'de lohusa kadının oda kapısına demir anahtar bağlanmaktadır. Bu durum onu al karısından korumaktadır (Küçük Tursun, 2022, s. 65). Kazak Türkleri lohusa kadını kötü ruhlardan korumak için ellerine aldıkları demir parçalarla "Demirci geldi" diye bağırarak albastıyı korkutacaklarına inanmışlardır (Ateş, 2015, s. 79). Yeni doğum yapan kadınların aynı mekanda karşılaşması durumunda kırklara karışmaması için iki kadına da demir parçası verilmektedir. Ayrıca çocuğun göbeği düşünce nazardan korunması amacıyla leğene demir para parçası atılmaktadır (Dağı ve Çelik, 2020, s. 28). Kırklı kadın evden çıkmak zorunda kalırsa kırklara karışmamak için evden çıkarken yanına mutlaka demir parçası almaktadır (Balaban, 2006, s. 80). Afyonkarahisar'da lohusa kadının ve bebeğinin yastığının altına demir parçası koyulmaktadır (Taş, 2024, s. 202). Kütahya'da bulunan göçmenlerde lohusa kadının şalvarına veya bebeğin kundağına kırk gün boyunca bir demir parçası bağlanmaktadır (İmren, 2009, s. 19). Bu örnekler demirin koruyuculuğunu açıkça ifade etmektedir.

Hayatın geçiş dönemlerinden bir diğeri ise evliliktir. Evlilikte demir unsurların kullanılması, kısmet açma uygulaması, evliliğin korunması biçimindedir. Erzurum'da

evlilik öncesinde kızın evliliğe uygun olup olmadığını anlamak için kızın parmağı kapı kilidinden geçirilir. Eğer kilitten geçerse kız evlilik için uygundur (Küçük Tursun, 2022, s. 69). Balıkesir'de evlilik sırasında yengeler damattan para almadan gelini vermezler. O esnada kapılar kilitler, demir süngüler çekilir. Aynı durum Muğla'da da mevcuttur. Gelinin odası kilitlenir ve damadın para vermesi durumunda içeri girmesine izin verilmektedir (Küçük Tursun, 2022, s. 70-71). Bu uygulamaların temelinde maddi olarak bedel ödeyerek yeni bir dönemin başlangıcını sağlayabilmektir. Kocaeli'nde gelinin evinin önüne kilit asılmaktadır (Küçük Tursun, 2022, s. 70). Samsun ve çevresinde gelin alayı geçerken suya demir para atılarak uğursuzluklardan korunmaya çalışılmıştır (Kalafat, 2010, s. 305-306). Ayrıca kısmet açma uygulamaları da yapılmaktadır. Kısmet açmak için kilit açma uygulamaları yapılmaktadır. Kilit açmak nasibi kapalı kişilerin kısmetlerini açmak için yapılan uygulamalardan biridir (Kalafat, 2001, s. 590). Gaziantep'te evlilik yaşı gelip evlenemeyen kızlar için cuma namazından çıkan ilk kişiye kilitli olan kilit açtırılmaktadır. Afyon'da da cuma selasında bir kilit kırk defa açılarak kısmetin açılması amaçlanmıştır (Kalafat, 2001, s. 591). Evlilik ritüellerinde demir ve kilit unsurların kullanılması evliliği koruyarak koruyuculuk vasfını ortaya koymuştur.

Diğer bir geçiş dönemi ise ölümdür. Ölüm ritüellerinde de doğum ve evlilikteki gibi demir unsurlar kullanılmaktadır. Demir unsurların kullanılması ölüm sonrasında ruhlardan ve şeytandan korunma, ölümden korunma, ölen kişiye yardım etmesi amacıyla kullanılmaktadır. Karaçay, Balkar ve Kafkas Türklerinde bir kişi öldüğünde anneler çocuklarına demir bir unsur ısırtmak suretiyle ömürlerinin uzun olmasını amaçlamışlardır. Ölen kişinin öbür dünyada azap çekmemesi için tabutuna demir unsurlar koyulmaktadır (Dağı ve Çelik, 2020, s. 28). Kütahya'da yaşayan Balkan göçmenlerinde ölen kişinin karnı şişmemesi için karnına demir unsur yerleştirilmektedir (İmren, 2009, s. 51). Eski Türk kültüründe kahraman öldüğü zaman ok, yay, kılıç ve kalkanıyla gömülmektedir (Dağı ve Çelik, 2020, s. 28). Böylelikle demir unsurlar koruyucu özelliğiyle ölüm pratikleri içerisinde yer almışlardır.

Demir halk hekimliğinde ocakçılar tarafından temas ve psişik nitelikleriyle kullanılmaktadır (Ateş, 2015, s. 79) Birçok hastalığın tedavisinde demir unsur kullanılmaktadır. Kütahya'da bulunan Mankafa ocağına başvuran yüzünde gözünde şişlik ve baş ağrısı şikâyeti olan hastaya ocaklı demir tavayı ısıtarak tedavi uygulamaktadır. Tedavi sonunda tavanın içine su dökülür ve problem yaşanılan bu bölgeye su uygulanmaktadır (Baysan, 2014, s. 80). Manisa'da dalak hastalığı yaşayan bir hasta Dalak

kesen ocağa gitmektedir. Bu ocakta ocaklı demir bir balta alarak hastanın karnına indiriyormuş gibi yapar ve hasta korkarak dalağı kesilerek tedavi olmaktadır (Gümüş, 2019, s. 31-32). Manisa'da bir diğer uygulama nazar çıkartmak için kurşun dökmektir. Hastaya kurşun dökülür ve suyu yalatılır. Fazla su ise kedi köpeğe dökülür. Hayvan silkelenince nazarın çıkması amaçlanmaktadır (Gümüş, 2019, s. 36). Sivas'ta da nazar değen bir kişinin nazardan kurtulması için nefesi keskin birinin eline bıçak verilerek okutulur. Okuma esnasında bıçak hastanın vücudunda gezdirilir. "Gözü değenin gözü çıksın" denerek bıçak ateş ile temizlenerek nazardan kurtulunur (Gümüş, 2019, s. 37). Bu uygulamaların dışında konuşamayan veya zor konuşan çocuklar için kilit açma uygulamaları yapılmaktadır. Konuşamayan çocukların cuma günü ağızlarına anahtar konması ve konuşmaları için ağızlarında kilit çevirmeleri bu uygulamalardır (Örnek, 1966, s. 69-70).

Demir ve Kilit unsurlar halk inanışlarında genellikle olumlu olarak kullanılmışlardır. Lakin bazı durumlarda tehlikeleri engellemek, düşmanı bağlamak, olumsuz durumlardan kurtulmak veya büyüsel bağlama uygulamalarında da demir unsurlar ve kilit kullanılmıştır. Sivas ve çevresinde büyü ile bağlanan kişileri çözmek için evdeki kilitli olan her şey açılmaktadır. Bağlayan kimse bulunup bağladığı kilit açtırılmalıdır. Ancak bu şekilde bağlı kişi kurtuluşa ermektedir (Örnek, 1966, s. 84-85). Mersin'de gelin evlenirken erkek kardeşi gelinliğine kırmızı kuşak bağlar ve bağlama üç defa gerçekleşmektedir. Gelin kuşağı üç çocuk sahibi olana kadar saklamaktadır (Kalafat, 2001, s. 591). Bağlama uygulamalarından bir diğer kurt ağzı bağlama geleneğidir. Sürüsünü kaybeden bir hayvanın kurtlara av olmaması için yapılan bir pratiktir. Bir kilit alınarak hocaya dua okutulur ve kilit kapatılır. Hayvan bulununca da muhakkak kilit geri açılmalıdır (Örnek, 1966, s. 125).

Sonuç olarak; demir kültü ve buna bağlı demir unsurlar ile kilit, halk kültüründe, inanışlarında ve pratiklerinde sadece fiziki nesneler olmanın ötesine geçerek insanın doğumundan ölümüne kadar olan tüm geçiş evrelerinde, hastalıkların sağaltılmasında ve tehlikelerin engellenmesinde koruyucu, bağlayıcı ve kurtarıcı kutsal birer sembolik maddi kültür unsuru olmuşlardır.

Bulundukları Yer İtibariyle Kilitlerin Sembolik İşlevleri

Kilitler insanların yaşamlarını sürdürdükleri yer ile dış dünyaya birbirinden ayırmaya yarayan maddi kültür unsurlarıdır. Bu ayırma yalnız fiziki olarak değil aynı zamanda sembolik çizgilerle de olmaktadır. Kilitler bu sembolik çizgilerin üzerinde kapı ve aksamları ile bulunmaktadır. Bu sınırlarda koruyucu unsur olarak insanı koru-

maktadır. Koruyuculuk vasfını harekete geçirmek için demir ve kilit unsurlarla ilgili bu sınırlarda çeşitli pratikler yapılmaktadır. Özellikle hayatın geçiş dönemlerinde bu sınırlarda yer alan kilitlere başvurulmuştur.

Eşik Mahremiyeti

Bulundukları yer itibariyle kilitlerin sembolik işlevlerine bakıldığında kilitlerin koruyuculuk vasfını elde etmesini sağlayan unsurlardan birinin kapı ve eşik mahremiyeti olduğu görülmektedir. Somut birer nesne olan kilitler eşik mahremiyeti sayesinde soyut anlamlar elde ederek maddi kültür unsuru haline gelmektedir.

Eşik, sahip olunan mekân ile ilk temasın kurulduğu sınırdır. Bu sınır iki dünyayı, farklılıkları veya zıtlığı ifade etmektedir. Ayrıca Tanrı'nın kutsallığının görüldüğü ve Tanrı ile ilişkili varlıkların burada yer aldığı düşünülerek kutsal kabul edilmiştir (Boz, 2023, s. 158). Eşikler aynı zamanda hayatın da aşamalarıdır. Hayatta karşılaşılan eşikler bireye yeni kimlikler kazandırır ve bireyin toplum içindeki rollerinde değişikliklere sebebiyet vermektedir. Evlenmeden önceki bekar kimliği evlenme eşiğine gelince eş karı/ koca kimliğine dönüşmektedir (Gökçen, 2019, s. 132)

Eşik mahremiyeti Türk kültüründe de kutsal kabul edilmektedir. Ziya Gökalp, eşiğin Eski Türklerde kutsal olduğunu ifade etmiştir (Küçük Tursun, 2022, s. 41). Türklerin göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçmesi ile eşikler aileyi, bağımsızlığı koruyan fiziki birer unsur olmanın yanı sıra manevi olarak da koruyucu görev görmüşlerdir. Eşiklerde bulunan kilitler de bu koruyuculuğu destekleyen maddi kültür unsurlarıdır. Böylelikle eşiklere verilen kutsiyet kilitlere de sirayet ederek onları da kutsal birer nesne haline dönüştürmüştür. Bu dönüşümde etkili unsurlardan biri de bu kilitlerin ve eşiğin bulunduğu noktalarda yer alan eşik koruyucuları/ iyeleridir.

Kapı ve eşikler tüm mitolojilerde sınır konumundadırlar ve çeşitli koruyuculara sahiptirler. Eşikte bulunan koruyucular kötü niyetlerden, şeytani unsurlardan ve hastalık getiren ruhlardan mekânın sahibini korumaktadır (Küçük Tursun, 2022, s. 48). Ziya Gökalp, evin bir perisinin olduğunu ve bu perinin koruyuculuk vasfının evlerin eşiklerinden başladığını ifade etmiştir (Küçük Tursun, 2022, s. 41). Azerbaycan'da eşikte duran görülmeyen "Kara Çuha" adında bir evliyanın varlığına inanılmaktadır. Bu eşik iyesi olan evliya evin içine hiçbir kötülüğün girmesine izin vermemektedir. Eve girilirken bu iyeye mutlaka selam verilmelidir. Türkistan'da da "Ergene İyesi" adında koruyucu bir iye bulunmaktadır. Bu iye eşik anlamlarını taşımaktadır (Boz, 2023, s. 158). Eşiklerde yer alan bu unsurlar için eşiklerde bazı pratikler ya-

pılmakta, kurbanlar sunulmakta, adaklar adanmaktadır (Küçük Tursun, 2022, s. 48). Eşik aşıldığı zaman yeni bir dünyaya adım atılmaktadır. Eşiğe koruyucu unsurların gömülmesi, asılması, tılsımlı sözlerin kullanılması, kurbanlar sunulması eşikte yapılan geçiş pratiklerindendir (Ayaz ve Aydın, 2025, s. 468). Bu pratikler kilitlere de koruyucu işlevler kazandırmıştır.

Eski Türk inanç sistemi olan Şamanizm'de şaman adayının şaman statüsüne geçebilmesi için çeşitli merhalelerden yani eşiklerden geçmesi gerekmektedir. Bu eşikler sonucunda Şaman statüsünü elde edebilmektedir (Bayat, 2006, s. 32). Bu durum Alevi- Bektaşi geleneğinde de kendini göstermiştir. "Dört Kapı Kırk Makam" öğretisi ile müridin çıktığı manevi yolculuğun kapılardan yani eşiklerden geçerek olacağı anlayışı mevcuttur. Bu nedenle onlar özellikle kutsal kabul ettikleri mekanların eşiklerine basmaz ve bu eşiklerden geçerken kapıyı öperek içeri girmektedirler. Onlara göre eşik zahir ile batın arasındaki sınır çizgisidir (Ayaz ve Aydın, 2025, s. 473).

Eşik, yeni bir başlangıçtır. Bu nedenle hayatın geçiş dönemlerinde yeni bir başlangıç yaşanırken eşikte bazı pratikler yapılmaktadır. Eşikle ilgili çeşitli inanışlar vardır. Bunların ilki eşiğe oturulmaz ve basılmaz inancıdır. Eğer yabancı bir adam eşiğe basarsa çarpılır. Bu durum hırsızlar için de geçerlidir (Küçük Tursun, 2022, s. 41). Böylelikle tehlikelerden koruduğu inancı açıkça kendini göstermektedir. Bu durum hayatın geçiş dönemlerinde de kendini göstermektedir.

Nitekim doğum bebeğin anne karnından dünyaya gelişiyle başlar. Bu başlangıç bir eşiktir (Küçük Tursun, 2022, s. 60). Anne artık yeni bir kimlik kazanır, bebek de yeni bir dünyaya gözlerini açmaktadır. Yenidoğan bebeğin göbek bağı düştüğü zaman eşiğe gömülür, bu pratik bebeğin aileye kabulüdür (Küçük Tursun, 2022, s. 59). Artık o da bu evin sahiplerinden biridir. Eşikle ilgili yapılan pratikler genellikle alkarasından korunma, doğumun kolay olması veya çocuğun düşmemesi amacıyla yapılmaktadır. Temelinde anne ve bebeğin korunması vardır.

Çocuk sahibi olmayan veya çocuğunu kaybeden bir kadının çocuklu bir evin eşiğine basması uygun görülmemektedir. Doğum sırasında doğumun kolay geçmesi için evdeki kapı kilitleri açılmaktadır (Ayaz ve Aydın, 2025, s. 471). Boşnak kültüründe de bu pratik uygulanmaktadır. Azerbaycan'da da bu durumun benzeri olarak zor doğumlarda kapalı kapılar açılmaktadır (Küçük Tursun, 2022, s. 63). Karaçaylarda doğumun rahat geçmesi için kadın eşikten atlatılmaktadır (Küçük Tursun, 2022, s. 62).

Doğum içerisinde bir diğer eşik anne ve bebeğin kırk günlük süreci tamamlamasıdır. Çünkü lohusa anne ve yenidoğan bu dönemde savunmasızdır (Küçük Tursun, 2022, s. 63). Alkarası bu dönemde musallat olur. Nazar ve kötü ruhlara karşı tamamen savunmasız kalırlar. Bu nedenle koruyucu pratikler yapılmaktadır. Balıkesir'de lohusa olan eve herkes giremez. Kapıya demir bir unsur asılarak gelen kişiden haberdar olunmaktadır (Küçük Tursun, 2022, s. 63). Altaylılar lohusayı evde yalnız bırakacakları zaman evin eşiğine demir balta koymaktadırlar (Küçük Tursun, 2022, s. 64). Balıkesir'de doğum yapılan oda kapısına anahtar bağlanmaktadır (Küçük Tursun, 2022, s. 65). Tekirdağ'da lohusanın odasının kapısına demir nal asılmaktadır (Ayaz ve Aydın, 2025, s. 472). Bu koruma uygulamaları hayatın geçiş dönemlerinden bir diğeri olan evlilikte de kullanılmıştır. Evlilikle yeni bir döneme giren birey artık bekar kimliğinden evli kimliğine geçiş sağlamış, eşiği aşmıştır (Gökçen, 2019, s. 132). Evlilik düzeninin birliğini korumak, hayırlı bir evlilik kurabilmek için birtakım koruma pratikleri yapılmaktadır.

Şorlarda kız istenmeye gelindiğinde kız eğer verilmeyecek bile olsa dünürler eşikte bekleyerek sadakatlerini göstermektedirler (Küçük Tursun, 2022, s. 68). Balıkesir'de gelin yeni evine adım atarken eşiğe basmaz, eşiğe basmanın günah olduğu ve eğer basarsa şeytanın çarpacağına inanılmaktadır. Ayrıca baba evinden kendi evine geçerken yanında demir çivi, kaşık gibi unsurları getirerek yeni evinde kalıcılık sağlamaya çalışmaktadır (Küçük Tursun, 2022, s. 69-70). Muğla'da gelin alınmaya gelindiğinde gelinin odasının kapısı kilitlenir damat kapı eşiğini aşıp gelini alabilmek için maddi bir karşılık vermelidir. Bir bedel karşılığında gelini almaktadır (Küçük Tursun, 2022, s. 71). Benzer bir uygulama Türkmenistan'da da yapılmaktadır. Gelin çıkarken kapı tutulur ancak para karşılığında kapı açılmaktadır. Bu ödenen bedel damadın yabancılıktan çıkışını ifade eder (Küçük Tursun, 2022, s. 71). Doğum ve evlilikte aşılan eşikler ölümde de aşılmaktadır. Bu nedenle ölümde de bazı koruma pratikleri yapılmaktadır.

Ölüm bu dünya ile öteki dünya arasında eşiktir (Küçük Tursun, 2022, s. 83). Ölüm sonrasında ölen kişinin mekânı artık mezardır (Küçük Tursun, 2022, s. 82). Ölen kişi kapının önünde helalleştirilir. Helalleşme yeri olarak kapının önünün tercih edilmesi iki dünya arası geçişi simgelemektedir (Küçük Tursun, 2022, s. 81). Türkmenistan'da ölen kişinin ruhunun evi kolay terk edebilmesi için kapılar açık bırakılmaktadır. Bu uygulama Anadolu'da da mevcuttur (Küçük Tursun, 2022, s. 82). Altaylarda ölen kişinin evini kötü ruhlardan korumak için kapıya tüfek, balta ve testere gibi de-

mir malzemeler koymaktadırlar (Küçük Tursun, 2022, s. 83).

Sonuç olarak hayatın geçiş dönemlerinde kapı ve eşiklerin üzerlerinde bulunan koruyucu demir nesneler çeşitli pratiklerle koruyucu bir kalkan formuna dönüşmüştür. Bu durum üzerinde bulunan kilitleri de sadece mekanik bir araç olmaktan çıkarıp soyut anlamlar kazandırmış, maddi kültür unsuru haline getirmiştir.

Somuttan Soyuta Türk Kültüründe Kilit Sembolizmi: Tavşanlı Örneği Üzerinden Tipolojik ve Mitolojik Bir İnceleme

Geleneksel el sanatları ve zanaatları, kültürel unsurlarını, tarihini ve kültürel kimliğini belirlemektedir. Türk kültüründe kilit ve kilitçilik zanaatı da maddi kültür unsurlarından biridir. Günümüzde özellikle sanayileşmenin artması ile birçok geleneksel meslek unutulmaya veya kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu mesleklerin unutulması toplumun da kültürel kodlarının unutulmasına yol açmaktadır (Oran ve Oran, 2019, s. 565). Kaybolmaya yüz tutmuş mesleklerden biri de kilitçiliktir.

UNESCO tarafından kabul edilen ve 2003 yılında Türkiye'nin de taraf olduğu Somut Olmayan Kültürel Mirasın (SOKÜM) Korunması Sözleşmesi, bir topluluğun, grubun veya bireyin kültürel mirası unsuru olarak uyguladıkları pratikler, anlatımlar, beceriler, temsiller, bilgiler ve bu hususlara bağlı olarak üretilen kültürel objeler anlamına gelmektedir. Bu miras kuşaktan kuşağa aktarılarak sürdürülebilir hale gelmektedir (UNESCO, 2003). Bu sözleşme koruma alanlarını beş başlık altında sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmaya dahil olan alanlardan biri de geleneksel el sanatlarıdır (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, t.y.). Bu doğrultuda koruma altına alınması gereken kilitçilik zanaatı; Türk kültüründe sadece mekanik bir araç olmanın yanı sıra eşik mahremiyeti, koruyuculuk vasfı ile kutsallık kazanması, mitolojilerde ve inanç boyutunda toplumlarda kullanılması onun sembolizm bağlamında da değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu kültürel arka plan toplumu şekillendirmiş, kültürel kimlik meydana getirmiştir. Somuttan soyuta uzanan bu kültürel birikimin yaşayan en özgün örneklerinden biri ise Tavşanlı kilitleridir. Bu kilitler son ustası sayesinde yaşatılmaya çalışılsa da kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu nedenle acilen koruma altına alınmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Tavşanlının Genel Yapısı

Türkiye Cumhuriyeti'nin batısında, Kütahya iline bağlı bir ilçe olan Tavşanlı; Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde yer almaktadır. 39° 31.8' Kuzey enlemlerinde ve 29° 28.8' Doğu boylamlarında bulunan ilçenin yüzölçümü 1.804 km^{2}'dir.

Tavşanlı'nın yerleşim tarihi günümüzden 8000 yıl öncesine Geç Neolitik Döneme dayanmaktadır. Anadolu Selçuklu döneminde Türk varlığı resmi olarak kabul edilmiş ve Germiyanoğulları döneminde Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun'un Osmanlı şehzadesi Yıldırım Bayezid'le evlenmesi ile Osmanlı Devleti'ne çeyiz olarak verilmiştir. Kurtuluş Savaşı döneminde de Kütahya- Eskişehir savaşlarından Büyük Taarruza kadar stratejik bir konumda olmuştur. Bor, linyit yatakları ve leblebisi ile adını duyuran ilçe şifalı su turizmi, yöresel kıyafetler, konaklar, türbeler, camiler, höyük kazıları ile köklü tarihe ve folklorik özelliklere sahiptir (Tavşanlı Kaymakamlığı, 2025).

Bu tarihsel süreç ve sosyal yapı ilçede güçlü bir Ahilik teşkilatının doğmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda ilçede; hammaddeye ve usta işçiliğine dayanan tabaklık (dericilik), leblebicilik, bakırcılık, nalbantlık, geleneksel dokumacılık, marangozluk ve eyercilik/saraçlık gibi geleneksel zanaat kolları gelişmiştir. Bu köklü zanaat dalları ve Ahilik ahlakıyla yetişen ustalar, Tavşanlı'nın ekonomik canlılığını korumuş ve usta-çırak silsilesiyle aktarılan zengin bir esnaf folkloru meydana getirmiştir.

Bu doğrultuda Ahilik geleneği içinde varlık gösteren mesleklerden biri de kilitçiliktir. Kendilerine ait olan kilit mekanizmaları üreterek usta-çırak silsilesi ile kilitçilik geleneğini meydana getirmişlerdir.

Tavşanlı Kilitçiliğinin Tarihçesi ve Önemi

Tavşanlı'da kilitçilik zanaatının ortaya çıkış tarihi sanal arşivlerde yer alan usta röportajlarından elde edilen bilgilere göre Rusya'dan gelen ve yörede "Dönme Yusuf" olarak bilinen bir usta ile başladığı tespit edilmiştir. Bu usta kendi çıraklarını yetiştirerek burada kilitçilik geleneğini başlatmıştır (Dinçel, 2025). Tavşanlı kilitlerinin ortaya çıkması ise bir hikâyeye bağlanmaktadır. Bu hikâyeye göre; Zamanında kilit ustasına bir vatandaş gelerek oğlunun ambardan buğdaylarını götürdüğünden yakınmış ve bu durumu engelleyecek bir kilit yapmasını talep etmiştir. Buna karşılık usta bir kuzu karşılığında istediği nitelikte bir kilidi yapabileceğini belirtmiştir. Sonuç olarak açılması imkansız olan Tavşanlı kilitleri üretilmiş, vatandaşın derdine de çare bulunmuştur. Tavşanlı kilitlerinin önemi ve diğer kilitlerden farkı yüzde yüz el yapımı ve dövme tekniği ile yapılması ve şifresini bilmeyen hiç kimse tarafından açılmamasıdır. Günümüzde bu geleneği yaşatan bir aile mevcuttur. Bu aile ahilik kültürü ile yetişmiş olup dört kuşaktır usta çırak silsilesi ile bu geleneği sürdürmüştür. Bu aile Mahir Sayın ve oğullarıdır (Kavasoğlu, 2019). Mahir Sayın bu mesleği 1965-1970 yıllarında babasından öğrenmiştir. Babası başta kara demirciyken daha sonraları kilit-

çilik mesleğine başlamıştır (Dinçel, 2025). Babasına da meslek dedesinden kalmıştır. Günümüzde ise oğulları mesleği devam ettirmekte, kilitçiliği sipariş üzerine yapmakta daha çok anahtarcılık da yapmaktadırlar (Kavasoğlu, 2019).

Tavşanlı Kilitlerinin Tipolojik-Fiziksel Özellikleri

Tavşanlı kilitleri, sıcak demirden dövülen yüzde yüz el yapımı olan ve açılması imkânsız şifreli mekanizmalara sahip olan kilitlerdir. Her kilit bir amaca hizmet etmektedir ve bu hizmete uygun mekanizmaları mevcuttur. Kilitler ilk olarak varillerden saç yapılarak, hammaddenin bile ustalar tarafında yapılması ile oluşturulmaya başlanmıştır. Daha sonra hammadde alınarak üretim devam etmiştir. Kilitler ortalama 30 parçadan meydana gelmektedir. Kırılması, bükülmesi, bozulması çok zordur yani günümüz kilitlerine göre de dayanıklıdır. 2 metrelik sacın işlenmesiyle oluşmaktadır (Kavasoğlu, 2019).

Kilitlerin temel malzemesi demirdir. 20'ye 5 silme demir ve çelik saçtan yay ocaktan körükten çıkmaktadır. Daha sonra işlenerek bir gün içinde üretime çıkarılmaktadır. Kilidin genel parçaları köprü, karşılık, alt ve orta sürgü, anahtar, şırk, yay, kelebek ve perçindir. Kilitler üretildikten sonra ince numaralı motor yağı ile yağlanmaktadır. Kilitleri kapıya montajlamak için vida yerleri mevcuttur. Böylelikle kolaylıkla takılabilmektedir (Dinçel, 2025).

Kilitlerin üzerinde bazı süsler veya semboller bulunmaktadır. Bu ustanın bir nevi imzasıdır. Her ustanın süsü farklıdır (Kavasoğlu, 2019). Bu süsler keski ile yapılmaktadır (Dinçel, 2025).

Tasnif edilebilen 10 kilit tipi mevcuttur. Bunlar; Osmanlı kilidi, Türkiyem kilidi, kapı kilitleri, avlu kilitleri, ambar kilitleri, dolap kilitleri, tuvalet kilitleri, banyo kilitleri, düz kilit, kollu kilittir. Bu kilitler kullanıldıkları yerin ihtiyacına göre şekillenmiştir. Örneğin banyo ve tuvalet kilitleri mahremiyete önem verilecek şekilde düzenlenmiştir. Osmanlı kilidi büyük tasarlanmış, Osmanlı'nın ihtişamını yansıtmıştır. Türkiyem kilidi Mahir Sayın'ın oğulları tarafından babalarının hayali olarak 2016 yılında tasarlanmış olup Ayyıldız ve Türkiye motiflerini içermektedir (Kavasoğlu, 2019). Türkiyem kilidi üzerinde tasarlanan objelerle toplum üzerinde milli kimlik unsurlarına verilen değerin somut örneklerindendir.

Tavşanlı Kilitlerinin Türk Dünyası Kilit Geleneği ile Karşılaştırılması

Tavşanlı kilitleri üzerinden Türk dünyası kilitlerine bakıldığında ilk olarak kilitlerin ardındaki soyut anlamlarla karşılaşılmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere de-

mir kültü, eşik mahremiyeti ve koruyuculuk vasfı Türk dünyasının ortak mirasında yaşamaktadır. O nedenle Anadolu'da veya Tavşanlı kilitlerinde uygulanan pratikler veya benzer uygulamalar Türk dünyasının tamamında mevcuttur. Ergenekon Destanı ile sembol haline gelen kurtuluş anlatısından, alkarasından korunmak için demir unsurların kullanılmasına kadar pek çok inanış bu ortak hafızanın ürünüdür.

Tipolojik olarak bakıldığında ise genellikle benzer bir mekanizma olduğu görülmektedir. Demir malzemeden yapılan kilitler; sürgülü ve asma mekanizmalara sahiptir. Temelinde ise koruyuculuk işlevi yer almaktadır Örneğin Azerbaycan'da yer alan Şeki Han Sarayı'nda yer alan kilitler asma ve sürgülü bir mekanizması olan demir kilitlerdir. Gence kapıları ve Ordubad, Şuşa, Şeki, Gazah şehirleri metal kapı aksesuarları üretip kullanmakta ünlüdürler (Əfendi, 2007, s. 234). Nahçıvan'da eski kapı tokmaklarının bazıları ince bazıları kalın ses çıkartmaktadırlar. Bunun nedeni bir kadın kapıyı vurduğunda ince erkek vurduğunda kalın çıkmasını sağlayarak evin mahremiyeti korunmuştur (Bünyadov, 2007, s. 43). Bu uygulamanın benzeri Osmanlı'da da yapılmaktadır. İçerişehir kapılarında da sürgülü kilitler kullanılmaktadır. Özbekistan'da Buhara'da yer alan Ark Kalesinde sandık kapılarını kilitlemek için asma kilitler kullanılmaktadır. Bu kilit sistemi kalenin karargâh olarak kullanılması nedeniyle koruma amacıyla kullanılmış olup müze envanterinde korunmaktadır (Lonely Planet, t.y.). Kazakistan'da Hoca Ahmed Yesevi Türbesi'nde yer alan kapılarda Ahmed Yesevi'nin hikmetleri, tasavvuf anlayışı kapı ve aksamlarına yansımıştır (Kuru, 2021, s. 1305-1306). Böylelikle kilitler, somut birer unsuru olmaktan çıkıp Türk dünyasının ortak maddi kültür unsurları olmuşlardır.

Tavşanlı Kilitlerinin Günümüzdeki Durumu

Tarihsel süreç içerisinde Tavşanlı'da iktisadi ve kültürel zanaat kolu olan kilitçilik, günümüzde teknolojinin gelişmesi, bireyin ihtiyaçlarında değişikliğe gitmesi, üretim süreçlerinde yaşanan değişiklik etkisiyle kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel meslekler arasına katılmıştır (Arslan vd., 2017, s. 214). Ayrıca Tavşanlı kilitlerini yapacak son ustanın ardından çırak yetişmemesi, işin zor oluşu, kilitlerin elde dövülmesi nedeniyle güç istemesi bu mesleği yok olma tehlikesi ile baş başa bırakmıştır.

Mahir Sayın'a göre bu meslek artık ölü bir meslek durumuna gelmiştir. Kendinden ve oğullarından sonra tamamen biteceğini çünkü çırak yetişmediğini belirtmiştir. Bir çırağın üç dört senede ancak yetişebileceğini lakin zaten kendine gelen çırakların da yaşlarının en küçük 18 oluşuna bağlı olarak verilen işlerin kendilerine ağır gelerek çabuk pes ettiklerine değinmiştir. Ayrıca eskiden haftada beş altı kilit

üretilebilirken şimdi senede sekiz kilit ancak yapmakta olduklarını bu durumun gelir olarak da zorlayıcı olduğunu belirtmiştir (Dinçel, 2025; Kavasoğlu, 2019).

Tavşanlı kilitleri günümüzde eski konaklar, eskiya ilgi duyan kişiler tarafından kullanılmaktadır (Ekspres, 2023). Ayrıca Bursa-Cumalıkızık, İzmir, Kıbrıs, Almanya gibi Tavşanlı dışı yerlere de kilitler gönderilmiştir (Kavasoğlu, 2019). Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde yer alan kapılarda da Tavşanlı kilitleri kullanılmaktadır (Dinçel, 2025).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Tavşanlı Kilitleri; mekanik birer güvenlik aracı olmanın yanı sıra hammadde boyutu, taşıdığı koruyuculuk vasıfları ve toplumsal işlevleri bağlamında incelenmiştir. Çalışmanın sahası olarak Kütahya'nın Tavşanlı ilçesi seçilmiştir. Bunun nedeni ise; Tavşanlı'nın köklü tarihi, zengin kültürü, güçlü Ahilik geleneği ve tabaklıktan leblebiciliğe, bakırcılıktan demirciliğe, demircilikten ise kilitçiliğe uzanan zengin zanaat yapısıyla canlı bir esnaf yapısına sahip olmasıdır.

Çalışmanın genelinde Tavşanlı kilitlerinin somut birer nesne olmaktan çıkıp soyut bir dünyada da var olduğu ortaya konmuştur. Kilitlerin tarihsel kökeni, mitolojik ve inanç boyutları incelenmiş; yapılan pratiklerin örnekleri üzerinden Türk dünyası ile ortak bir maddi kültür unsuru olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kilitlerin yapımında kullanılan demirin ve bulunduğu yer olan eşiğin mahremiyeti üzerinden üstlendiği koruma işlevi vurgulanmış; literatürde daha önce yer almayan 10 farklı kilit tipi incelenmiştir. Araştırmada kaynak kişi olarak Mahir Sayın ve ailesinin tercih edilme nedeni; Sayın ailesinin Ahilik kültürü içerisinde dört kuşaktır bu mesleği yapmalarıdır. Ayrıca bu mesleği icra eden son ustalardır.

Sahada ustaların mevcut fiziki şartlarının mülakat için uygun olmadığı gerekçesi ile dijital kaynaklara ve usta röportajlarına yönlendirmesiyle dijital arşivler taranarak literatürdeki boşluklar doldurulmuştur.

Günümüzdeki teknolojik gelişmeler ve üretimdeki değişimler nedeniyle bu kültürün kaybolmaması, bağın yitirilmemesi için Tavşanlı kilitlerinin Somut Olmayan Kültürel Mirasın Envanteri'ne alınması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bazı öneriler sunulmuştur.

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması bünyesinde bulunan "Yaşayan İnsan Hazinesi" politikası ile Tavşanlı kilitlerinin ve son ustaların unutulmaması adına hak ettikleri şekilde değerlendirilmeleri ve bu kapsama alınmaları gerekmektedir.

Gelenek dijital arşive aktarılmalı, sanal müzeler kurulmalı, zanaat dijital bir dönüşüme tabi tutulmalıdır. Böylelikle dijital usta herkesi çırak olarak yetiştirebilecektir. Yani usta fiziksel olarak var olmasa bile zanaatın incelikleri öğrenilebilecek, gelenek sürdürülebilir hale gelecektir.

Diğer taraftan, başta devlet kurumları, üniversiteler ve meslek liseleri olmak üzere bu ustalara gereken değer verilmeli; özellikle teknik bölümlere bu ustalar davet edilerek meslek etiği başta olmak üzere geleneği kuşaklara aktarılması sağlanmalıdır. Bu şekilde "Yaşayarak Öğrenme" politikalarına da adım atmış olunacak ve daha kalıcı bir öğrenme sağlanacaktır.

Son olarak, seri üretimin etkisiyle asıl güvenlik işlevini yitiren bu kilitlerin, işlevsel bir dönüşüme uğratılarak farklı somut objelere veya tasarım ürünlerine dönüştürülüp sergilenmelidir. Bu şekilde hem estetik hem de teknolojik ihtiyaçlara hizmet edecektir. Böylelikle kaybolmaya yüz tutmuş bir meslek olmaktan çıkıp yaşayan kültürel mirasa dönüştürülecektir.

Kaynakça

Arslan, F., Çağlar, İ. M., & Gürbıyık, C. (2017). Kültürel miras kapsamında kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel meslekler: Türkiye örneği. *Studies of the Ottoman Domain*, 7(13), 200–222.

Ateş, F. (2015). Anadolu halk hekimliği uygulamalarında demir unsurunun kullanımı. *Turkish Studies*, 10(12), 69-84.

Atik Gürbüz, İ. (2024). Osmanlı edebî metinlerinde demir ve demircilik. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(2), 854-887.

Ayaz, S. & Aydın, M. (2025). Geçmişten günümüze Anadolu'da "geçiş/sınır geçme ritüellerinde" kapı ve eşik. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 114, 467-477.

Balaban, T. (2006). *Sandıklı halk inanışları ve uygulamaları* [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. Ötüken Neşriyat.

Baysan, M. (2014). Kütahya ve çevresinde sağaltma ocakları ve yapılan tedaviler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (41), 77-84.

Boz, M. (2023). Türk kültüründe ve Alevi-Bektaşi inancında kapı-eşik kavramı. *Edeb Erkan*, 3, 157-171.

Bünyadov, T. (Ed.). (2007). *Azərbaycan etnoqrafiyası* (Cilt 2). Şərq-Qərb.

Çetin, M. (2021). Türklerde demir, demirci ve Anadolu›da sıcak demirciliğin problemleri. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(31), 214-225.

Çobanoğlu, Ö. (2024). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş* (13. baskı).

Akçağ Yayınları.
Çoruhlu, Y. (2000). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalcı Yayınevi.
Dağı, F. & Çelik, Ö. (2020). Safranbolu'da meslek folkloru bağlamında demircilik. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 26-38.
Dinçel, Ö. F. (2025). *Tavşanlının kilit ustası Mahir Sayın* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=vu4o4GJu8Yg (Erişim tarihi: 21 Temmuz 2026).
Əfəndi, R. (2007). *Azərbaycan incəsənəti*. Şərq-Qərb.
Ekspres. (2023). *Door locks Tavşanlı kilitleri* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=i4xQRFqYQR0 (Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2026).
Gökçen, A. (2019). Eşik: olgular ve imgeler bağlamında bir mekân analizi. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 139-161.
Gümüş, Ş. (2019). Manisa ve Sivas yöresi sağaltım yöntemleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43(2), 269-282.
Güngör, E. (2021). Bozkır Türk kültüründe mitolojik demir ve kutsal efendileri (demirciler). *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 235-243.
İmren, M. K. (2009). *Kütahya'da yaşayan Balkan göçmenlerinin halk inanışlarının dinler tarihi açısından değerlendirilmesi* [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.
Kalafat, Y. (2001). Alanya yöresinde kilit-bağ-kitlenmek-bağlanmak. *Erdem*, 13(39), 589-598.
Kalafat, Y. (2010). *Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri* (6. baskı). Berikan Yayınevi.
Kaşgarlı Mahmud (1985). *Divanü Lügat-it-Türk tercümesi* (B. Atalay, Çev.)., Türk Tarih Kurumu Basımevi. (Orijinal çalışma 1072-3 yıllarında yayımlanmıştır.))
Kavasoğlu, E. (2019). *Tavşanlı el yapımı kilit* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=LdKl7eNcqA (Erişim tarihi: 22 Nisan 2026).
Kıyak, A. (2010). Türk kültüründe gök ile ilgili inanışlar. *Hikmet Yurdu*, 3(6), 211-222.
Küçük Tursun, F. (2022). *Türk kültüründe kapı ve eşik* [Doktora tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.
Kuru, A. (2021). Hoca Ahmed Yesevi Türbesi kapı tokmaklarında aslan figürleri ve ikonografisi. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 10(85), 1303–1317.
Lonely Planet. (t.y.). *Ark of Bukhara*. https://www.lonelyplanet.com/points-of-interest/ark/1385480 (Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2026).
Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi: kaynakları ve açıklamaları ile destanlar* (2. baskı, Cilt 1). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Oran, M., & Oran, F. (2019). Demircilik mesleğiyle uğraşan zanaatkârların mesleklerine ilişkin görüşlerinin nitel araştırma yöntemiyle incelenmesi (Kula örneği). *Folklor Akademi Dergisi*, 2(3), 563–576.
Özcan, Ü. B. & Doğan, O. (2021). Türklerde demircilik kültürü ve Elazığ'da sıcak demircilik.

Tarih ve Gelecek Dergisi, 7(2), 867-903.

Özcan, Ü. N. (2017). Anadolu'da Türk demircilik sanatı ve Bitlis'in demirciliği. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 263-292.

Örnek, S. V. (1966). *Sivas ve çevresinde hayatın çeşitli safhalarıyla ilgili batıl inançların ve büyüsel işlemlerin etnolojik tetkiki*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Taş, E. (2024). *Türk kültüründe kut anlayışı ve kut'la ilgili inançlar/uygulamalar.* [Doktora tezii Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Tavşanlı Kaymakamlığı. (2025). *Tavşanlı*. T.C. Tavşanlı Kaymakamlığı. https://www.tavsanli.gov.tr/tavsanli (Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2026)

Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati: Dördüncü cilt K-L* S. Tezcan (Ed.). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (t.y.). Kilit. *Güncel Türkçe Sözlük*. https://sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi: 25 Haziran 2026)

UNESCO. (2003, 17 Ekim). *Somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi* (M. Ö. Oğuz & Y. Özay, Çev.; P. Tacar, tarafından gözden geçirilmiştir). UNESCO. (Orijinal yayın tarihi: 2003).

Ekler

EK-1: Türk Dünyası Kilit Örnekleri

Görsel 1-

(Şeki Han Sarayı Büyük Kapısı, sürgülü mekanizmaya sahip kilit sistemi)

Görsel 2-

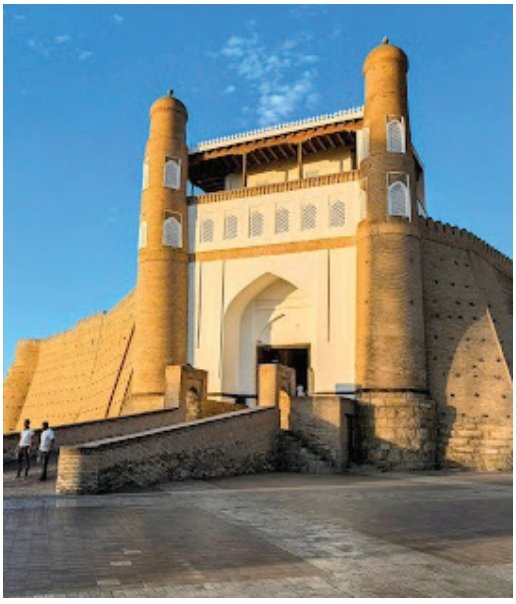
(Şeki Han Sarayı asma kilit mekanizmalı kilitler)

Görsel 3-

(Şeki Han Sarayı büyük kapı sürgülü kilit)

Görsel 4:

(Buhara Ark Kalesi kapısı)

EK-2: Tavşanlı Yöresi ve Tavşanlı Kilitleri

Görsel 5-

(Tavşanlı belediye logosu)

Görsel 6-

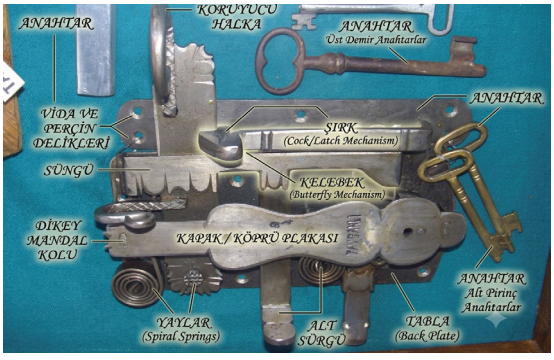
(Tavşanlı kilit ustalarının bulunduğu sokak)

Görsel 7-

(Tavşanlı meydanında yollarda yer alan kilit ve anahtar sembolleri)

Görsel 8-

(Tavşanlı kilitlerinin kilit parçaları)

Görsel 9-

(Osmanlı döneminden kalma üzerinde Osmanlı Türkçesi levhası bulunan Tavşanlı kilidi)

Görsel 10-

(Evlerde kullanılan Tavşanlı kilitleri)

Görsel 11-

(Türkiyem Kilidi, Türkiye haritası ve ayyıldız sembolü)

(Türkiyem Kilidi arka yüzü)

Görsel 12-

(Kütahya Kültür ve Sanat Evinde sergilenmek üzere bulunan anahtarlar)

Görsel 13-

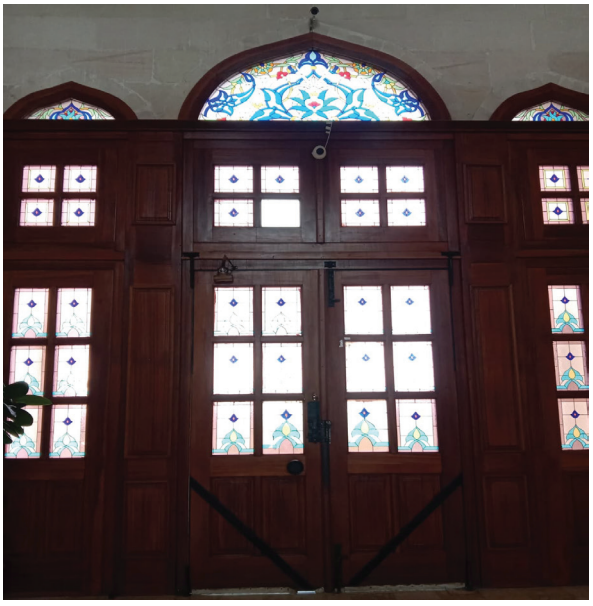
(Kütahya Kent müzesinde kullanılan Tavşanlı kilitleri)

Görsel 14-

(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinde kullanılan Tavşanlı Kilit Örneği)

Görsel 15-

(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü kapıları ve kapılarda kullanılan Tavşanlı Kilitleri)

Görsel 16-

(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü kapı ve kilitleri)

Görsel 17-

(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tavşanlı kilitlerinin kullanımı)

EK-3: Tavşanlı Kilitlerinin Son Ustaları: Mahir Sayın ve Oğulları

Görsel 18-

(Dört kuşak Tavşanlı Kilitleri üreten Mahir Sayın, ailesi ve kilit atölyesi)

Görsel 19-

(Tavşanlı'da yer alan son kilit ustaları: Mahir Sayın ve oğulları)

GENÇ AKADEMİSYENLER BİRLİĞİ
2017